

University of Groningen

Gemeenschap der burgers

Volker, Beate; Flap, Henk; Lelieveldt, Herman; Kolk, Henk van der; Veenstra, René; Dijkstra, Anne; Peschar, Julien; Werfhort, Herman G. van der; Rossem, Ronan van; Baerveldt, Chris

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Volker, B., Flap, H., Lelieveldt, H., Kolk, H. V. D., Veenstra, R., Dijkstra, A., Peschar, J., Werfhort, H. G. V. D., Rossem, R. V., Baerveldt, C., Bekkers, R., Hooghe, M., & Stolle, D. (2005). *Gemeenschap der burgers: Sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen*. (Mens & Maatschappij; Vol. 79). Amsterdam University Press.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Gemeenschap der burgers

Gemeenschap der burgers

Sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen

Onder redactie van

Beate Völker

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Gemeenschap der burgers: sociaal kapitaal in buurt, school en verenigingen is de boekaflevering bij jaargang 79 (2004) van het sociologisch tijdschrift Mens & Maatschappij.

Omslagontwerp: Jos Hendrix, Groningen
Vormgeving binnenwerk: PROgrafici, Goes

ISBN 90 5356 727 5
NUR 756

© Amsterdam University Press, Amsterdam 2005

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

<i>Beate Völker</i> Sociaal kapitaal, gemeenschap en burgerschap: bij wijze van inleiding	7
BURGERWACHT: OVER SOCIALE (WAN)ORDE IN BUURTEN	
<i>Henk Flap en Beate Völker</i> Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden	25
<i>Herman Lelieveldt en Henk van der Kolk</i> Structureel sociaal kapitaal en het oplossen van buurtproblemen	53
BURGERSCHOOL: OVER COLLECTIEVE EN INDIVIDUELE SOCIALE HULPBRONNEN	
<i>René Veenstra, AnneBert Dijkstra en Jules Peschar</i> Sociaal kapitaal van middelbare scholieren: effecten van netwerk- bindingen en intergenerationele relaties van leerlingen op scholen voor voortgezet onderwijs	71
<i>Herman G. van de Werfhorst</i> De invloed van normafdwingend en horizonverbredend sociaal kapitaal op schoolprestaties in een gedifferentieerd schoolsysteem	91
BURGERZIN: OVER VERENIGINGEN EN POLITIEKE PARTICIPATIE	
<i>Ronan van Rossem en Chris Baerveldt</i> Activisme en het middenveld: lidmaatschap en actiebereidheid in België en Nederland	107

René Bekkers, Marc Hooghe, Dietlind Stolle

Langetermijneffecten van jeugdparticipatie:

persistente effecten van deelname aan jeugdverenigingen in Nederland
en de Verenigde Staten

129

René Bekkers

‘Nee heb je, ja kun je krijgen’:

de effectiviteit van fondsenwervings- en rekruteringsstrategieën van
maatschappelijke organisaties

153

Over de auteurs

175

Sociaal kapitaal, gemeenschap en burgerschap

Bij wijze van inleiding

7

Beate Völker

Trends in gemeenschap en sociaal kapitaal?

De vraag of sociale samenhang of de bindmiddelen in een modern wordende maatschappij teloorgaan is een tamelijk oude. Zo schreef Ferdinand Tönnies al over de overgang van 'Gemeinschaft' naar 'Gesellschaft' (zie Tönnies, 1887) en is de vraag aan de orde bij de klassieke geleerden zoals Durkeim en Weber. Een aantal jaren geleden werd de discussie over het verlies van cohesie en gemeenschap door Putnam (2000) opnieuw geopend. Nieuw is dat de actuele discussie steeds meer gaat over een verlies van sociaal kapitaal en normen en niet meer over een verlies van gemeenschap of sociale cohesie. Ook is het wellicht ongekend dat politici, media en gewone burgers aan de discussie deelnemen en dat dezelfde discussie in een aantal landen gevoerd wordt. Zo is bijvoorbeeld in Engeland al aan het begin van de jaren negentig de 'back to basics'-campagne door Major gelanceerd. Doel van deze campagne was het voorkomen van een verlies van sociale saamhorigheid en werd vooral het belang van traditionele waarden zoals (zelf-)discipline, respect voor de wet en het waarnemen van eigen verantwoordelijkheden onderstreept.

Ook in Duitsland is sinds de resultaten van de PISA studie (Program for International Student Assessment) in 2000 een vergelijkbaar debat gaande. Duitse scholen hebben relatief slechte scores behaald in deze studie, waarbij de conservatief geregeerde deelstaten nog de beste resultaten konden boeken. Naast de bevestiging van de schoolpolitiek van deze deelstaten werd de discussie ook breder gevoerd; zij ging onder andere ook over de mogelijk positieve invloed die een gezin met traditionele waarden, waar de moeder niet buitenshuis gaat werken en dat in een sociaal en etnisch homogene buurt leeft, zou kunnen hebben op de schoolprestaties van kinderen. Kinderen uit eenoudergezinnen, uit etnisch gemengde buurten of van andere dan de Duitse afkomst – kortom: kinderen die buiten de gemeenschap in een buurt of een school vallen – zouden over minder sociaal kapitaal beschikken en het daarom ook op school slechter doen.

In Nederland wordt het maatschappelijke debat sinds het begin van het kabinet-

Balkenende onder de noemer 'normen en waarden' gevoerd. Inmiddels bestaat er een website die hierover gaat en er zijn aan aantal pogingen ondernomen om de burgers op normen van burgerschap en sociale samenhang te attenderen en hiermee een ander gedrag te stimuleren. Zo is er onlangs een campagne die door de overheid gesteund was beëindigd waarin burgers werden opgeroepen actie te ondernemen indien ze getuige van geweld op straat worden: 'als iemand klappen krijgt, schop dan lawaai' en 'als iemand wordt geslagen, ga dan erop af, maar niet alleen'. Het is trouwens opvallend dat de tekst van deze campagne eerst tot tegengeweld lijkt op te roepen ('schoop dan'... 'ga erop af') en pas in tweede instantie duidelijk maakt dat vreedzame actie bedoeld wordt. Een ander initiatief is door een landelijke krant in samenspraak met de premier gelanceerd: onder het motto 'fatsoen moet je doen' wil Balkenende met burgers discussiëren over normen en waarden (zie ook het in 2003 verschenen WRR-rapport over het normendebat in Nederland).

Klopt het dan wel dat we thans een teloorgang van normen, sociaal kapitaal of sociale samenhang van de Nederlandse samenleving meemaken? Dit is lang niet duidelijk en de meningen van sociale wetenschappers zijn hierover dan ook verdeeld. Volgens de Groningse socioloog Henk de Vos is er inderdaad een teloorgang van gemeenschap. Een van de belangrijke indicatoren hiervoor is volgens De Vos de afname van het aantal uren dat men pratend doorbrengt met huisgenoten (zie De Vos, 2003). De tijd die gemiddeld met huisgenoten wordt gepraat, is in de jaren 1975 tot 2000 met bijna 50 procent gedaald. Een van de redenen voor deze afname en daarmee de teloorgang van gemeenschap is volgens De Vos de 'uitzwerming' – de toegenomen geografische afstand tussen wonen en werken.

Er zijn echter ook andere bevindingen. Zo laten bijvoorbeeld Schepers en Jansen (2001) in een replicatie van enkele bevindingen van Putnam voor Nederland zien dat er geen sprake is van een daling van sociaal kapitaal, onder andere afgemeten in sociale contacten, participatie in vrijwilligerswerk en de mate van vertrouwen in anderen. Ook Völker en Flap (2004) vinden in een onderzoek naar buurtgemeenschappen in Nederland dat er wel degelijk gemeenschappen in Nederlandse buurten bestaan, ook al zijn er verschillen tussen individuen en buurten en hangt het creëren van gemeenschappen af van een aantal specifieke voorwaarden. Er zijn ook studies die zelfs op een toename van sociaal kapitaal duiden: zo blijkt al met al de organisatiegraad in Nederland nog steeds te stijgen en is tot 2002 de politieke betrokkenheid eerder toe- dan afgenomen – dit lijkt echter na 2002 te veranderen, maar het is nog te veel vroeg om hieruit conclusies te trekken (zie Dekker, 2003; Dekker & van den Broek, 2004). Ook studies in andere landen die de bewering dat sociaal kapitaal en gemeenschap teloorgaan onderzoeken, bevestigen de trend niet of niet helemaal (zie bijvoorbeeld Offe & Fuchs, 2002; Paxton, 1999; Campbell, 1990; Lee et al., 1984).

De mening dat de samenleving thans verhardt blijft echter hardnekkig en de kwestie is te belangrijk om terzijde gelegd te worden. Echter, de vraag naar een mogelijke afname van 'gemeenschap' ofwel 'sociaal kapitaal' heeft een dusdanige omvang dat het eigenlijk onmogelijk is om rechtstreeks empirisch onderzoek hierna te doen.

In het volgende wil ik eerst twee theoretische perspectieven op sociaal kapitaal schetsen en daarna enkele problemen van het onderzoek naar sociaal kapitaal en trends in sociaal kapitaal noemen. Vervolgens zal ik pleiten voor meer onderzoek naar het ontstaan en naar de effecten van sociaal kapitaal in verschillende sociale settings. Pas als er meer duidelijkheid is over de vraag of sociaal kapitaal en gemeenschap thans (nog) in verschillende settings bestaan, hoe deze settings het ontstaan van sociaal kapitaal beïnvloeden en wat de effecten zijn op individuele en collectieve aspecten, is de vraag naar trends aan de orde. Deze bundel staat dan ook wat mij betreft aan het begin van een reeks vergelijkende studies over hoe netwerken, gemeenschappen en sociaal kapitaal in verschillende sociale settings eruitzien en hoe de levensomstandigheden van mensen hierdoor beïnvloed worden. Tegelijkertijd kan dit boek ook als een 'benchmark' dienen voor toekomstige vergelijkende studies.

Micro- en het macroperspectief op sociaal kapitaal en gemeenschap

Grofweg kan men twee visies op sociaal kapitaal onderscheiden: het 'microperspectief' waarin sociaal kapitaal als een (instrumentele) hulpbron voor individuen wordt gezien, en het 'macroperspectief' waarin het in een samenleving aanwezige sociaal kapitaal bijdraagt aan economische prestaties en aan het functioneren van de instituties van deze samenleving. Binnen het microperspectief is de notie van sociaal kapitaal door neo-weberiaanse sociologen aan de drie vormen van kapitaal, ofwel hulpbronnen, toegevoegd, te weten humaan, symbolisch en economisch kapitaal. Sociale hulpbronnen worden hier gezien als tweede-ordehulpbronnen, dat wil zeggen: ze bestaan uit de hulpbronnen van de anderen die men kent (zie Boissevain 1974). Deze tweede-ordehulpbronnen helpen een individu zijn of haar doelen te bereiken (zie Lin, 1982; Bourdieu, 1981; Flap 1988). Daarom worden ze ook vaak 'instrumentele' hulpbronnen genoemd. In de verwoording van Coleman (1990): '[social capital] facilitates the achievement of goals that could not be achieved in its absence or could be achieved only at a higher cost.' (op. cit. 304). Een cruciaal verschil tussen sociaal kapitaal en andere vormen van kapitaal is dat een persoon alleen niet in staat is haar sociaal kapitaal te controleren: er zijn ten minste twee personen nodig – de eigendomsrechten zijn niet exclusief (zie ook Burt, 1992: 9).

Deze microsociologische theorie van sociaal kapitaal sluit aan bij de rationele keuzetheorie en de assumpties van het methodologische individualisme (zie bijvoorbeeld Wippler & Lindenberg, 1987; Lindenberg, 1989), maar ze voegt er nog iets toe: er wordt expliciet rekening gehouden met de structurele inbedding van individuen in netwerken en de betekenis hiervan. Netwerken zijn geen bijkomende beperking voor individuele handelingen, maar mensen zijn producenten van hun eigen welzijn, en ze bereiken dit welzijn ondermeer door het sociaal kapitaal in hun netwerken te benutten (zie Flap, 1988). Verder: sociaal kapitaal volgens dit microperspectief ontstaat door te investeren in relaties. Mensen helpen elkaar omdat ze verwachten dat deze investeringen op een later tijdstip hen weer ten goede zullen komen. Merk op dat men hierbij ook fouten kan maken: net zoals men het fout kan

10

hebben met financiële investeringen, kan men ook fouten maken met het investeren in relaties. Dit is een belangrijk onderscheid tussen theorieën over sociale steun en sociaal kapitaal. Binnen de sociologie is deze opvatting van sociaal kapitaal vooral belangrijk geworden omdat het mogelijk wordt met dezelfde theorie hypothesen te ontwikkelen over het ontstaan, de verandering, alsmede de effecten van sociale relaties voor individuele personen (zie Flap, op. cit.: 134 en passim).

Binnen het macroperspectief van sociaal kapitaal, dat vooral door Putnam (1993, 2000) is beschreven en dat in de politieke wetenschappen door veel onderzoekers aanvaard wordt, is sociaal kapitaal een eigenschap van sociale organisaties zoals normen, netwerken en vertrouwen (cf. Putnam, 1993: 35). Indien een organisatie (natie, regio et cetera) veel sociaal kapitaal bezit, zal ze beter functioneren omdat coöperatie tussen de leden beter verloopt. Putnam ziet sociaal kapitaal als de oorzaak van een groot aantal collectieve en individuele goederen, van het functioneren van de economie en de politiek tot gezondheid en subjectieve geluksbeleving van individuen. Ook binnen het macroperspectief van sociaal kapitaal is er sprake van effecten op individuen. Dit is ook het perspectief van Coleman (1990: 302 en passim) die sociaal kapitaal beschrijft als een eigenschap van het collectief dat invloed heeft op het individu, bijvoorbeeld hoe goed kinderen op school presteren (zie Coleman & Hoffer, 1987). De stukken in deze bundel richten zich voor een groot deel op dit verschil tussen het perspectief van sociaal kapitaal als collectief goed – het macroperspectief – en sociaal kapitaal als individuele hulpbron, het microperspectief (zie Veenstra, Dijkstra & Peschar, Van der Werfhorst en deels ook Leliefeldt & Van der Kolk, Flap & Völker en Van Rossem & Baerveldt).

Beide visies op sociaal kapitaal hebben geleid tot verschillende soorten onderzoeken en tot zeer uiteenlopende meetinstrumenten. Voor het microperspectief van sociaal kapitaal wordt het aantal personen dat men heeft in zijn persoonlijk netwerk, de mate waarin deze personen bereid zijn om steun te verlenen en de capaciteit van deze personen (dat zijn de tweede-ordehulpbronnen) om dit ook te kunnen als een belangrijke indicator voor sociaal kapitaal gezien (zie Van der Gaag & Snijders, 2004 voor een discussie van indicatoren van sociaal kapitaal op microniveau). Bij het macroperspectief van sociaal kapitaal wordt over het algemeen gekeken naar de mate van participatie in vrijwilligersorganisaties en de mate van gegeneraliseerd vertrouwen. Vooral dit laatste wordt als een integrale maat voor sociaal kapitaal op macroniveau beschouwd (zie Stolle & Lewis, 2004).¹

Het debat over het verlies van sociaal kapitaal gaat vooral uit van dit macroperspectief en niet van het microperspectief. Binnen het microperspectief zijn er zelfs argumenten ontwikkeld voor een toename van sociaal kapitaal. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat in een moderne samenleving waar het opleidingsniveau voor iedereen omhoog gaat en de waarde van een diploma dus daalt, andere kenmerken waardoor individuen zich van elkaar onderscheiden belangrijker worden. Sociaal kapitaal is zo'n kenmerk. En indien het belang van sociaal kapitaal groeit, zullen mensen er meer sociaal kapitaal creëren. Een ander argument is dat door de ontwikkeling van meer technologische middelen ter communicatie mensen meer en

makkelijker gaan netwerken en ook meer hulpbronnen aan elkaar uitwisselen (zie Lin, 2001; Burt, 1992; Boase & Wellman, 2004).

Binnen het macroperspectief op sociaal kapitaal, waar de argumenten voor de veronderstelde trend naar een afname ervan geformuleerd zijn, worden een aantal sociale ontwikkelingen geschetst die deze trend zouden verklaren. Zo wordt bijvoorbeeld de deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt als reden voor minder participatie in vrijwilligersorganisaties gezien, of de komst van een nieuwe generatie voor wie de 'civic virtues' vreemd zijn. Vooral de grote toename aan tijd die gemiddeld met elektronische media, vooral de televisie, wordt doorgebracht is door Putnam (2000) als belangrijke reden voor de teloorgang van gemeenschap aangehaald. Behalve dat dit argument elitaire trekken heeft – de gewone burger wordt (door de elite) verantwoordelijk gemaakt voor de afname van sociaal kapitaal en niet de veranderingen in sociale en economische instituties die invloed hebben op het gedrag van deze burger (zie Portes, 1998:19) – is het macroperspectief als geheel heftig bekritiseerd vanwege de endogeniteitsproblemen die ontstaan omdat er geen individuele handelingstheorie bij betrokken is (zie Portes op cit.; Durlauf, 2001).

Ook de ideeën over gemeenschap verschillen met betrekking tot de niveaus van abstractie – gemeenschap als groepskenmerk of gemeenschap als individuele perceptie (en daarmee als kenmerk van individuen, zie bijvoorbeeld Hillary, 1955; McMillan & Chavis, 1986). Recente theoretische perspectieven richten zich vooral op een microsociologische fundering van gemeenschap (zie Lindenberg, 2005; De Vos, 1999). Zo ziet Lindenberg de 'sharing group'-theorie en de 'sociale-productiefunctie-theorie' over individueel welzijn als onderdelen van een theorie over gemeenschap. Hierbij wordt uitgegaan van een algemeen idee over individuele doelen (zie Driessen, 1981; Lindenberg, 1989): mensen streven naar *fysiek welzijn*, bijvoorbeeld een dak boven het hoofd hebben, maar ook een gevoel van veiligheid in de eigen leefomgeving alsmede een minimaal niveau van afwisseling (zie Berlyne, 1971). Mensen streven tevens naar *sociaal welzijn*, zoals gewaardeerd of geliefd worden, een bepaalde status hebben en bevestigd worden in het gedrag. Als mensen deze doelen – *comfort, stimulerend, affectie, status en gedragsbevestiging* – binnen eenzelfde groep realiseren (produceren), dan wordt deze groep als een gemeenschap beschouwd. Gemeenschap is volgens dit perspectief multifunctionele doelbereiking binnen eenzelfde groep, waardoor de kosten voor de productie van welzijn gedeeld worden. Verschillen in de mate van gemeenschap zijn dan verschillen in de mate waarin personen hun welzijn ofwel hun doelen binnen een bepaalde groep realiseren.

Dit perspectief op gemeenschap is deels overlappend met het microperspectief van sociaal kapitaal: indien men binnen een gemeenschap leeft heeft men ook een bepaalde vorm van sociaal kapitaal – de leden van een gemeenschap zullen zonder meer bereid zijn om hulp te verlenen. Lin (2001) omschrijft deze vorm van sociaal kapitaal dan ook als expressief sociaal kapitaal, dat ertoe dient om identiteit te bevestigen en coöperatie te verlenen.² Echter, investeren in relaties leidt niet zonder meer tot gemeenschap (maar wel tot sociaal kapitaal). En andersom ontstaat gemeenschap niet noodzakelijkerwijs indien men over sociaal kapitaal beschikt.

12

Verder is het zo dat sociaal kapitaal kan worden 'afgeschreven': een dienst die twintig jaar geleden is verleend aan een kennis telt minder dan een dienst die gisteren werd verleend. Binnen een gemeenschap spelen afschrijvingen en het verwachten van wederdiensten echter geen rol (zie ook Flap & Völker, 2004, over solidair gedrag als een consequentie van gemeenschap). De schaduw van de toekomst is hier zo groot dat er niets meer te rekenen valt.

Het debat over het verlies van gemeenschap richt zich op de vraag of men de meestal lokale gemeenschappen kwijt is geraakt en of andere vormen van niet-lokale gemeenschappen ervoor in de plaats zijn gekomen. Het is een debat over het microniveau en het staat in de sociologie ook bekend als de 'community-question', waarbij de argumenten 'community-lost versus saved versus liberated' zijn geformuleerd (zie Wellman & Leighton, 1987). Het idee is dat we thans een verandering van dichte netwerken naar minder gesloten netwerken meemaken (cf. Fischer, 1982; Wellman, 1999; Pescosolido & Rubin, 2000).

De vraag naar de afname van sociaal kapitaal en gemeenschap richt zich vooral op het macroniveau, maar heeft ook implicaties voor het microniveau. Het is opmerkelijk dat onderzoek op het microniveau zo goed als geen evidentie heeft geleverd voor een daadwerkelijke teloorgang van gemeenschap en sociaal kapitaal, terwijl onderzoek dat zich richt op het macroniveau dit vaak wel laat zien. Echter, de trend komt lang niet altijd naar voren en hij doet zich ook niet voor bij alle gebruikte indicatoren. Het is een taak voor toekomstig onderzoek om de samenhang tussen beide niveaus duidelijk te maken.

Obstakels bij het onderzoek naar sociaal kapitaal en gemeenschap

Het onderzoek naar trends in sociaal kapitaal en gemeenschap kent een aantal problemen, waarvan ik de mijns inziens belangrijkste hier wil schetsen. Ten eerste is de *vraagstelling* niet uitgewerkt: gaat iedereen achteruit? Wat is het achterliggende verklarende mechanisme? Waarom zouden mensen voor iets kiezen dat op tamelijk korte termijn ongewenste effecten voor hen heeft? Of is er geen keuzemogelijkheid? Veel studies worden gekenmerkt door een grote algemeenheid, zonder conditionering van de te verwachten effecten door sociale omstandigheden, contexten of individuele kenmerken. Het zou wellicht helpen eerst een goede beschrijving van de situatie zoals ze nu is te geven voordat men de trendvraag gaat stellen.

Ten tweede is er een *indicatorenprobleem*: wat is een geschikte maat om veranderingen in sociaal kapitaal of gemeenschap te meten? Moeten we het hebben over vertrouwen tegenover vreemden of politieke instituties, over specifiek vertrouwen, over lidmaatschap in organisaties, over de individuele perceptie van steun of over alles tegelijkertijd? Volgens de algemene voorspelling zou een teloorgang op al deze indicatoren meetbaar moeten zijn, maar dit is lang niet het geval. Ook Offe en Fuchs (2002) schrijven enigszins resignerend dat alle gevonden veranderingen in sociaal kapitaal geheel te wijten zijn aan de manier waarop men heeft gemeten en dat er geen duidelijkheid over is welke manier de belangrijkste is. Dit ligt deels ook

aan de vaagheid van de theorie. Door het kijken naar netwerken en feitelijke relaties kan dit probleem (ten minste voor een deel) worden opgelost.

Ten derde is er het probleem van de beschikbare *data*: de meeste beschikbare gegevens zijn niet longitudinaal en er kunnen dus enkel verschillen in cohorten of urbanisatiegraad onderzocht worden. Hierbij zijn leeftijdseffecten dan ook niet van cohorteffecten te onderscheiden en er is maar één tijdstip (periode) waar het onderzoek plaatsvindt. Soms wordt getracht om dit probleem op te lossen door te controleren voor urbanisatie en leeftijdscohorten. Paneldata blijven echter de beste oplossing.

Ten vierde: er bestaat een verwarring tussen *micro-* en *macroniveau* bij de veronderstelde effecten. Putnam c.s. veronderstellen effecten van sociaal kapitaal op een macroniveau van de samenleving, zoals het functioneren van sociale instituties of ze kijken naar geaggregeerde individuele effecten, zoals de mate waarin mensen van een regio of een land zeggen dat ze gelukkig zijn. Het is echter mogelijk dat men op landenniveau verbanden vindt die op het niveau van individuen er geheel anders uitzien ofwel gewoon afwezig zijn. Macroverbanden zijn nu eenmaal geen individuele verbanden. Hier is sprake van een 'ecological fallacy'. Een variant op deze verwarring is ook regelmatig bij onderzoek binnen landen te observeren. Ook hier richt zich de discussie over het algemeen op het gemiddelde. Zo is de bovengenoemde daling in uren die men praat met huisgenoten, in de periode tussen 1975 en 2000 nog niet eens twee uur per week als men het in absolute getallen uitdrukt (zie De Hart, 2002: 38). Aupers en Burgers (2003) merken in een kritiek op de Vos (2003) op dat dit toch een erg klein verschil is; hetzelfde geldt voor de toename van reisafstand, waarbij het gemiddeld gaat om ongeveer twee kilometer. Maar wat zegt zo'n gemiddelde nou eigenlijk? En hoe groot is de variatie? Het is mogelijk dat er voor sommige mensen veel is veranderd en voor andere niets. Een eerste opsplitsing van verandering in uren contact met huisgenoten suggereert trouwens dat vooral ouderen, arbeidsongeschikten en werkzoekenden tijd waarmee ze met anderen praten verliezen (De Hart, op cit. 65). Kortom: ook al is er maar weinig verandering in gemiddeldes, het hoeft niet te betekenen dat er sprake is van stabiliteit. Echter, ook al zouden we hier meer over weten, het blijft onduidelijk of deze veranderingen wel de veranderingen zijn die de veronderstelde teloorgang van gemeenschap teweeg hebben gebracht (zie boven, het indicatorenprobleem).

Ten slotte is er het *selectieprobleem*: misschien hebben mensen die meer vertrouwen hebben in anderen gewoon eerder de neiging om naar verenigingen te gaan? Net zo als mensen die gelukkiger zijn meer vrienden zouden kunnen hebben – en niet andersom – of mensen die ziek zijn of niet werken misschien minder contacten hebben. Onderzoek dat zich richt op het selectieprobleem laat over het algemeen zien dat er sprake is van selectie (zie Bekkers et al. in deze bundel, Stolle & Lewis, 2004), maar het is nog niet duidelijk hoe groot dit effect is.

Omdat deze problemen er zijn, lijkt het beter om de trendvraag niet boven aan de agenda te plaatsen maar eerst te kijken hoe het thans gesteld is met sociaal kapitaal en gemeenschap, wat de oorzaken en wat de effecten zijn. Zolang men niet

weet waarnaar men moet kijken (en zolang er ook geen mogelijkheid is om te kijken vanwege de schaarste aan vergelijkbare gegevens) is onderzoek naar verandering niet aan de orde.

14

Condities voor gemeenschappen en sociaal kapitaal

Het is opvallend dat de discussie rond sociaal kapitaal relatief veel draait om veronderstelde oorzaken en veronderstelde effecten en dat nog de condities nog de consequenties van gemeenschap en sociaal kapitaal systematisch onderzocht zijn. Waarschijnlijk zijn deze condities deels dezelfde als de condities voor het ontstaan van relaties ofwel netwerken. Een belangrijke opvatting binnen de sociologie is dat het ontstaan van relaties en netwerken niet alleen een resultaat van individuele voorkeuren is maar voor een substantieel deel ook van extra-individuele condities afhangt. Met wie men trouwt, bevriend raakt, ruziemaakt of zijn vrije tijd doorbrengt is maar voor een deel een private beslissing. Sociale settings, contexten, waar men anderen ontmoet zijn condities die buiten een persoon liggen en die de uiteindelijke relaties beïnvloeden. Sociale settings en de sociale compositie van deze settings bepalen de gelegenheden tot contact en daardoor de structuur en de compositie van iemands persoonlijke netwerk. Dit perspectief is onder meer ontwikkeld door Blau (1962), Fischer et al. (1977), Feld (1981), Blau en Schwartz (1984), (zie voor een overzicht Kalmijn & Flap, 2001). Het gaat uit van een aanbodtheorie voor sociale contacten en benadrukt het primaat van gelegenheden en restricties tegenover preferenties voor de selectie van interactiepartners. 'There is no "mating" without "meeting" (cf. Verbrugge, 1977).'

Theorieën die meer de vraagzijde benadrukken zijn vaak te vinden in de psychologie en richten zich meer op 'mating'. Deze theorieën gaan ervan uit dat verschillen in persoonlijke netwerken te wijten zijn aan verschillen in 'vraag', dus in doeleinden, belangen, behoeften et cetera. Er zijn maar weinig studies waarin de mechanismen van aanbod en vraag samen bestudeerd worden (voor uitzonderingen en een discussie zie Blau, Blum & Schwartz, 1982; Blum, 1985; McPherson & Smith-Lovin, 1987; Cook & Whitmeyer, 1992). In de meeste theorieën ligt de nadruk alleen op de vraagzijde, de individuele preferenties. Daarom wordt in vele netwerkstudies de verklaring van netwerkpatronen ook gebaseerd op persoonsgebonden, cognitieve, emotionele of normatieve tendensen tot bijvoorbeeld transitiviteit, similariteit, balans et cetera.

De sociologische theorie die deze 'bias' in de verklaring van veel (netwerk-)studies al langer kritiseert is de focus- ofwel brandpunctentheorie (Feld, 1981). Feld argumenteert dat individuele activiteiten en interacties georganiseerd zijn rondom 'brandpunten'. Brandpunten zijn alle soorten sociale settings die activiteiten structureren. Feld gaat hierbij in tegen de veronderstellingen van (bijvoorbeeld) de balanstheorie en andere theorieën over individuele preferenties voor interacties. Indien individuele activiteiten rond dezelfde brandpunten gestructureerd zijn, is de kans groter dat deze individuen een relatie met elkaar vormen. Structurele inbed-

ding ontstaat door het delen van meerdere brandpunten en relaties ontstaan als een bijproduct van het delen van meerdere activiteiten binnen verschillende brandpunten.

Door meer aandacht te besteden aan sociale settings als condities voor gemeenschappen en sociaal kapitaal kunnen ook sommige van de bovengeschetste problemen worden opgelost: zo kan er expliciet rekening gehouden worden met selectieaspecten door kenmerken van de setting mee te nemen in de redenering en de analyse. Tevens zijn de niveaus van abstractie, micro en macro, duidelijk afgebakend: individuen zijn 'genest' in settings. Ten slotte zal door het specificeren van condities voor sociaal kapitaal en gemeenschap de probleemstelling helderder kunnen worden.

15

Zijn de condities voor het ontstaan van gemeenschappen veranderd?

In zijn analyse van de moderne samenleving suggereert Coleman (1990: 579 passim) dat sociale settings zoals werk, buurt, familie en vrijwilligersorganisaties in de loop van de tijd uit elkaar (zullen) vallen. Toen werken, wonen, opvoeden en recreëren nog meer aan huis en buurt gekoppeld waren, was er sprake van een stapeling van deze settings. Sociale settings vallen thans uit elkaar – wonen, werken, vrijetijdsbestedingen, opvoeden en cetera worden allemaal op verschillende plaatsen beoefend, die vaak ook nog verschillend zijn voor de generaties (kijk bijvoorbeeld naar het aanbod van sportclubs dat zich vaak specialiseert op de verschillende leeftijdsgroepen). In de loop van de moderne sociale ontwikkelingen worden vooral de activiteiten die gekoppeld zijn aan 'toegeschreven', 'geërfde', settings zoals de buurt en de familie overgenomen door anonieme instituties van markt en staat (zie Coleman, 1990: 585). Dit is wellicht hetzelfde fenomeen dat De Vos (2003) met 'uitzwerming' omschrijft, maar het gaat nog verder dan het reizen van woonplek naar werk.

De mate waarin settings samenvallen beïnvloedt de structuur van sociale netwerken. Hoe meer settings samenvallen, des te meer men steeds dezelfde mensen tegenkomt en des te meer overlap er is in de verschillende onderdelen van iemands netwerk. Als consequentie kan men verwachten dat netwerken in settings die samenvallen, dichter zijn en waarschijnlijk uit sterkere banden bestaan dan netwerken in settings die niet met elkaar verbonden zijn. Indien settings uit elkaar vallen kan men verwachten dat ook netwerken uit elkaar vallen. Men heeft dan in iedere setting waar men komt een ander soort netwerk en deze netwerken overlappen elkaar niet. Als men activiteiten in buurt, werk, vrije tijd et cetera echter in 'gestapelde', d.w.z. sterk overlappende, settings onderneemt, waar mensen die samen werken ook in dezelfde buurt wonen en in dezelfde vrijetijdclub gaan, dan is er helemaal geen mogelijkheid om verschillende deelnetwerken op te bouwen.

Ook gedurende de individuele levensloop veranderen de settings waarin men komt. Een van de meest sprekende voorbeelden is misschien de geboorte van het eerste kind. In de literatuur wordt netwerkverandering die na deze gebeurtenis totstandkomt verklaard door haar als een van de 'critical life events' te beschouwen (cf.

Settersten & Mayer, 1997). Echter, na de geboorte van het eerste kind veranderen ook de settings waarin de ouders leven: crèche, ouderclubs, school et cetera komen in de plaats van de vriendenclub en uitgaansgelegenheden. Met andere woorden, het netwerk verandert misschien niet door de gebeurtenis maar door de verandering in settings waarin men anderen tegenkomt.

Voor de discussie over sociaal kapitaal en gemeenschap betekent dit dat de veronderstelde trend naar minder gemeenschap en minder dichte netwerken ook een gevolg zou kunnen zijn van het uit elkaar vallen van sociale settings en niet van een toename aan onverschilligheid of een teloorgang van normen en waarden. Het valt trouwens nog te bezien of een versplintering van sociale settings ook werkelijk tot onwenselijke zaken zoals een afname van gemeenschappen leidt. Misschien ontstaan er voor sommigen juist hierdoor mogelijkheden om optimale netwerken te creëren. Het feit dat wonen en werken verder uit elkaar komen te liggen kan voor menigeen juist een aangename gelegenheid bieden om de twee settings gescheiden te houden en binnen iedere setting een optimaal netwerk te onderhouden.

Burgerschap als een consequentie van gemeenschap en kapitaal: over deze bundel

Zoals gezegd, worden niet alleen de condities, maar ook de consequenties van gemeenschap ofwel de opbrengsten van sociaal kapitaal maar zelden systematisch onderzocht. In deze bundel zijn varianten op de bekende 'civic virtues' als een gevolg van gemeenschap en sociaal kapitaal in verschillende sociale settings bestudeerd, te weten in buurt, school en verenigingen. Getracht wordt te kijken hoe het thans gesteld is met deze deugden. Deugden zoals bijdragen aan collectieve goederen (Flap & Völker, Lelieveldt & van der Kolk), het gebruiken van democratische actiemiddelen (van Rossem & Baerveldt), zich conformeren aan normen over sociaal en academisch functioneren (Veenstra, Dijkstra & Peschar, Van der Werfhorst) ofwel participatie in verenigingen (Bekkers, Bekkers, Hooghe & Stolle) worden hier – in tegenstelling tot onderzoek binnen het macroperspectief – niet als indicatoren van sociaal kapitaal opgevat maar als opbrengsten ervan. Alle bijdragen gaan uit van het microperspectief van sociaal kapitaal en in sommige bijdragen wordt dit gecontrasteerd met het macroperspectief.

Henk Flap en Beate Völker richten zich in hun onderzoek op buurten, te weten op sociale en fysieke orde en wanorde. Ze bevestigen de bevinding van Sampson c.s., voor Chicago (bijvoorbeeld Sampson, 1997), dat het niet zo is dat sociale wanorde in buurten een gevolg is van fysieke wanorde (de 'broken windows'-hypothese) maar dat sociale en fysieke wanorde beide een gevolg zijn van informele controle in een buurt. De mate waarin gemeenschappen in buurten bestaan heeft een belangrijk effect op het optreden van informele controle.

Herman Lelieveldt en Henk van der Kolk onderzoeken de invloed van sociaal kapitaal op buurtproblemen en de oplossing hiervan. Vooral lidmaatschap in buurtverenigingen draagt bij aan het aanpakken (en oplossen) van problemen in een

buurt. Contacten tussen burens zijn minder van belang. Dergelijke contacten dragen echter, zoals de auteurs opmerken, bij aan het voorkomen van problemen in een buurt.

Herman van der Werfhorst laat zien dat lidmaatschap in verenigingen, iets dat deel uit maakt van de zogenoemde 'civic virtues' ook bijdraagt aan het presteren van kinderen op school. Kinderen van ouders die lid zijn in allerlei soorten verenigingen presteren beter. De mate waarin de ouders onderling contact met elkaar hebben, dus gemeenschap, of in Coleman's termen: 'social closure', helpt daarentegen niet om goede prestaties te verkrijgen. Met name kinderen die in het beroeps-onderwijs zitten en niet in voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, blijken baat te hebben bij deze participatie van hun ouders.

17

René Veenstra, AnneBert Dijkstra en Jules Peschar bestuderen ook effecten van sociaal kapitaal op het functioneren van scholieren. Deze auteurs vergelijken de betrokkenheid bij relaties die men heeft met vrienden, ouders en klasgenoten, met de door Coleman geformuleerde ideeën over 'social closure' van de gemeenschap rond scholen. Hun bevindingen laten duidelijk zien dat de mate waarin men zich bijbehorend voelt tot een netwerk van gezin, buurt en school bijdraagt tot goede prestaties en tegelijkertijd de kans op deviant gedrag verkleint. Indien men zich alleen tot het netwerk van de peergroup behorend voelt, dan neemt de kans op crimineel gedrag juist toe. Maten die ontwikkeld zijn volgens het 'social closure'-idee toonden geen effect.

Ronan van Rossem en Chris Baerveldt bestuderen de effecten van lidmaatschap op de politieke participatie en kijken hierbij naar verschillen tussen België en Nederland. Ze toetsen hiermee de implicatie van Putnam dat lidmaatschap in verenigingen een essentieel onderdeel van een democratische cultuur is. Is het zo, dat mensen die in veel verenigingen participeren ook de instrumenten die een democratie heeft zouden gebruiken om hun stem te laten horen indien ze dat nodig vinden? Putnam houdt er geen rekening mee dat men ook van een antidemocratische vereniging lid kan zijn. Ze vinden dat participatie in verenigingen wel een effect heeft op actiebereidheid, maar dit effect is niet groot als men het vergelijkt met het effect van achtergrondkenmerken zoals sekse en opleiding. Vooral voor België is het verband erg zwak.

René Bekkers, Marc Hooghe en Dietlind Stolle onderzoeken of participatie in verenigingen op jonge leeftijd ook een effect heeft op participatie op volwassenen leeftijd. Ze vinden dat participatie in verenigingen voor een deel doorgegeven wordt van ouders naar kinderen. Wie op jonge leeftijd lid van een vereniging was, is ook op latere leeftijd eerder lid en geeft ook meer aan goede doelen. In de Verenigde Staten blijken dergelijke socialisatie-effecten er echter niet te zijn. Achter de bevinding dat participatie in de jeugd doorwerkt op volwassenen leeftijd staat volgens de auteurs het belang van opleidingsniveau. Het uiteindelijk behaalde opleidingsniveau van 'jeugdparticipanten' is hoger dan van degenen die niet participeren en daarom wordt er ook meer aan goede doelen gegeven. In de Verenigde Staten bleken er echter geen socialisatie-effecten te zijn, dus lidmaatschappen in de jeugd dragen niet bij aan meer participatie op volwassen leeftijd.

René Bekkers gaat ten slotte na in hoeverre vrijwilligersorganisaties hun leden selecteren. Het is misschien niet alleen de keus en de motivatie van individuele personen om te participeren, een vereniging moet ook juist deze persoon als lid willen hebben. Meer algemeen gezegd bestudeert Bekkers de mate waarin er controle op de toegang tot sociale settings wordt uitgeoefend. Het blijkt echter dat verenigingen in hun rekruteringsstrategieën niet selectief te werk gaan. Mensen met meer hulpbronnen zoals een hoge opleiding blijken niet vaker als lid te worden uitgenodigd dan mensen zonder deze hulpbron. Ongelijkheid in participatie in verenigingen is dus niet te wijten aan selectieve rekruteringen vanuit vrijwilligersorganisaties.

Slotsom

De bijdragen geven een schets van de samenhang tussen sociaal kapitaal, gemeenschap en individueel gedrag in verschillende sociale settings. Binnen scholen zijn er hier verhoudingsgewijs sterke effecten gevonden. In buurten is sociaal kapitaal vooral van belang in de vorm van gemeenschappen waarin informele controle uitgeoefend wordt. Effecten van netwerken op participatie in vrijwillige organisaties zijn in vergelijking met de effecten in andere settings zwakker. Toekomstig onderzoek zal meer aandacht moeten besteden aan deze verschillen in effecten van sociaal kapitaal in verschillende sociale settings en of een overlap van settings of een bijzondere samenstelling in een setting tot andere vormen van sociaal kapitaal leidt. Deze bundel is een eerste aanzet om gevolgen en opbrengsten van sociaal kapitaal en gemeenschap in verschillende domeinen van het menselijke leven en op verschillende momenten in de levensloop gezamenlijk te bestuderen.

Noten

- 1 Ook voor het microperspectief is vertrouwen belangrijk: indien men niet erop vertrouwt dat investeringen terug worden betaald, zal men deze niet doen. Pas het vertrouwen in reciprociteit maakt het ontstaan van sociaal kapitaal mogelijk.
- 2 Expressief sociaal kapitaal wordt door Lin onderscheiden van instrumenteel sociaal kapitaal (zie Lin, 2001).

Literatuur

- Aupers, S. & Burgers, J. (2003). Vroeger kon je nog lachen, *Sociologische Gids*, 3, 312-317.
- Berlyne, D. (1971). *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton.
- Blau, P.M. (1962). Patterns of Choice in Social Relationships. *American Sociological Review*, 27, 41-55.
- Blau, P.M., Blum, T.C. & Schwartz, J.E. (1982). Heterogeneity and Inter-marriage. *American Sociological Review*, 47, 45-62.
- Blau, P. & Schwartz, J.E. (1984). *Crosscutting Social Circles. Testing a Macrostructural Theory of Intergroup Relations*. Orlando: Academic Press Inc.

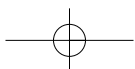
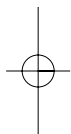
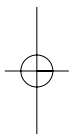
- Blum, T.C. (1985). Structural Constraints on Interpersonal Relationships: A Test of Blau's Macrosociological Theory. *American Journal of Sociology*, 91, 511-521.
- Burt, R.S. (1992). *Structural Holes. The Social Structure of Competition*. Harvard: Harvard University Press.
- Boase, J. & Wellman, B. (2004). Personal Relationships: On and Off the Internet. In D. Perlman en A.L.Vangelisti (eds.) *Handbook of Personal Relations*. Oxford: Blackwell (forthcoming).
- Boissevain J.F. (1974). *Friends of Friends*. London: Blackwell.
- Bourdieu, P. (1981). Le capital social. Notes provisoires. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 31, 2-3.
- Campbell, K. (1990). Network Past. A 1939 Bloomington Neighborhood. *Social Forces*, 69, 139-155.
- Coleman, J.S. (1993). The Rational Reconstruction of Society. *American Sociological Review*, 58, 1-115.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Coleman, J.S. & Hoffer, T. (1987). *Public and private high schools. The impact of communities*. New York: Basic Books.
- Cook, K.S. & Whitmeyer, J.M. (1992). Two Approaches to Social Structure: Exchange Theory and Network Analysis. *Annual Review of Sociology*, 18, 109-127.
- Dekker P. (2003). Tussen sociale cohesie en politieke democratie. *ESB – Economische Statistische Berichten*, 88/4398 (Dossier Sociaal Kapitaal), D9-D11.
- Dekker, P. & van den Broek, A. (2004). Civil Society in Longitudinal and Comparative Perspective: Voluntary Associations, Political Involvement, Social Trust and Happiness in a Dozen Countries. Paper presented at the 6th International Conference of the International Society for Third Sector Research., Ryerson University Toronto, Canada, 11-14 July.
- De Hart, J. (2002). Sociale cohesie bij individuele burgers. In J. de Hart, F. Knol, C. Maas-de Waal & T. Roes (red.), *Zekere Banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid* (pp. 33-74). Den Haag: SCP.
- De Vos, H. (1999). Sociale kwaliteit van buurten: een sociaal welvaarts-theoretisch perspectief op burens en buurten. In B. Völker & R. Verhoeff (eds.), *Burens en Buurten. Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en geografie* (pp. 87-120). Amsterdam: Siswo.
- De Vos, H. (2003). Geld en 'de rest'. Over uitzwerming, teloorgang van gemeenschap en de noodzaak van gemeenschapsbeleid. *Sociologische Gids*, 3, 285-311.
- Durlauf, S.N. (2002). Bowling Alone: a review essay. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 24, 259-273.
- Driessen, F. (1981). Voorkeuren voor aspecten van het stedelijk leefmilieu. *Mens en Maatschappij*, 2, 173-202.
- Feld, S.L. (1981). The Focused Organization of Social Ties. *American Journal of Sociology*, 86, 1015-1035.

- Fischer, C.S., Jackson, R.M., Stueve, C.A., Gerson, K. Jones, L.M., Baldassare, M. (1977). *Networks and Places. Social Relations in the Urban Setting*. New York: Free Press.
- Fischer C.S. (1982). *To Dwell among Friends. Personal Networks in Town and City*. Chicago: Chicago University Press.
- Flap, H. & Völker, B. (2004). Solidariteit op het werk. *Mens en Maatschappij*, 79,2, 148-169.
- Flap, H.D. (1988). *Conflict, Loyalty, and Violence*. Frankfurt: Peter Lang.
- Hillary, G.A. (1955). Definitions of Community: Areas of Agreement. *Rural Sociology*, 20, 111-123.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities. The Failure of Town Planning*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Kalmijn, M. & Flap, H. (2001). Assortative Meeting and Mating: Unintended Consequences of Organized Settings for Partner Choices. *Social Forces*, 79, 1289-1312.
- Lee, B., Oropesa, R.S., Metch, B.J. & Guest, A.M. (1984). Testing the Decline-of-Community Thesis: Neighborhood Organizations in Seattle, 1929 and 1979. *American Journal of Sociology*, 89, 1161-1188.
- Lin, N. (2001). *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lin, N. (1982). Social resources and instrumental action. In P. Marsden & N. Lin (eds.), *Social structure and network analysis* (pp. 131-146). Beverly Hills: Sage.
- Lindenberg, S. (1989). *Social Production Functions, Deficits, and Social Revolutions: Pre-Revolutionary France and Russia*. *Rationality and Society*, 1, 51-77.
- Lindenberg, S.M. (1996). Continuities in the theory of social production functions. In H. Ganzeboom & S.M. Lindenberg (eds.), *Verklarende Sociologie. Opstellen voor Reinhard Wippler* (pp. 169-184). Amsterdam: Thela Thesis.
- Lindenberg, S. (1998). Solidarity: Its Microfoundations and Macrodependence. A Framing Approach. In Doreian, P. & Fararo, T. (eds.), *The Problem of Solidarity. Theories and Models* (pp. 61-112). London: Gordon and Breach Publishers.
- Lindenberg, S. & Nieboer, A. (2005). *The Future of Communities* (forthcoming).
- McMillan, D. & Chavis, D. (1986). Sense of community: a definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14, 6-23.
- McPherson, J.M. & Smith Lovin, L. (1987). Homophily in Voluntary Organizations: Status Distance and the Composition of Face-to-face Groups. *American Sociological Review*, 52, 370-379.
- Offe, C. & Fuchs, S. (2002). A decline of social capital? The German Case. In R.D. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The evolution of social capital in contemporary society* (pp. 189-244). Oxford: Oxford University Press.
- Paxton, P. (1999). Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. *American Journal of Sociology*, 105,1, 88-127.
- Pescosolido, B.A. & Rubin, B.A. (2000). The Web of Group Affiliations Revisited: Social Life, Postmodernism and Sociology. *American Sociological Review*, 65, 52-76.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Society. *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.

- Putnam, R.D. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Sampson, R. & Raudenbush, S. & Earls, S. (1997). Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. *Science*, 27, 918-24.
- Scheepers, P. & Janssen, J. (2001). Informele aspecten van sociaal kapitaal. *Ontwikkelingen in Nederland, 1970- 1998. Mens en maatschappij*, 3, 183-201.
- Settersten, R. & Mayer, K.U. (1997). The Measuring of Age, Age Structuring and the Life Course. *Annual Review of Sociology*, 23, 233-61.
- Stolle, D. & Lewis, J. (2004). Social Capital – an emerging concept. In B. Hobson, J. Lewis & B. Siim (eds.), *The Concept of Social Capital. Key Concepts in Gender and European Social Politics*. Cheltenham: Edward Elgar (forthcoming).
- Tönnies, F. (1887) *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Sociologie*. Berlin: Curtius.
- Van der Gaag, M. & Snijders, T. (2004). Proposals for the measurement of individual social capital. In H. Flap & B. Völker (eds.), *Creation and Returns of Social Capital. A New Research Program* (pp. 199-218). London: Routledge.
- Verbrugge, L.M. (1977). The Structure of Adult Friendship Choice. *Social Forces*, 56, 577-597.
- Völker, B. & Flap, H. (2004). Returns of Social capital in doing one's job. In H. Flap & B. Völker (eds.), *Creation and Returns of Social Capital* (pp. 172-196). London: Routledge.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wellman, B. (1999). *Networks in the Global Village*. Boulder CO: Westview Press.
- Wellman, B. & Leighton, B. (1979). Networks, neighborhoods and communities: approaches to the study of the community question. *Urban Affairs Quarterly*, 14,3, 363-390.
- Wippler, R. & Lindenberg, S. (1987). Collective Phenomena and Rational Choice. In J.C. Alexander, B. Giesen, R. Munch & N.J. Smelser (eds.), *The Micro-Macro Link* (pp. 135-152). Berkeley: University of California Press.

Burgerwacht:

over sociale (wan)-orde in buurten

Gemeenschap, informele controle en collectieve kwaden in de buurt

25

Henk Flap en Beate Völker

Inleiding

Maatschappelijke betrokkenheid – in de internationale onderzoeksliteratuur beter bekend onder de Engelse term ‘civic engagement’ – uit zich niet alleen in het verrichten van vrijwilligerswerk, het lidmaatschap van vrijwillige verenigingen of het naar de stembus gaan bij verkiezingen. In deze bijdrage vragen we aandacht voor een belangrijke andere, maar tot dusver nog weinig bestudeerde vorm van maatschappelijke betrokkenheid, namelijk informele controle over medeburgers.¹ Deze vorm van betrokkenheid is zo belangrijk omdat ze ervoor zorgt dat mensen collectieve goederen onderhouden, heel laten en voorkomen dat collectieve kwaden ontstaan.

We bestuderen de effecten van deze vorm van betrokkenheid op buurtniveau. Mensen prefereren een veilige en geordende leefomgeving. Dit zijn collectieve goederen. Mensen hebben een hekel aan een omgeving die verloederd en onveilig is. Dit zijn collectieve kwaden. Ook vragen we naar de condities waaronder in een buurt deze informele controle te verwachten valt. Hiermee stellen we eigenlijk een zeer algemeen probleem aan de orde en wel een probleem dat in de speltheorie het tweede-orde gevangenens-dilemma wordt genoemd: wie bestraft degenen die zich opportunistisch gedragen en niet bijdragen aan de productie of het onderhouden van collectieve goederen? De bescherming van bestaande collectieve goederen en het tegengaan van collectieve kwaden door het bestraffen van personen die deze collectieve goederen bedreigen of collectieve kwaden veroorzaken, is op zich ook weer een bijdrage aan de productie van een collectief goed.

Theoretische achtergrond

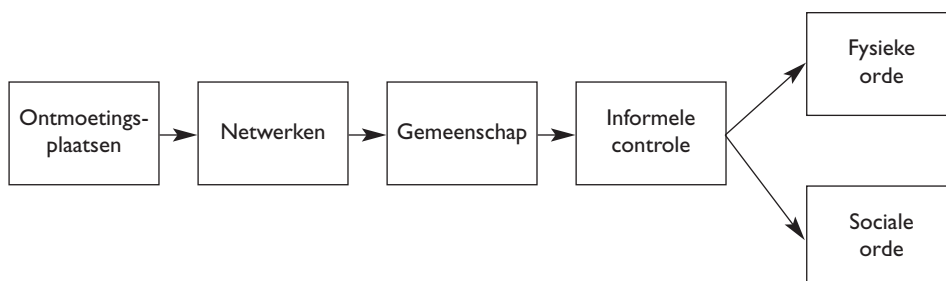
Met name Sampson en Raudenbush (1999; zie ook Sampson, Raudenbush & Earls, 1997) hebben in hun werk bovengenoemde vragen aan de orde gesteld en een theorie geformuleerd die daarop antwoorden geeft. In dit artikel toetsen we een uitge-

breide versie van hun theorie. De onderzoekers stellen in diverse publicaties dat fysieke wanorde en sociale wanorde in een buurt eerder een gevolg dan een oorzaak zijn van de sociale verhoudingen in een buurt. Volgens hen draagt informele controle bij aan de fysieke en sociale orde in de buurt. Het ontbreken van armoede en verloop en de aanwezigheid van sociale netwerken en gemeenschap onder burens bevorderen op hun beurt de informele controle. In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht zijn sociale netwerken en gemeenschap volgens Sampson en Raudenbush weliswaar voorwaarden voor deze informele controle, maar niet voor het ontstaan van fysieke en sociale orde.² Zelf breiden we deze theorie uit met veronderstellingen over de omstandigheden waaronder netwerken en gemeenschap in de buurt ontstaan. Vooral het idee dat publieke ruimtes en andere gelegenheden tot het ontmoeten van andere mensen (inclusief winkels) een voorwaarde zijn voor de vorming van netwerken en gemeenschap onder burens is betrekkelijk nieuw en niet eerder beproefd.

Gewoonlijk worden sociale verhoudingen gezien als een afgeleide van fysieke omstandigheden, dat geldt ook voor verloedering van de buurt en criminaliteit. Volgens een populair idee in de criminologie, de zogenaamde 'broken window'-theorie (Wilson & King, 1982), leidt fysieke wanorde, die bijvoorbeeld af te lezen is aan gebroken ruiten en leegstaande huizen, tot sociale wanorde in de vorm van vandalisme en misdaad. Volgens deze theorie trekt fysieke wanorde misdaad aan omdat potentiële overtreders aannemen dat het de bewoners niet interesseert wat er in de buurt gebeurt (Sampson & Raudenbush, 1999). Dat 'het fysieke' invloed heeft op 'het sociale', dat wordt hier niet ontkend. Volgens Sampson en Raudenbush is fysieke wanorde echter mede een *uitkomst* van sociale verhoudingen. Of beter gezegd, zowel sociale als fysieke wanorde hebben dezelfde oorzaak, namelijk een gebrek aan informele controle in de buurt.

Het model zoals dat is weergegeven in figuur 1 vat de veronderstellingen samen die we, op grond van de onderzoeksliteratuur, maken over de samenhang tussen enerzijds informele controle en fysieke en sociale orde en anderzijds tussen gemeenschap en informele controle.

Figuur 1: Model van gemaakte veronderstellingen over kenmerken van buurten en de sociale en fysieke orde in deze buurten

Op de achtergrond van onze redeneringen staat een algemene handelingstheorie volgens welke mensen zo goed mogelijk willen leven, dat wil zeggen: ze trachten, gegeven de omstandigheden waaronder ze leven, hun doelen te realiseren en doen dat wat een beter leven dichterbij brengt. Die algemene doelen bestaan uit fysiek welzijn ('comfort' en afwisseling) en sociaal welzijn (affectie, status en identiteits- of gedragsbevestiging).

We gebruiken deze theorie onder meer om de omstandigheden die tot gemeenschap leiden aan te wijzen. Indien mensen meerdere van hun algemene doelen in dezelfde groep realiseren kan men spreken van een gemeenschap. Kostenoverwegingen maken dat mensen wanneer ze al enkele doelen in een bepaalde buurt hebben gerealiseerd, bijvoorbeeld afwisseling en comfort, ze ook andere algemene doelen in deze buurt nastreven, zoals sociaal welzijn (bestaande uit affectie, status en identiteit- of gedragsbevestiging). Het onderhouden van relaties brengt kosten met zich mee en een multifunctionele groep is efficiënt (Lindenberg, 1998; Völker & Flap, 2004a).

Met deze meer algemene ideeën in de hand staan we nog wat langer stil bij de veronderstellingen in het model. Wat betreft de eerste stappen, er zijn op grond van de bestaande onderzoeksliteratuur (o.a. Fischer et al., 1977; Wellman, 1979; Fischer, 1982; Campbell & Lee, 1992) ten minste een viertal condities te noemen die bijdragen tot het aangaan van relaties met burens en het ontstaan van lokale gemeenschappen. Dit zijn a) ontmoetingsgelegenheden; b) de aantrekkelijkheid van buurtbewoners als interactiepartner; c) het bestaan van afhankelijkheden onder buurtbewoners, en d) het ontbreken van relationele alternatieven buiten de buurt.

Een basale fysieke voorwaarde voor het ontstaan van contacten en van gemeenschap is de beschikbaarheid van mensen. Zonder *ontmoetingsplaatsen* zal er geen 'meeting' zijn en dus geen 'mating' (Verbrugge, 1977). Een plek zoals een park, een plein of een straat kan als ontmoetingsplek dienstdoen. Hetzelfde geldt voor winkels en andere voorzieningen die gewoonlijk in buurtonderzoek in de geografie slechts worden gezien als factoren die de tevredenheid van de bewoners als consument beïnvloeden. Naarmate er meer ontmoetingsplaatsen in een buurt zijn zullen er eerder netwerken in de buurt ontstaan en in een volgende stap, o.a. omdat mensen in de buurt afhankelijk van elkaar zijn geworden, gemeenschap.

De ontmoetingskansen worden behalve door de ontmoetingsgelegenheden ook beïnvloed door de tijd die men in de buurt doorbrengt, de mate waarin men aan de buurt is gebonden (bijvoorbeeld door het hebben van jonge kinderen), de mate waarin buurtbewoners synchrone levensritmes hebben (bijvoorbeeld wanneer men van het werk naar huis komt), en ten slotte de stabiliteit in een buurt, dat wil zeggen, weinig verloop.

De *aantrekkelijkheid van een ander* om mee om te gaan wordt beïnvloed door de schaduw van de toekomst (bijvoorbeeld de intentie om te blijven wonen of het bezit van een eigen huis), de schaduw van het verleden (investeringen in specifieke anderen of in de buurt die men wil behouden), de hulpbronnen van de interactiepartners (bijvoorbeeld de opleiding en de sociale status van 'ego' en 'alter') en de over-

eenkomst van ego en alter in levensstijl (bijvoorbeeld afgemeten aan de huishoudsituatie en inkomen). Vriendschappelijk contact met een statushogere levert gewoonlijk enige status op, terwijl relaties met personen die veel hulpbronnen hebben het welzijn verhogen omdat ego hun hulpbronnen mag 'lenen' om die tijdelijk voor eigen doelen te gebruiken. Overeenkomst in levensstijl maakt de onderlinge omgang gemakkelijker en minder kostbaar (de 'transactiekosten' zijn lager, zo zou men kunnen zeggen).

Indien de *afhankelijkheden* tussen buurtbewoners groter zijn, zullen ze in elkaar investeren, tenminste zolang de opbrengsten van het regelen van deze afhankelijkheden groter zijn dan die van het verbreken van de relaties. Er zijn diverse vormen van afhankelijkheden: *structurele*, die bestaan uit de inbedding in een buurtnetwerk, *functionele*, waarbij buurtbewoners afhankelijk zijn van elkaar om iets te bereiken, bijvoorbeeld bij het schrijven van een bezwaarschrift aan de gemeente, het delen van parkeerruimtes en toegangswegen en *cognitieve* afhankelijkheden, die bestaan uit het delen van een referentiekader, bijvoorbeeld beseffen dat men behoort tot dezelfde geloofsgemeenschap of buurt (Lindenberg, 1997).

Buurtbewoners die relationele *alternatieven* hebben voor de andere bewoners van de buurt zijn minder aangewezen op de buurt. De buurt is niet de enige context waar men zijn doelen kan realiseren, dit kan onder meer ook op het werk of in een vereniging. In zekere zin gaat het hierbij niet per se altijd om *relationele* alternatieven, ook *materieel* bezit als een mooie auto zou een alternatief kunnen zijn, tenminste indien men status wil verwerven.

De volgende stap in de redenering ontleen we aan Sampson en Raudenbush (o.a. 1999). Zij kwamen met het idee dat fysieke wanorde (zoals vuilnis of afval op straat, graffiti op de muren, leegstaande of slecht onderhouden huizen) in een buurt niet rechtstreeks tot criminaliteit leidt (de klassieke 'broken windows'-hypothese), maar dat de associatie tussen beide kenmerken 'spurious' is. In werkelijkheid hebben beide een gemeenschappelijke oorzaak en wel het gebrek aan controlebereidheid onder buurtbewoners. Daarom is fysieke wanorde die heel goed vaststelbaar is een goede aanwijzing voor de veel minder gemakkelijk, al was het alleen maar omdat ze minder frequent zijn, vaststelbare vormen van criminaliteit.

Gebrek aan gemeenschap in de buurt leidt niet rechtstreeks tot criminaliteit, maar indirect doordat de bereidheid tot controle op afwijkend gedrag afneemt. In de speltheoretische literatuur is dit bekend als het tweede-orde collectief-goedprobleem: wie in een groep is bereid om iemand die niet bijdraagt aan de productie van een collectief goed (het fysiek en sociaal op orde houden van de buurt) te straffen? Iedereen heeft een motief om maar te wachten op een ander die bereid is de overtreder te corrigeren. Zoals al gezegd, het straffen van dergelijke mensen is opnieuw een collectief goed (Coleman, 1990: 266-299). Gemeenschap bevordert informele controle omdat, wanneer er gemeenschap is in een buurt, de buurtbewoners elkaar eerder zullen ondersteunen en belonen als ze iemand aanmanen de wijk op orde te houden of iemand aanspreken die de fatsoens- of wetsregels overtreedt.

Volgens Sampson en Raudenbush is er om soortgelijke redenen ook minder

informele controle in buurten met een sterke concentratie van lage-inkomensgroepen en met veel allochtonen, met een groot verloop onder de bewoners en met een dichte bebouwing. Afgezien van het negatieve effect van een grotere bebouwingsdichtheid vallen de effecten van deze condities goed te begrijpen met behulp van de eerdergenoemde algemene handelingstheorie. In tweede instantie is ook dit laatste effect wel te begrijpen op grond van deze theorie: hoe groter de groep, des te minder snel iemand de productie van een collectief goed, zoals het straffen van mensen die de buurt niet op orde houden, op zich zal nemen.

Indien we de assumpties van het model en de handelingstheorie samennemen, dan is de conclusie dat er een 'feedback loop' bestaat die loopt van fysieke kwaliteit via gemeenschap en controlebereidheid naar de fysieke kwaliteit van een buurt (zie ook Sampson & Raudenbush, 1999). Fysieke wanorde en het ontbreken van groen is onaangenaam (dit leidt noch tot comfort, noch tot afwisseling), maar leidt niet rechtstreeks tot desinteresse in de toestand van de buurt, vandalisme en criminaliteit maar indirect doordat er minder gemeenschap ontstaat en buurtbewoners daardoor geen informele controle uitoefenen in geval iemand (bewoner of passant) de fatsoensregels of het wetboek van strafrecht overtreedt. En kleine en grotere criminaliteit in de buurt draagt niet bij tot het investeren in buurtgenoten, bovenal omdat door het gebrek aan veiligheid weinig of geen comfort wordt gerealiseerd in de buurt. Deze kwesties kunnen we in dit artikel echter niet verder verhelderen wegens het ontbreken van longitudinale data.

Natuurlijk moet bij elke stap het model constant worden gehouden op andere condities dan die in het model worden genoemd maar in de literatuur als medeverantwoordelijk worden gezien voor het te verklaren gevolg. Zo zal bij de verklaring van het aantal contacten in de buurt rekening moeten worden gehouden met iemands relationele alternatieven buiten de buurt. Bij de verklaring van gemeenschap zal gecontroleerd worden voor factoren die tegenwoordig maar ook al in het verleden verantwoordelijk werden gehouden voor het gebrek aan gemeenschap zoals urbanisering of grote culturele, sociale en economische verschillen tussen buurtbewoners (de sociale compositie van de buurt).

Ook controleren we voor de generatie waartoe de buurtbewoners behoren. Sinds het werk van Putnam (2000) is het duidelijk dat, maar niet goed begrepen waarom, jongere generaties minder gemeenschap ervaren, althans in de Verenigde Staten. We kunnen hier weliswaar niet goed verschil maken met het effect van leeftijd van de respondenten vanwege de cross-sectionele onderzoeksopzet, maar toch willen we er voor controleren. Bij de laatste stap zou er rekening moeten worden gehouden met de demografische samenstelling van de buurt; zo zal bijvoorbeeld de aanwezigheid van veel jonge mannen tot meer kleine criminaliteit leiden.

Het is goed te beseffen dat we in ons onderzoek tevens enkele wijdverbreide alledaagse, vaak impliciet blijvende assumpties toetsen die richting geven aan hedendaags buurtonderzoek in de sociologie en de geografie, namelijk de idee dat stedelijke gebieden inderdaad meer te maken hebben met problemen zoals fysieke wanorde en criminaliteit, dan minder geurbaniseerde gebieden. Toch is er niet

zoveel systematisch vergelijkend onderzoek gedaan naar de effecten van ruimtelijke inrichting op het sociale leven in buurten die deze keuze rechtvaardigen. Andere stilzwijgende aannames zijn dat stedelijke buurten vaker een groter aandeel arme en allochtone bewoners hebben en daarom minder gemeenschap, informele controle en fysieke en sociale orde vertonen. Juist doordat onze steekproef van 40 Nederlandse gemeenten en 168 wijken en 1007 respondenten willekeurig is, vallen deze assumpties te toetsen (Bijvoorbeeld: 'Is er inderdaad minder gemeenschap in stedelijke gebieden?' 'Hebben steden meer te maken met fysieke desorganisatie van de buurtomgeving dan minder stedelijke gemeenten?'). Gegeven deze impliciete aannames is het niet verwonderlijk dat onderzoek naar orde en wanorde in buurten vrijwel zonder uitzondering plaatsvindt in stedelijke gebieden. Ook Sampson en Raudenbush vergelijken alleen stedelijke buurten met elkaar.

We kunnen het tot dusverre gehouden betoog samenvatten in de volgende onderzoeksvragen:

- Hoe is het gesteld met de fysieke kenmerken, ontmoetingsplaatsen, de buurt-netwerken, de mate van gemeenschap en de mate aan controlebereidheid en criminaliteit in verschillende buurten? Kennen buurten in steden meer fysieke wanorde, minder ontmoetingsplekken, minder buurtnetwerken en gemeenschap en informele controle en meer criminaliteit dan buurten in minder stedelijke gebieden in Nederland?
- Leiden ontmoetingsplaatsen in de buurt tot buurtnetwerken en gemeenschap in de buurt?
- Leidt gemeenschap in een buurt inderdaad tot controlebereidheid en doet verloop, armoede en een sterke concentratie aan allochtonen daaraan af?
- Leiden gemeenschap en controlebereidheid in een buurt zowel tot een hogere kwaliteit van de fysieke omgeving (minder verloedering van de buurt) als tot meer sociale orde (geen vandalisme)?

Methodologische aanpak

We maken gebruik van gegevens die werden verzameld in 'The Survey on Social Networks of the Dutch' (SSND) dat in 2000 werd gehouden onder ruim 1.000 respondenten in een representatieve steekproef van 168 buurten verdeeld over 40 gemeenten in Nederland. Deze dataverzameling leverde gegevens op over ontmoetingsplaatsen in de buurt, de netwerken van buurtbewoners, de mate van gemeenschap en solidariteit in de buurt, de informele controlebereidheid en enige informatie over sociale orde en over de fysieke kwaliteit van de directe omgeving (het laatste via de enquêteur).

Wat is echter een buurt? Een bepaald geografisch gebied of een administratieve eenheid, bijvoorbeeld een postcodegebied? Laten we het aan de respondenten over en vragen we naar wat mensen als hun buurt beschouwen? Of kijken we naar wie met elkaar omgaat? Een buurt is dan een gebied waarin de bewoners meer met elkaar omgaan dan met mensen in een ander gebied. Hier verstaan we onder buurt

een vijfpositie-postcodegebied, dat zijn gemiddeld 230 adressen. Dit gebied komt overeen met de loop van een postbode, een gebied dat goed te lopen is, dus zonder fysieke barrières. Deze omschrijving komt vermoedelijk vrij sterk overeen met hetgeen mensen zelf als hun buurt beschouwen. Per buurt interviewden we gemiddeld zeven respondenten. We hebben buurtkenmerken voor het grootste deel rechtstreeks bepaald door respondenten om informatie te vragen, maar ook deels aan de hand van CBS data 'Kerncijfers wijken en buurten' (2001).

In elke buurt werden twaalf, respectievelijk dertien adressen getrokken met als doel ongeveer acht respondenten uit verschillende huishoudens te interviewen. Met deze procedure realiseerden we twee steekproeven: één representatief voor de bevolking van Nederland en één representatief voor de werkende bevolking. Voor deze laatste steekproef vielen huishoudens waar niemand betaald werk deed af. De respons voor beide steekproeven was 40%. Per buurt zijn tussen drie en twaalf respondenten geïnterviewd. Voor de databeschrijving is er hier alleen de steekproef gebruikt die representatief is voor de Nederlandse bevolking (n=593). Voor de multivariate analyses is het gehele databestand (n=1007) gebruikt waarbij dan voor het hebben van werk is gecontroleerd.

Een aantal kenmerken van de respondent zelf hebben we achterhaald door de respondent er rechtstreeks naar te vragen, zoals zijn leeftijd, nationaliteit, geboorteplaats, werk, inkomen (netto-inkomen in achttien categorieën), huwelijkse staat, eventuele partner, kinderen, of deze kinderen al of niet thuis wonen, of de respondent eigenaar is van het huis waarin hij woont, en hoeveel jaren de persoon al in dezelfde buurt woont. We hebben ook gecontroleerd voor de generatie waartoe de respondenten behoren. Hiertoe hebben we onze respondenten ingedeeld in een drietal generaties: zij die tussen 1935 en 1950, zij die tussen 1950 en 1966, en, ten slotte, zij die tussen 1966 en 1982 zijn geboren. De middelste categorie hebben we als referentiecategorie gebruikt.

De condities die figuren in de theorie van Sampson en Raudenbush zijn geconcentreerde armoede, oververtegenwoordiging van migranten in de buurt en residentiële instabiliteit. In navolging van Sampson et al. (1997) is een factoranalyse gedaan op verschillende indicatoren die op achterstand van buurten wijzen. Deze kenmerken zijn op individueel niveau gemeten en in de analyse naar het buurniveau geaggregeerd. Van alle variabelen is het gemiddelde op buurniveau in de analyse opgenomen.

Op individueel niveau zijn alle variabelen als dummy gemeten. Het gaat hierbij om de volgende indicatoren: werkloosheid, inkomen lager dan bijstandsniveau, het bezitten van een buitenlands paspoort, geboren zijn in het buitenland, ten minste vijf jaar op hetzelfde adres wonen en het bezitten van het huis waar men woont. Een factoranalyse (met variantie maximaliserende rotatie) resulteert in drie factoren, die samen 65% van de variantie verklaren, waarbij één factor kan worden geïnterpreteerd als de materiële achterstand van een buurt, één aangeeft hoeveel allochtonen er in de buurt wonen en één factor een indicatie is voor de residentiële stabiliteit. In eerste analyses was ook opgenomen hoeveel eenoudergezinnen en

32

gescheiden personen in een buurt wonen. In de factoranalyse resulteerde dit in een verdere, vierde factor, maar in de latere multilevel-regressiemodellen had deze factor te weinig invloed om hem serieus te nemen. We hebben deze daarom niet in de analyse in tabel 1 opgenomen. Tabel 1 geeft de factorladingen van de verschillende items op de factoren weer.

Daarnaast houden we apart rekening met de mate van stedelijkheid om te bepalen of er een onafhankelijk effect uitgaat van stedelijkheid of dat het effect van stedelijkheid wegvalt indien rekening wordt gehouden met condities zoals geconcentreerde armoede, percentage alloctonen en verloop. De mate van stedelijkheid is bepaald door gebruik te maken van gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS, 2001). De stedelijkheidsklassen voor de vierpositie-postcodegebieden die het CBS gebruikt en de daarop berustende schaal is gebaseerd op het aantal adressen per vierkante kilometer. Dit is vrijwel hetzelfde als de bevolkingsdichtheid. Het zou een nadeel kunnen zijn dat deze gegevens verwijzen naar vierpositie-postcodes. Zulke gebieden bestaan gemiddeld uit 2.500 à 3.000 adressen, hetgeen vrij veel is om nog van een buurt te kunnen spreken. Als benadering voor de mate van stedelijkheid van onze vijfpositie-postcodegebieden is dit echter vermoedelijk minder een probleem dan wanneer het bijvoorbeeld om het gemiddelde inkomen van de bewoners van een 'vijfpositie-buurt' zou gaan. De schaal die we aan het CBS hebben ontleend loopt van 1 (landelijk) naar 5 (sterk verstedelijkt).

Om de ontmoetingskansen te meten wordt aan de respondenten gevraagd naar de aanwezigheid van een dertigtal voorzieningen in de buurt. Het gaat hierbij om een supermarkt, slagerij, bakker, groentewinkel, viswinkel/kraam, bioscoop, bouwmarkt, boetiek, groente- of vismarkt, bloemenwinkel, snackbar, huisarts, politiebureau, kerk, garage, sportveld, café, restaurant, kinderdagverblijf, crèche, buurtcentrum, school, park, zwembad, sport/recreatiecentrum, postkantoor, bushalte, treinstation, theater, opera, concertgebouw, openbare bibliotheek of speelveld. Vervolgens heb-

Tabel 1: Factorladingen van verschillende buurtkenmerken (Bron: SSND; n = 168)

Buurtkenmerken	Resulterende factoren
	<i>Materiële achterstand</i>
Percentage werkloos	,855
Percentage met inkomen op bijstandsniveau of lager	,842
	<i>Allochtoon</i>
Percentage met buitenlands paspoort	,902
Percentage dat in het buitenland is geboren	,858
	<i>Residentiële stabiliteit</i>
Percentage ten minste vijf jaar op dit adres	,853
Percentage dat huisbezitter is	,713

ben we met behulp van een factoranalyse deze veelheid aan ontmoetingsplaatsen terug weten te brengen tot een zevental onderling samenhangende groepen gelegenheden die we benoemen naar de gelegenheid die het sterkst laadt op de onderliggende dimensie. Het gaat daarbij om winkels, restaurants, culturele gelegenheden, een school of crèche, recreatievoorzieningen, een politiebureau of huisarts en ten slotte voorzieningen voor het openbaar vervoer. De sociale netwerken zijn vastgesteld met behulp van de ruilmethode (Fischer, 1982). Hierbij wordt in een eerste stap gevraagd naar de namen van de personen waarmee de respondent bepaalde transacties heeft gehad of activiteiten heeft uitgevoerd. Zo vragen we in die eerste stap onder andere: 'Met wie hebt u het laatste halve jaar belangrijke persoonlijke dingen besproken?' Dit levert de namen op van wat wel het kernnetwerk wordt genoemd. Verder is gevraagd bij wie men wel eens op bezoek gaat. Wat het werk betreft werd gevraagd: 'Heeft iemand u geholpen om aan de laatste of huidige baan te komen? Zo ja, wie?' Verder is gevraagd aan wie advies is gevraagd bij problemen op het werk. En omgekeerd wie bij ego om advies heeft gevraagd bij problemen op het werk. Ook is geïnformeerd naar de twee collega's op het werk waarmee de respondent het nauwst samenwerkt. En er is gevraagd naar de baas van de respondent, en naar personen op het werk waarmee de respondent moeilijkheden heeft (dit noemen we zuur kapitaal). Wat de buurt betreft is gevraagd: 'Als u thuis met een klus bezig bent waarvoor u iemand moet hebben die u een handje helpt, bijvoorbeeld als u meubels te dragen hebt of een ladder vastgehouden moet worden, wie vraagt u dan om hulp?' Ook is respondenten gevraagd of er iemand is buiten het huishouden die de sleutel tot hun huis heeft, en hoe de respondent aan zijn huidige huis is gekomen. De naamgeneratoren die we gebruiken zijn deels standaard, en deels aan de eigen vraagstelling georiënteerd. Zo hebben we ook gevraagd naar de namen van de directe buren. Ten slotte hebben we de respondent het lijstje met de door hem genoemde namen voorgelegd en gevraagd of hij belangrijke personen vergeten was te noemen, en zo ja, wie. In totaal stelden we dertien van dergelijke naamgenererende vragen.

Vervolgens werden in een tweede stap de namen geïnterpreteerd door te vragen naar kenmerken van de genoemde alters en naar de relatie tussen ego en alter. Kenmerken van alter waarnaar wordt gevraagd zijn onder andere: diens sekse, leeftijd, opleiding, beroep, betaald werk, gezinssituatie en geloof. Ook werd de rolrelatie met ego vastgesteld, bijvoorbeeld of het gaat om familie, een vriend, een collega et cetera (er worden vijftien soorten rollen onderscheiden, per naam kunnen drie verschillende rollen worden genoemd). Qua kenmerken van de relatie tussen ego en alter wordt onder meer gevraagd naar de intensiteit, het vertrouwen, of ego de ander mag (vijfpuntsschaal), de duur van de relatie (in jaren en maanden), de frequentie van het contact (6 categorieën), de geografische afstand tussen ieders woning (in km), of men denkt over 5 jaar nog een relatie met de ander te hebben, waar men elkaar voor het eerst heeft ontmoet en waar men elkaar tegenwoordig ontmoet (telkens dertien verschillende settings).

Wat onderlinge afhankelijkheden betreft hebben we, qua functionele afhankelijk-

34

heden gevraagd naar gemeenschappelijke activiteiten zoals het gezamenlijk schoonmaken van de buurt, de gemeente of de politie bellen om zo nodig in te grijpen, maar ook of men samen koffie drinkt. De som van deze collectieve activiteiten wordt gebruikt als meting van wat we 'collectieve actie' noemen. Om de structurele afhankelijkheden vast te stellen is er gevraagd of de directe buren en de respondent onderling contact hebben en welk soort relatie ze met elkaar hebben. Ten slotte hebben we wat cognitieve afhankelijkheden betreft de respondenten gevraagd of ze gewoonlijk zeker weten dat een persoon die ze op straat tegenkomen in de buurt thuishoort of niet.

Hoe aantrekkelijk de respondent voor anderen is om in te investeren wordt afgemeten aan diens hulpbronnen zoals opleiding (een achtpuntsschaal). Verder is er gevraagd of de respondent eigenaar is van het huis is waarin hij woont (gecodeerd als een dummy) en of hij van plan is te verhuizen. De antwoorden op deze beide vragen geven aan hoelang de schaduw van de gemeenschappelijke toekomst is. De homogeniteit van de buurt qua levensstijl is vastgesteld aan de hand van de vraag of de bewoners in een vergelijkbare situatie leven qua inkomen en samenstelling van de huishouding.

Relationele alternatieven zijn berekend als de proportie niet-buren in het persoonlijke sociale netwerk van de respondent.

De mate van gemeenschap in een buurt is bepaald door de respondenten items voor te leggen over de mate waarin zij vinden dat zij hun universele doelen comfort, stimulering, affectie en status in hun buurt hebben weten te realiseren. Er is niet gevraagd naar het vijfde algemene doel, gedragsbevestiging, omdat in vooronderzoek bleek dat buren geen rol spelen voor dit doel. Als we naar de verschillende dimensies van een multifunctionele gemeenschap kijken kunnen we zien dat in de buurt niet alle doelen in dezelfde mate worden gerealiseerd (zie tabel 2 en tabel 3). Bijna alle respondenten (93%) voelen zich veilig in de buurt en daarom kunnen we zeggen dat ze comfort realiseren in de buurt. Een hoog percentage (88%) realiseert tevens affectie in de buurt. Echter, slechts ongeveer twintig procent van onze respondenten vindt dat er in de buurt veel te beleven valt. De buurt lijkt dus niet de meest geschikte plaats om afwisseling te bereiken. Tweederde van de buurtbewoners verwerkelijkt status in de buurt.

Tabel 2: Realisatie van soorten individuele doelen in buurten, in percentages (Bron: SSND, n = 596)

Doel		Helemaal eens	Niet helemaal eens	Oneens
Stimulering	In deze buurt is veel te beleven	19,9	19,2	60,9
Comfort	Ik voel me veilig in deze buurt	93,1	6,1	0,8
Affectie	Contacten in deze buurt zijn over het algemeen goed	88,0	6,7	5,2
Status	Ik geniet respect in deze buurt	63,9	28,7	7,4

Tabel 3: Aantal doelen dat men in buurten realiseert, per respondent en per buurt (Bron: SSND, 596 respondenten, en 168 buurten)

Per respondent Per buurt				
Aantal doelen	Gemiddeld = 2,6 (0,82)	Alle respondenten bereiken x doelen volledig	Ten minste 66% van de respondenten in buurt bereikt x doelen volledig	Ten minste 50% van de respondenten in buurt bereikt x doelen volledig
0	0,8	24,4	1,2	0,6
1	9,1	35,1	7,7	0,6
2	25,6	32,1	40,5	21,4
3	53,1	7,6	48,2	67,9
4	11,3	1,2	2,4	9,5

Tabel 4: Informele sociale controle: de verwachting dat buurtgenoten ingrijpen bij wanorde, in percentages (Bron: SSND; n = 168)

Wanneer...	Jazeker	Waarschijnlijk wel	Eerder niet	Zeker niet
kinderen hier spijbelen en rondhangen	20,6	27,6	35,2	16,7
jongeren graffiti op de muren spuiten	4,2	6,9	31,6	57,3
op straat een heftige woordenwisseling plaatsvindt	11,6	32,3	34,3	21,8
in de buurt wordt ingebroken	1,6	4,7	26,4	67,4
iemand bezig is met de auto van een van de buurtbewoners	1,4	3,2	22,9	72,5

Tabel 3 laat het aantal doelen zien die door respondenten individueel en in buurten werden bereikt. Er is verschil gemaakt tussen buurten waar alle respondenten één doel bereiken en buurten waarin ten minste tweederde of de helft dat doel bereiken. In bijna 25 procent van alle buurten werd geen enkel doel bereikt, in bijna een derde van de buurten bereikten alle respondenten één doel en in bijna een derde van de buurten realiseerden alle respondenten ten minste twee doelen.

Informele sociale controle is vastgesteld door de respondenten de vraag voor te leggen of ze verwachten dat mensen uit hun buurt iets doen indien ze zien dat kinderen spijbelen en rondhangen in de buurt; jongeren graffiti op de muren spuiten; er op straat een heftige woordenwisseling plaatsvindt; in de buurt wordt ingebroken; iemand bezig is met een geparkeerde auto van een van de bewoners. Deze vragen

Tabel 5: Verloedering van de buurt volgens oordeel van enquêteur; in percentages (Bron: SSND; n = 168)

36

Deze buurt is...

tamelijk verloederd	0,5 %
een beetje verloederd	8,5 %
een redelijk nette buurt	37,6 %
een best nette buurt	36,9 %
een nette, welvarende buurt	16,4 %

Tabel 6: Vandalisme in de buurt; in percentages (Bron: SSND; n = 168)

'Er is af en toe sprake van vandalisme in deze buurt'	Percentages
'Klopt'	26,8
'Klopt niet helemaal'	13,1
'Klopt gewoon niet'	60,1

zijn ontleend aan soortgelijke metingen verricht door Sampson en anderen. Tabel 4 geeft aan hoe sterk de bereidheid om controle uit te oefenen is in Nederlandse buurten. Die verwachting van bereidheid tot informele controle blijkt het sterkst te zijn indien het gaat om spijbelen en rondhangen in de buurt, en minder sterk als het om wat anders gaat.

Ter vaststelling van de fysieke toestand van de buurt maken we gebruik van directe observatie van de publieke ruimte door de interviewer. De fysieke toestand van de buurt is afgemeten aan de mate van verloedering van de buurt en wel door aan de enquêteurs te vragen: 'Wat vindt u van de buurt waar R woont: is deze tamelijk verloederd, een beetje verloederd, redelijk net, best net of vrij net en welvend?'. Tabel 5 geeft de verdeling voor de verschillende buurten. Hieruit blijkt onder meer dat zo gemeten slechts een klein aantal, dat wil zeggen minder dan tien procent, van de buurten in Nederland verloederd zijn. In de analyse gebruiken we een vijfpuntschaal voor fysieke wanorde, lopend van 1 (een nette, welvarende buurt) naar 5 (een tamelijk verloederde buurt).

Kleine criminaliteit wordt vastgesteld door de vraag te stellen naar vandalisme in de buurt. De verdeling over de buurten wordt gegeven in tabel 6. Zoals te zien is, hebben bewoners in ruim een kwart van de onderzochte wijken af en toe te maken met vandalisme, en in zestig procent in het geheel niet. In de analyse gebruiken we een schaal voor sociale wanorde met drie punten die loopt van 1 ('het klopt gewoon niet dat er af en toe vandalisme in deze buurt voorkomt') tot 3 ('het klopt dat er af en toe vandalisme in deze buurt voorkomt').

De onderlinge samenhang tussen vandalisme in de buurt en verloedering van de buurt, uitgedrukt in de correlatiemaat r , is .17.

37

Analyse

Voor we overgaan tot het toetsen van hypothesen over de conditionering van netwerken, gemeenschap, sociale controle, vandalisme en verloedering in de buurt besteden we enige aandacht aan een beschrijving van burenrelaties en sociale netwerken onder buren en welke activiteiten men met zijn buren onderneemt.

Beschrijving

Wat doet men met zijn buren en wat is de kwaliteit van burenrelaties? Een vergelijking met alle andere relaties in iemands netwerk (niet getoond hier) leert dat burenrelaties niet heel vaak voorkomen, maar dat als ze er zijn ze veelal vergelijkbare functies hebben als die worden vervuld door familie of vrienden. Verder bestaat er in Nederland een sterke scheiding tussen wonen en werken, ook in de sociale netwerken van mensen: buren hebben bijna nooit iets met ego's werk te maken, laat staan dat ze collega's op het werk zijn.

Tabel 7 geeft informatie over de functie van buren en de kenmerken van burenrelaties. Directe buren hebben vaak geen additionele functie boven op die van de andere buren uit de buurt waar men contact mee onderhoudt ('de netwerkburen'). Buren, en met name netwerkburen, zijn vooral belangrijk voor het geven van hulp bij kleine klussen in en rond de eigen woning, omdat ze de sleutels hebben tot ego's woning, ze bij elkaar op bezoek gaan en ze soms tot het kernnetwerk behoren waarmee iemand zijn persoonlijke problemen bespreekt. De relaties met buren zijn opvallend laag in multiplexiteit en intensiteit, terwijl de frequentie van contact hoog te noemen is. Burenrelaties zijn duidelijk minder intensief dan andere relaties, men mag zijn buren minder graag en men vertrouwt ze ook minder sterk dan andere personen waarmee men omgaat, met name geldt dit voor de directe buren. Ook verwacht men in een kwart van de gevallen dat men met de directe buren geen contact meer zal hebben over vijf jaar.

Toetsing

Een deel van de in figuur 1 veronderstelde verbanden, zoals de effecten van ontmoetingsplaatsen op netwerken, de invloed van deze factoren op gemeenschap en de invloed van deze factoren op informele controle hebben we elders al geanalyseerd (zie o.a. Völker, 1999; Völker & Flap, 2004a, 2004b; Völker, Flap & Lindenberg, 2005). We hebben aangetoond dat de buurt in Nederland nog wel degelijk van belang is voor het ontstaan van relaties tussen buren (Völker, 1999) en voor het ontstaan van gemeenschap (Völker & Flap, 2004a, 2004b), en dit is inderdaad sterker het geval naarmate er o.a. ontmoetingsplaatsen aanwezig zijn in een buurt (vergelijk Van Kempen, 1999, 2003). In deze bijdrage lopen we bovendien de effecten na die faciliteiten, buurtnetwerken en lokale gemeenschap hebben op informele controle,

Tabel 7: Functies van buren en kenmerken van de relaties met buren, in percentages (Bron: SSND; n = 1007)

	Buren (directe en andere buren) (%)	Alleen 'andere' buren (%)	Alleen 'directe' buren (%)	Alle andere relaties (zonder buren) (%)
Baan	0,5	2,4	0,2	2,7
Advies (ontvangen)	0,4	1,5	0,3	13,4
Advies (gegeven)	0,5	2,4	0,2	16,6
Zuur	0,1	0,3	0,1	3,6
Coöperatie	0,6	1,5	0,4	13,5
Huis	2,3	7,4	1,4	2,5
Kleine reparaties	20,0	37,9	16,9	12,5
Sleutel	21,3	32,2	19,3	10,5
Bezoek	16,0	37,9	12,2	34,7
Kern	4,5	13,3	2,9	22,6
N	2260	340	1922	10123
Gemiddeld aantal buren per netwerk (indien buren aanwezig)	2,5 (1,2)	1,8 (1,1)	2,1 (0,9)	10,4 (4,3)
Gemiddeld aantal buren per netwerk (alle netwerken)	2,2 (1,3)	0,4 (0,9)	1,9 (1,0)	—
% zonder buren	9,1	79,8	11,9	—

Tabel 7: Functies van buren en kenmerken van de relaties met buren, in percentages (Bron: SSND; n = 1007) (vervolg)

	Buren (directe en andere buren) (%)	Alleen 'andere' buren (%)	Alleen 'directe' buren (%)	Alle andere relaties (zonder buren) (%)
Duur van de relatie (in jaren)	9,9 (9,7)	10,8 (9,1)	9,8 (9,8)	16,9 (14,4)
Frequentie van Contact				
– Dagelijks	25,4	22,1	26,0	33,5
– Wekelijks	45,9	50,3	45,1	38,6
– Maandelijks	16,1	17,4	15,9	18,8
– Eens in de 3 maanden	3,3	2,6	3,4	4,9
– Minder	3,1	3,5	3,0	2,2
– Bijna nooit	6,2	4,1	6,6	1,9
Intensiteit relatie	2,7 (1,2)	3,2 (1,1)	2,5 (1,1)	3,8 (1,2)
Mogen	3,5 (1,0)	3,9 (85)	3,4 (1,0)	4,3 (94)
Vertrouwen	3,8 (1,1)	4,1 (96)	3,7 (1,1)	4,4 (94)
Geen toekomst	24%	13%	25%	17%
Multiplexiteit	0,59 (62)	0,50 (62)	1,3 (63)	1,3 (3,8)
Bundeling rollen (aantal rollen)	%	%	%	%
1 (alleen buur)	85,8	58,2 (198)	90,5	91,1
2	13,5	38,5 (131, waarvan ca. 70% vrienden)	9,1	8,5
3	0,8	3,2 (11)	0,4	0,4

40

vandalisme in en verloedering van de buurt. Bovendien houden we rekening met de condities die door Sampson en Raudenbush genoemd zijn als voorwaarde voor het ontstaan van informele controle.

De eerste onderzoeksvraag betrof de alledaagse, impliciete veronderstellingen uit het onderzoeksveld dat stedelijkheid gepaard gaat met buurten waarin sprake is van een sterkere concentratie aan armoede, een grotere vertegenwoordiging van allochtonen, een grotere instabiliteit, minder ontmoetingsplaatsen, minder grote netwerken onder burens, minder gemeenschap, minder informele controle en meer vandalisme en verloedering. Tabel 8 laat zien dat stedelijke buurten niet significant meer armoede of werkloosheid kennen dan suburbane of landelijke gebieden, maar er wonen inderdaad wel meer allochtonen en het verloop is ook groter. Verder is het aantal voorzieningen groter in buurten in steden, vooral geldt dat voor winkels, restaurants, recreatiegelegenheden en voorzieningen voor het openbaar vervoer. Buurten in stedelijke gebieden zijn vaker verloederd en hebben ook vaker te maken met vandalisme. Ook is de lokale gemeenschap geringer, evenals de informele controle (hoewel dit verschil slechts zwak significant is). Er is enig verschil wat betreft de omvang van de burennetwerken die buurtbewoners erop nahouden: deze zijn in suburbane gebieden enigszins groter. Dit resultaat werd in eerder onderzoek ook al vastgesteld (Fischer, 1982; Blauw, 1986).

Ter toetsing van onze andere hypothesen hebben we de data geanalyseerd met behulp van multilevel-analysetechnieken, waarin buurten een apart niveau vormen, naast dat van de individuele respondenten.

In de eerste multilevel-analyse, weergegeven in panel 1 van tabel 9, blijkt dat onderlinge afhankelijkheden, zowel functionele, structurele als cognitieve afhankelijkheden, sterk van invloed zijn op het aantal relaties dat men met burens onderhoudt. Ontmoetingsgelegenheden in de vorm van scholen en een crèche leiden eveneens tot een groter aantal relaties met burens. Ook de aantrekkelijkheid om in elkaar te investeren, af te lezen aan een hogere opleiding en aan de wens om niet te verhuizen, bevorderen contacten met burens. Relationele alternatieven buiten de buurt doen er niet toe. Van de door Sampson en Raudenbush onderscheiden factoren heeft alleen het ontbreken van verloop in de buurt een gunstig effect op het aantal burens waarmee men contact onderhoudt.

Kolom 2 toont welke condities lokale gemeenschap bevorderen. Daartoe behoren opnieuw de drie eerdergenoemde afhankelijkheden. Ook is er meer lokale gemeenschap indien de verwachte gemeenschappelijke toekomst langer is, evenals als er meer homogeniteit in inkomen is, wat vermoedelijk wijst op een overeenkomst in levensstijl die de onderlinge omgang vergemakkelijkt.

Wat de settings betreft, de aanwezigheid van restaurants en recreatievoorzieningen bevordert het ontstaan van gemeenschap in de buurt. Ook het totale aantal voorzieningen doet ertoe (niet getoond in de tabel).

Heel opmerkelijk is de bevinding dat een buurt waarin de armoede sterker geconcentreerd is meer gemeenschap kent. Wellicht komt dat omdat de maat voor armoe-

Tabel 8: Verschillen tussen buurten naar stedelijkheid (SSND; n = 168 buurten)

	Stedelijk (n=25)	Suburbaan (n=111)	Ruraal (n=25)	p-waarde
Ontmoetingsgelegenheden				
Winkels	1,40 (.34)	1,00 (.54)	,73 (.59)	,000
Restaurants	,68 (.44)	,53 (.36)	,38 (.26)	,012
Cultuur	,26 (.23)	,30 (.36)	,24 (.25)	,518
School, crèche	,30 (.35)	,45 (.41)	,42 (.30)	,184
Recreatie	,72 (.50)	,51 (.37)	,47 (.43)	,038
Politie, huisarts	,22 (.18)	,28 (.24)	,37 (.25)	,068
Openbaar vervoer	,78 (.37)	,52 (.31)	,45 (.32)	,000
Totaal aantal voorzieningen	10,40 (2,5)	8,10 (3,5)	6,70 (4,1)	,000
Samenstelling buurt				
Laag inkomen, werkloos	,01 (1,1)	-,04 (1,0)	,16 (.66)	,603
Allochtoon	,53 (1,4)	-,08 (.91)	-,17 (.48)	,008
Residentiële stabiliteit	,48 (.84)	,04 (1,02)	,29 (.91)	,010
Respondent-buurtrelatie				
Aantal burens in netwerk	1,95 (.50)	2,28 (.71)	2,14 (.50)	,050
Gemeenschap	5,75 (.75)	5,85 (.74)	6,29 (.55)	,007
Informele controle	5,27 (1,18)	16,03 (1,90)	16,33 (1,48)	,065
Fysieke wanorde	3,88 (.51)	3,56 (.58)	3,29 (.59)	,000
Sociale wanorde	1,99 (.53)	1,67 (.53)	1,38 (.33)	,000

de die we hebben gebruikt is gebaseerd op werkloosheid en een inkomen op bijstandsniveau. Mensen die werkloos zijn of een uitkering van de bijstand krijgen zullen ook meer tijd in de buurt doorbrengen.

Kolom 3 geeft de condities aan die de mate van informele controle beïnvloeden. Geconcentreerde armoede, verloop, een groot aandeel allochtonen en een grotere stedelijkheid doen alle afbreuk aan de informele controle in een buurt. Kinderen in de buurt, indien de bewoners van de buurt eerder gezamenlijk meededen aan collectieve acties, indien de buurtbewoners hun huis in eigendom hadden en vooral indien men de mensen die in de buurt rond liepen 'thuis kon brengen', dat wil zeggen, wist wie ze waren en waar ze woonden. Verder lijkt de informele controle af te nemen in de jongere generaties. Restaurants en andere voorzieningen voor de vrije tijd doen opvallend genoeg af aan de informele controle in de buurt. Ten slotte blijkt gemeenschap in een buurt de informele controle te bevorderen, maar buurt-netwerken doen er niet toe.

Tot slot geven de kolommen 4 en 5 de effecten weer die uitgaan van informele controle op de veiligheid en ordelijkheid van de buurt. Let wel, de scores zijn 'omgedraaid' in de tabel: een hoge mate van fysieke wanorde staat gelijk aan een hoge

Tabel 9: Multilevel-analyse van aantal buren, gemeenschap, informele controle en fysieke en sociale wanorde (Bron: SSND, n=1007 respondenten en 12368 netwerkleiden)

	Aantal buren in netwerk	Gemeenschap	Informele controle	Fysieke wanorde	Sociale wanorde
Individueel niveau					
Cohort 1935-1950	,080 (.110)	-,019 (.100)	,057 (.237)	-,021 (.070)	-,174 (.211)
Cohort 1966-1982 ¹⁾	-,101 (.130)	,062 (.120)	-,582 (.281)**	,166 (.080)*	,411 (.251)
Jonge kinderen	,059 (.112)	,335 (.104)**	,562 (.241)**	,040 (.072)	,010 (.217)
Collectieve actie	,081 (.020)**	,993 (.019)**	,143 (.043)**	,017 (.013)	,087 (.039)*
Contact tussen buren	,223 (.086)**	,274 (.080)**	,096 (.188)	-,045 (.056)	,073 (.169)
R weet wie waar woont	,111 (.055)*	,324 (.058)**	,494 (.139)**	-,058 (.042)	,102 (.129)
Opleiding	,084 (.020)**	-,036 (.017)+	-,003 (.045)	-,089 (.013)**	-,060 (.040)
Homogeniteit inkomen	-,005 (.047)	,117 (.044)**	,149 (.105)	-,003 (.031)	-,017 (.095)
Verhuisplannen	-,135 (.056)**	-,259 (.052)**	-,165 (.125)	,108 (.037)**	,021 (.113)
Huisbezit	-,001 (.109)	,116 (.102)	,776 (.244)**	-,240 (.074)**	,045 (.217)
Netwerk buiten buurt	,002 (.011)	,001 (.001)	,034 (.029)	-,001 (.008)	,019 (.023)
Buurniveau					
Laag inkomen, werkloos	,027 (.058)	,128 (.057)**	-,107 (.134)	,087 (.040)*	,010 (.117)
Allochtoon	,082 (.060)	,002 (.048)	-,220 (.133)+	,051 (.026)+	-,010 (.020)
Residentiële stabiliteit	,092 (.046)+	,022 (.060)	,061 (.032)+	-,071 (.036)*	-,288 (.113)**
Stedelijkheid	,030 (.037)	-,035 (.038)	,059 (.089)	,093 (.030)**	,154 (.073)*

Ontmoetingsgelegenheden/ Voorzieningen

Winkels	-,105 (.110)	-,021 (.110)	-,360 (.257)	,124 (.086)	,104 (.217)
Restaurants	,196 (.129)	,262 (.130)*	-1,037(.296)**	,002 (.102)	,251 (.250)
Cultuur	-,007 (.128)	,071 (.128)	,356 (.313)	-,093 (.105)	,066 (.262)
School, crèche	,225 (.102)**	-,089 (.101)	-,077 (.239)	-,025 (.078)	-,256 (.208)
Recreatie	,065 (.129)	,244 (.120)*	,240 (.296)	-,185 (.088)*	-,044 (.248)
Politie/huisarts	-,002 (.170)	,188 (.166)	,354 (.393)	-,027 (.013)*	,097 (.341)
Openbaar vervoer	-,069 (.127)	-,192 (.128)	,272 (.291)	,227(.098)**	,203 (.248)

Samenhang tussen de modellen

Aantal burens in netwerk	—	,083 (.029)**	,007 (.008)	,033 (.021)	,001 (.062)
Gemeenschap	—	—	,399 (.072)**	-,016 (.022)	-,015 (.066)
Informele controle	—	—	—	-,033 (.011)**	-,100 (.034)**

Constante	1,436 (.396)	4,239 (.0378)	10,737 (.0966)	2,264 (.311)	1,619 (.095)
Variantie: buurt	,022 (.041)	,115 (.045)	,439 (.224)	,124 (.028)	,050 (.015)
Variantie: individu	1,665 (.084)	1,372 (.0780)	5,379 (.339)	,435 (.028)	,995 (.061)

Aandeel 'buurt' aan variantie in leeg model	5%	13%	16%	31%	5%
---	----	-----	-----	-----	----

Verklaarde variantie:

Totaal	12%	22%	25%	25%	18%
Buurt	12%	45%	34%	47%	84%
Individu	10%	17%	18%	16%	8%

Noot: 1) referentie= cohort tussen 1951-1965; **p<,010; *0<,05; +p<,10, In alle modellen is gecontroleerd voor gehuwd zijn, sekse, en het hebben van een betaalde baan,

score, idem voor vandalisme. Geconcentreerde armoede, oververtegenwoordiging van allochtonen, verloop en stedelijkheid blijken opnieuw medeverantwoordelijk te zijn voor verloedering van de buurt. Een buurt is minder verloederd indien de bewoners niet van plan zijn te verhuizen en indien ze eigenaar zijn van het huis waarin ze wonen.

Indien er meer openbaar groen en recreatiefaciliteiten in een buurt aanwezig zijn, is de buurt ook minder verloederd. Hetzelfde geldt voor buurten waar een huisartsenpraktijk of een politiebureau is gevestigd. Faciliteiten die met het vervoer te maken hebben zoals bushaltes, treinstations en benzinepompen bevorderen juist de verloedering. Mensen die behoren tot jongere generaties en een lagere opleiding hebben leven in buurten die sterker verloederd zijn. Inderdaad hebben netwerken en gemeenschap in de buurt overeenkomstig de verwachtingen van Sampson en Raudenbush geen rechtstreeks effect op de verloedering van de buurt, maar indirect via een vrij sterk direct effect van informele controle.

Sociale wanorde in de vorm van vandalisme blijkt minder goed te verklaren. Niet alleen zijn er slechts enkele factoren aan te wijzen die daarop invloed hebben, ook is de verklaarde variantie geringer, en de meeste buurtkenmerken blijken weinig te maken te hebben met verschillen in vandalisme. Verstedelijking en verloop versterken vandalisme in de buurt, daarentegen gaat informele controle (en opnieuw niet gemeenschap en informele netwerken in de buurt) vandalisme tegen. De enige andere relevante factor bestaat erin of men in het verleden collectieve acties heeft ondernomen. Echter, collectieve actie lijkt op het eerste gezicht eerder een gevolg te zijn van vandalisme dan omgekeerd.

De gevonden effecten zijn consistent met de eerder geformuleerde verwachtingen, op twee na. Mensen die in een wijk wonen met veel armoede ervaren veel gemeenschap in de buurt maar dit leidt niet tot een sterkere informele controle. Van de aanwezigheid van restaurants gaat ook een tweeslachtige invloed uit, dat wil zeggen er is dan meer gemeenschap in de buurt maar tegelijkertijd minder informele controle.

Is het nu echt de informele controle in plaats van een hoog aandeel van mensen met een laag inkomen, een groot verloop in de buurt en de oververtegenwoordiging van migranten die tot verloedering van de buurt leidt? Dit lijkt de kern te zijn van het werk van Sampson en zijn collega's. In onze analyses hebben we dit wel aannemelijk gemaakt, maar we hebben het niet overtuigend aangetoond. Sampson, Raudenbush en Earls (1997) hebben dit in hun bekende artikel in *Science* inderdaad laten zien: in een multivariate analyse worden na controle voor informele controle in een buurt de effecten van buurtkenmerken zwakker of vallen zelfs weg. In een extra analyse van het bestand van 168 buurten (zie tabel 10 hieronder) hebben we de analyse van Raudenbush et al. voor Nederland gerepliceerd. Zoals tabel 10 laat zien komen we tot soortgelijke conclusies.

Tabel 10: Regressie van fysieke en sociale wanorde op buurtkenmerken en informele controle
(Bron: SSND; n = 168)

	Model 1: Buurtkenmerken	Model 2: Buurtkenmerken en informele controle
<i>Fysieke wanorde in de buurt</i>		
Laag inkomen	-,088 (.039)*	-,075 (.045)
Allochtoon	,127 (.035)**	,164 (.171)
Residentiële stabiliteit	-,154 (.039)**	-,136 (.046)**
Informele controle	—	,037 (.011)**
<i>Sociale wanorde in de buurt</i>		
Laag inkomen	-,019 (.038)	,032 (.045)
Allochtoon	,045 (.032)	,002 (.038)
Residentiële stabiliteit	-,131 (.028)**	-,160 (.214)
Informele controle	—	-,050 (.012)**

In deze modellen is gecontroleerd voor sekse, gehuwd zijn, huisbezit, duur woonachtig op dit adres, etniciteit, verhuiscgenigheid, leeftijd en opleiding,

Conclusies

In dit artikel hebben we de voorwaarden en gevolgen onderzocht van een belangrijke vorm van maatschappelijke betrokkenheid, namelijk de bereidheid tot informele controle op medeburgers of zij wel bijdragen aan het produceren van het bestrijden van collectieve kwaden in de buurt. We repliceerden daartoe voor Nederland het gezaghebbende onderzoek naar informele controle en fysieke en sociale wanorde in de buurt dat Sampson en Raudenbush in de Verenigde Staten uitvoerden. Het blijkt dat buurtnetwerken gemeenschap in de buurt bevorderen, maar niet de informele controle en fysieke en sociale orde; gemeenschap in de buurt bevordert de informele controle, maar niet de fysieke en sociale order orde, en ten slotte, de informele controle bevordert de fysieke en de sociale orde in de buurt. Al met al levert ons onderzoek een sterke bevestiging op van de redeneringen van Sampson en Raudenbush.

Onze aanvulling op hun redenering en hun test, dat wil zeggen de veronderstelling dat buurtnetwerken tot lokale gemeenschappen leiden en dat deze op hun beurt bijdragen tot de informele controle, blijkt te kloppen. Netwerken hebben effect op gemeenschap: hoe meer burenen opgenomen zijn in het persoonlijk netwerk, des te meer er sprake is van gemeenschap. Weliswaar heeft gemeenschap duidelijk een gunstig effect op informele controle, toch is vreedzaam samenleven in een ordelijke buurt ook mogelijk zonder sterke lokale gemeenschap. Wat nodig is, is de bereidheid tot informele controle op buurtgenoten en passanten die afbreuk

doen aan deze vreedzaamheid en orde, en deze hangt ook af van andere buurtcondities zoals de afwezigheid van armoede en verloop.

46

We hebben ook getoetst of enkele assumpties die vaak stilzwijgend worden gemaakt wel kloppen, vooral of stedelijke gebieden niet alleen minder contacten onder mensen in de buurt tellen en minder gemeenschappen maar tegelijkertijd ook minder informele controle en meer vandalisme en verloedering kennen. Inspectie van percentageverschillen tussen stedelijke en minder stedelijke buurten leert dat buurten in steden over het algemeen meer voorzieningen kennen, echter, dat geldt niet voor culturele voorzieningen, een politiebureau of een huisartspraktijk of scholen en een crèche. Stedelijke buurten tellen naar verhouding eveneens meer allochtonen, een groter verloop, meer mensen die slechts weinig burens in hun netwerk hebben, en minder lokale gemeenschap, minder informele controle en meer vandalisme en verloedering. In tegenstelling tot het algemeen heersende idee is de armoede in Nederland groter in landelijke buurten. De verschillen tussen stedelijke en andere buurten naar netwerken in de buurt, lokale gemeenschap en informele controle verdwijnen indien we constant houden op nog meer factoren, zoals blijkt uit de eerder gepresenteerde multilevel-modellen. Verschillen naar vandalisme en verloedering blijven wel bestaan.

Discussie

De meeste van de door ons beredeneerde hypothesen vonden steun in de bevindingen. Bij deze redeneringen maakten we gebruik van een algemene handelingstheorie. Deze meer algemene verklaring was echter eerder een schets van een verklaring dan een uitgewerkt deductief systeem. En hoe streng is ons onderzoek dan als test van deze veronderstellingen? Zijn de genoemde 'mechanismen' inderdaad verantwoordelijk voor de gevonden verbanden? Berust bijvoorbeeld het verband tussen gemeenschap en controlebereidheid in een buurt op de grotere beloningen die mensen in een buurtgemeenschap ontvangen indien ze anderen trachten te corrigeren? Het zou goed zijn indien we deze algemene theorie verder uitwerken en strenger toetsen.

De redenering aan de hand van deze algemene theorie leidt wel tot nieuwe voorspellingen. Onze redenering suggereert bijvoorbeeld dat de kwaliteit van de fysieke omgeving direct invloed heeft op het fysieke welzijn van mensen, en indirect op hun sociaal welzijn door haar effect op gemeenschapsvorming. Mensen waarderen zowel groen in de omgeving als een straat met mensen, terwijl ze druk verkeer en graffiti afkeuren. Uit gezondheidsonderzoek is bekend dat het hebben van uitzicht op of zich bevinden te midden van 'groen' stress vermindert, de aandacht herstelt en het fysieke welbevinden vergroot en indirect de gemeenschap in de buurt (Kawachi & Berkman, 2000; Kweon et al., 1998). Fysiek welzijn hangt echter niet alleen af van vermindering van stress. Uit onderzoek naar de beleving van kunst en architectuur komt naar voren dat een afwisselende fysieke omgeving, met name van de bebouwing en het straatbeeld, eveneens aangenaam is (Ganzeboom, 1982, 1984).

Teveel afwisseling leidt echter tot stress. De combinatie van een afwisselend straatbeeld en bomen stelt bewoners en passanten in staat hun eigen niveau van stimulering te regelen (Schellekens, 1976; Tazelaar, 1985). Deze bevindingen zijn goed te begrijpen in het licht van de theorie van de psycholoog Berlyne (1971). Deze theorie houdt onder meer in dat mensen behoefte hebben aan afwisseling maar dat te veel afwisseling tot stress leidt, met andere woorden er is een optimaal niveau aan afwisseling.

In dit artikel hebben we uiteindelijk slechts twee 'uitkomsten' geanalyseerd, namelijk vandalisme en verloedering. Dit zijn evenwel gevallen van criminaliteit in het algemeen en de kwaliteit van de fysieke omgeving anderzijds. De redenering impliceert ook voorspellingen voor andere vormen van fysieke wanorde zoals auto's die op de stoep worden geparkeerd en sociale wanorde zoals het voorkomen van gewelddadigheden. Sampson en Raudenbush onderzoeken in dit verband het hele scala aan wanordelijkheden tussen peuken op de stoep tot en met het voorkomen van moorden in de buurt.

Een van de minder goed te begrijpen uitkomsten van ons onderzoek is dat buurten die veel armoede kennen juist meer gemeenschap kennen maar niet meer informele controle (het verband is, hoewel niet significant, zelfs negatief) en zelfs meer verloedering. Sampson (2003) suggereert dat 'urbanites whose strong ties are tightly restricted geographically, especially in low-income communities, may actually produce an environment that discourages collective response to local problems'. Mensen kunnen ook gemeenschap ervaren in een kleine primaire groep met sterke bindingen maar juist daardoor niet in staat zijn op lokaal niveau meerdere van deze sterke primaire groepen te integreren. Het is de moeite waard deze variatie op Granovetters idee van de 'strength of weak ties' in toekomstig onderzoek te beproeven (Granovetter, 1973). Een andere, aanvullende duiding is dat bewoners in achterstandswijken weinig contact en ook weinig vertrouwen hebben in de lokale overheid die hun belangen zou kunnen vertegenwoordigen en die zou kunnen helpen de verloedering tegen te gaan en de buurt op te knappen (Vélez, 2001).

In het onderzoek naar de effecten van buurtkenmerken zou er rekening mee moeten worden gehouden dat bepaalde mensen juist gaan wonen in of wegtrekken uit een bepaalde wijk. Door deze selectieve migratie zouden foute conclusies kunnen worden getrokken. Zo zullen bijvoorbeeld mensen met een goede gezondheid, met veel financieel kapitaal of vrienden en kennissen met hulpbronnen eerder een woning in een aantrekkelijke buurt kunnen vinden, en omgekeerd zullen mensen met minder financiële armslag soms gedwongen worden om uit een aantrekkelijke buurt te vertrekken vanwege te hoge woonlasten (Van Kempen, 2003; Verheij et al., 2003).

De kwaliteit van de data kan verder worden verbeterd, hoewel in ons onderzoek bijvoorbeeld in tegenstelling tot eerder onderzoek over deze kwesties (Wittebrood, 2000), directe metingen van sociale samenhang in de vorm van netwerken en ervaren gemeenschap worden gebruikt. Zo kan de fysieke toestand van de buurt worden vastgelegd door het fotograferen van straatbeelden en door eigen waarneming van

graffiti, stank, lawaai, leegstand, bouwstijl en onderhoudstoestand van huizen en groen. Ook de afwisseling en schoonheid in wijken kan op een dergelijke wijze worden vastgesteld. Een voorbeeld is te nemen aan het werk van Ganzeboom (1982, 1984) en dat van Sampson en Raudenbush (1999). Criminaliteit kan beter worden gemeten door de respondenten in een buurt door vragen te stellen zoals die gewoonlijk in slachtofferenquêtes worden gesteld (zie Wittebrood, 2000; Van Wilsum, Wittebrood & De Graaf, 2002). Misschien blijkt het ook mogelijk om data over aangiftes of de woonadressen van wetsovertreders te koppelen aan onze buurtgegevens. De dataverzameling wordt komend jaar herhaald. Hierdoor is enige greep te krijgen op de veronderstelde feedbackprocessen die zich over de tijd afspelen. Ook is er enig idee te krijgen van selectieproblemen, of de bevindingen niet het resultaat ervan zijn dat bepaalde mensen in bepaalde buurten gaan wonen in plaats van dat bepaalde buurten een effect hebben op de daar wonende mensen.

Verder kunnen we meer gebruikmaken van zogenaamde ecometrische methoden waarbij samenvattende kenmerken van ecologische settings zoals buurten worden verkregen op grond van meerdere metingen van dezelfde setting uit surveys en observatiestudies (Raudenbush & Sampson, 1999). De methodologie van schaalconstructie, ontleend aan de psychometrie waarbij scores van een individu op meerdere items over een kenmerk van dat individu, bijvoorbeeld diens creativiteit, tot een schaal worden omgevormd, wordt geschikt gemaakt om schalen te construeren voor het meten van kenmerken van ecologische gebieden op grond van scores op meerdere items over kenmerken van een gebied, bijvoorbeeld de fysieke aantrekkelijkheid van een buurt, door meerdere individuen in meerdere gebieden. Op deze manier wordt variatie in respons op bepaalde items (over bijvoorbeeld sociale wanorde, et cetera) geïnterpreteerd door variatie binnen individuen, tussen individuen in buurten en tussen buurten. Zo is er een beter idee te krijgen van vertekeningen, betrouwbaarheid en validiteit van indicatoren op het collectieve niveau verkregen uit antwoorden van diverse respondenten op dezelfde vragen.

Aan de bevindingen van ons onderzoek kunnen enkele voorzichtige beleidssuggesties worden ontleend. Allereerst dat ingrijpen in de fysieke omgeving, in de vorm van de creatie van een fysiek aantrekkelijke omgeving en van publieke ontmoetingsplaatsen, een van de weinige mogelijkheden is waardoor een overheid mensen in een buurt nader tot elkaar kan brengen. Je kunt mensen niet goed dwingen om elkaar aardig te vinden. En trachten mensen te veranderen is in elk geval een veel minder effectieve strategie dan het veranderen van de fysieke omgeving en het scheppen van ontmoetingsplaatsen. Het praktische belang is erin gelegen dat de studie aanwijzingen oplevert wat gemeentebesturen bijvoorbeeld moeten doen en wat ze moeten nalaten in vormgeving van de fysieke omgeving indien ze gemeenschap en controlebereidheid en indirect de fysieke kwaliteit van de buurt blijvend willen vergroten.

Verder, omdat vandalisme en andere tekenen van fysieke achterstand van een buurt niet alleen oorzaak maar ook gevolg zijn van gemeenschap en de bereidheid tot controle van andere buurtbewoners en van vreemden, zal politieoptreden tegen

vandalisme of direct weghalen van graffiti niet voldoende zijn zolang er geen bereidheid tot informele controle onder de buurtbewoners bestaat. Ook kan de waarde van het streven naar gemeenschap in de buurt ter bestrijding van vandalisme en verloedering in de buurt enigszins worden gerelativeerd. Opvallend is ook dat gemeenschap en controlebereidheid vrijwel niet beïnvloed worden door het bestaan van vele contacten in de buurt. Sterke bindingen in een kleine subgroep kunnen zelfs in de weg staan van de bereidheid om op te komen voor het algemeen belang van de buurt door overtredders van fatsoensregels en van wetten aan te spreken op hun gedrag.

Noten

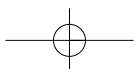
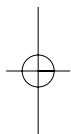
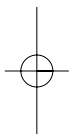
- 1 Deze bijdrage is gebaseerd op een lezing gehouden op een gezamenlijke workshop van het NSCR en het WODC over 'Buurt en Opsporing: Theoretische, empirische en praktische ontwikkelingen' op 27 mei 2004 te Leiden. We danken de deelnemers aan deze workshop voor hun vragen en commentaren.
- 2 Sampson leidt een bijzonder grootschalig onderzoek van buurten in Chicago waarin soortgelijke theorieën en methoden zijn toegepast als die wij willen gebruiken. Zie de website van het 'Project on Human Development in Chicago neighborhoods': http://www.hms.harvard.edu/chase/projects/chicago/res_pubs/index.htm.

Literatuur

- Berlyne, D. (1971). *Aesthetics and psychobiology*. New York: Appleton.
- Blauw, P.W. (1986). *Suburbansatie en sociale contacten*. Amsterdam : Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap.
- Campbell, K. & Lee, B. (1992). Sources of Personal Neighbor Networks: Social Integration, Need, or Time? *Social Forces*, 71, 1077-1100.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: Bellknap Press.
- CBS (2001). Kerncijfers wijken en buurten. Voorburg/Den Haag: Staatsuitgeverij [Key Figures on Neighborhoods].
- Driessen, F. & Beereboom, H. (1983). De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu: Bewoners en hun voorkeuren. *Rijksplanologische Dienst*.
- Fischer, C.S. (1982). *To Dwell Among Friends*. Berkeley: University of California Press.
- Fischer, C.S. et al. (1977). *Networks and Places*. New York: Free Press
- Flap, H. (1999) Buurt of gemeenschap: meeting of mating. In B. Völker & R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten* (pp. 11-33). Amsterdam: Siswo.
- Flap, H. & Völker, B. (2004). *Neighborhoods, networks, community, informal control and physical disorder*. Paper presented at workshop of WODC and NSCR, Leiden, May 27.
- Ganzeboom, H. (1982). *Beleving van monumenten*. Utrecht.
- Ganzeboom, H. (1984). *Cultuur en informatieverwerking*. Diss, Utrecht.
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *The American Journal of Sociology*, 78, 1360-1380.

- 50 Kawachi, I. & Berkman, L. (2000) Social cohesion, social capital, and health. In L. Berkman & I. Kawachi (eds.), *Social epidemiology*. New York: Oxford University Press.
- Kweon, B., Sullivan, W. & Wiley, A. (1998). Green common places and the social integration of inner city older adults. *Environment and Behavior*, 33, 543-71.
- Lindenberg, S. (1997). Grounding groups in theory: functional, cognitive, and structural interdependencies. *Advances in Group Processes* 14, 281-331.
- Lindenberg, S. (1998). Solidarity: its microfoundations and macrodependence. A framing approach. In P. Doreian en T. Fararo (eds.), *The Problem of Solidarity. Theories and Models* (pp. 61-112). London: Gordon and Breach Publisher.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone. The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Raudenbush, S. & Sampson, R. (1999). Econometrics: towards a science of assessing ecological settings, with application to the systematic social observation of neighborhoods. *Sociological Methodology*, 29, 1-41.
- Sampson, R. (2002). Transcending tradition: New directions in community research, Chicago style. *Criminology*, 40, 213-30.
- Sampson, R. (2003). The neighbourhood context of well-being. *Perspectives in Biology and Medicine* 46, supplement S53-S64.
- Sampson, R. & Raudenbush, S. & Earls, S. (1997). Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. *Science* 27, 918-24.
- Sampson, R. & Raudenbush, S. (1999). Systematic social observation of public spaces: a new look at disorder in urban neighborhoods. *American Journal of Sociology*, 105, 603-51.
- Schellekens, H. (1976). *De straat*. Eindhoven, PhD thesis.
- Tazelaar, F. (1985). *De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu: Reacties van bewoners op tekorten*. Utrecht.
- Van Kempen, R. (1999). De buurt van belang? Activiteiten en sociale contacten van bewoners van twee Utrechtse achterstandsbuurten. In B. Völker en R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten* (pp. 69-86). Amsterdam: Siswo.
- Van Kempen, R. (2003). *Stad, buurt en beleid. Over verdeelde steden en gedeelde buurten*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Van den Berg, A., Koole, S. & van der Wulp, N. (2003). Environmental preference and restoration: how are they related? *Journal of Environmental Psychology*, 23, 135-46.
- Van Wilsum, J. (2003). *Crime and contexts. The impact of individual, neighbourhood, city and country characteristics on victimization*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Van Wilsum, J., Wittebrood, K. & de Graaf, N.D. (2002). Buurtdynamiek en slachtoffererschap van criminaliteit. Een studie naar de effecten van stijging, daling en stabiliteit van wijken. *Mens en Maatschappij*, 78, 4-28.
- Vélez, M.B. (2001). The role of public social control in urban neighborhoods: a multilevel analysis of victimization risk. *Criminology*, 39, 837-64.
- Verbrugge, L. (1977). The structure of adult friendships. *Social Forces*, 56, 576-97.

- Verhey, R., Van de Mheen, H., Bakker, D. Groenewegen, P. & Mackenbach, P. (2003). Urban-rural variations in health in the Netherlands: does selective migration play a part? *Journal of Epidemiological Community Health*, 52 487-93.
- Völker, B. (1999). 15 miljoen buren. De rol van buren in persoonlijke netwerken in Nederland. In B. Völker en R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten* (pp. 43-68). Amsterdam: Siswoo.
- Völker, B. & Flap, H. (2004a). When are neighborhoods communities? (submitted). Also presented at the 2001 Annual Meeting of the ASA, Anaheim, CA, August 18-21, Special Session on 'Urban Networks'.
- Völker, B. & Flap, H. (2004b). Buren, buurten, gemeenschappen. *Sociale Wetenschappen* (te verschijnen).
- Völker, B., Flap, H. & Lindenberg, S. (2005). Are neighborhoods communities? In S. Lindenberg (ed.), *The future of communities*. New York: Aldine de Gruyter (forthcoming).
- Wellman, B. (1979). The community question: the intimate networks of East Yorkers. *American Journal of Sociology*, 84, 1201-1231.
- Wilson, J. Q. & Kelling, G. (1982). The police and neighborhood safety: broken windows. *Atlantic*, 127, 29-38.
- Wittebrood, K. (2000). Buurten en geweldscriminaliteit: een multi-level analyse. *Mens en Maatschappij*, 75, 92-109.

Structureel sociaal kapitaal en het oplossen van buurtproblemen

53

Herman Lelieveldt en Henk van der Kolk

Inleiding

Politici en beleidsmakers geloven heilig in het belang van sociaal kapitaal voor de kwaliteit van vele door problemen geteisterde Nederlandse buurten. In het sociaal beleid bestaan talloze programma's en trajecten die zich richten op de vergroting van de 'cohesie', 'participatie' en 'integratie' van bewoners en bevolkingsgroepen. De toename van sociale cohesie in de zogenaamde aandachtswijken is ook een belangrijke doelstelling van het grotestedenbeleid (GSB).

Een treffend voorbeeld van pogingen om de sociale cohesie in buurten te vergroten vormt het Onze-buurt-aan-zet-programma (OBAZ) waarbij burgers niet alleen uitgenodigd worden om zelf met voorstellen te komen om de veiligheid en leefbaarheid van hun buurt te vergroten maar er ook van hen verwacht wordt dat ze meewerken bij de uitvoering van hun plannen. In de brief waarin OBAZ in 2001 gelanceerd werd, stelt de minister van Grotesteden- en integratiebeleid dat 'uit onderzoek blijkt dat de kwaliteit van sociale relaties in de buurt in hoge mate van invloed is op de veiligheid en leefbaarheid' [TK 21 062 nr 102, 2001 #446: 1] Het programma moet dan ook leiden tot een 'vergroting van de integratie en participatie en van de sociale cohesie tussen de verschillende groepen wijkbewoners', [TK 21 062 nr 102, 2001 #446: 3], een ambitie die men ook terug kan vinden in projecten als Heel de Buurt en de Bijdrageregeling Digitale Trapvelden (Ministerie van Binnenlandse Zaken, 2000).

Wat opvalt bij al deze programma's is de wens om buurtbewoners bij elkaar te brengen door ze mee te laten doen aan activiteiten, ontmoetingsplekken te creëren en ervoor te zorgen dat de sociale interacties in de buurt toenemen. Het meeste sociale buurtbeleid richt zich met andere woorden op de versterking van wat men ook wel aanduidt als *structureel* sociaal kapitaal (Van Deth, 2003) en dan vooral op het versterken van de *informele* netwerken *binnen* de buurt, zodat bijvoorbeeld zoals bij OBAZ het voor burgers makkelijker wordt om problemen aan te pakken.

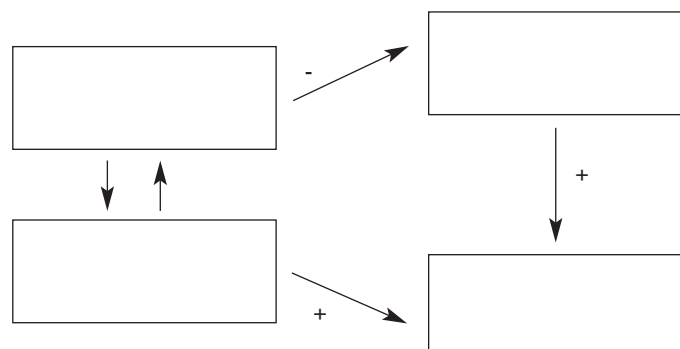
Maar het gaat bij sociaal kapitaal natuurlijk om meer dan alleen netwerken, laat

staan om de informele variant daarvan. Daar waar structureel kapitaal verwijst naar de verschillende manieren waarop burgers met elkaar verbonden zijn, omvat het begrip ook een meer attitudinale component die men wel als cultureel sociaal kapitaal aanduidt (Van Deth, 2003). Dit is het terrein van predisposities zoals normen van wederkerigheid en plichtsbesef die net als netwerken van invloed kunnen zijn op de kwaliteit van de buurt. Op het vlak van de stimulering van deze dimensie van sociaal kapitaal zijn er relatief weinig initiatieven, maar een goede uitzondering wordt gevormd door de stadsetiquetteprojecten die verschillende steden in navolging van de gemeente Gouda gestart zijn (www.goudenstadsregels.nl). Door het gezamenlijk formuleren en expliciteren van gedragsregels hoopt men dat burgers bepaalde gedragsnormen weer beter onderschrijven zodat veel buurtproblemen op die manier voorkómen kunnen worden.

Met het onderscheid tussen enerzijds de twee vormen van sociaal kapitaal en anderzijds het aanpakken dan wel het voorkómen van problemen kunnen we de relatie tussen sociaal kapitaal en de kwaliteit van de buurt preciseren en nu een eenvoudig model formuleren (figuur 1). Het is te verwachten dat een hoger niveau van sociaal kapitaal enerzijds het aantal problemen dat zich in een buurt voordoet vermindert (omdat een sterker normbesef ervoor zorgt dat mensen minder snel hun vuilnis op de verkeerde dag buiten zetten of hun muziekinstallatie te hard zetten) en er aan de andere kant voor zorgt dat het makkelijker is om eventueel resterende problemen op te lossen (omdat mensen makkelijker een beroep doen op anderen en daarnaast zich eerder verplicht voelen om een probleem dat zich voordoet aan te pakken).

De figuur laat ook zien dat er een wisselwerking bestaat tussen beide vormen van sociaal kapitaal, maar er is nog veel wetenschappelijke onenigheid over de precieze wijze waarop de twee vormen van sociaal kapitaal op elkaar inwerken (Stolle, 2003; Uslaner, 2002). Dat laat onverlet dat de meeste programma's en projecten beginnen bij informele sociale contacten en hopen dat die niet alleen het organisatievermo-

Figuur 1: Effecten van cultureel en structureel sociaal kapitaal op buurtproblemen en de aanpak van buurtproblemen

gen van de buurt vergroten maar ook leiden tot betere verstandhoudingen tussen burgers en meer onderling respect, indachtig Jane Jacobs' observatie dat 'the trust of a city street is formed over time from many, many little public sidewalk contacts' (Jacobs, 1964: 66-67). De zogenaamde 'portiekgesprekken' die woningbouwcorporaties in de trappenhuizen van problematische wooncomplexen organiseren, zijn hier een goede illustratie van. Als bewoners elkaar eens een keer ontmoeten en wellicht leren kennen, zal men meer rekening met elkaar houden.

Figuur 1 laat zien dat achter het vaak zo als evident gepresenteerde verband tussen de kwaliteit van de buurt en sociaal kapitaal dus verschillende met elkaar samenhangende mechanismen schuilgaan. In deze bijdrage proberen we dit model kritisch tegen het licht te houden door na te gaan in hoeverre verschillende vormen van structureel sociaal kapitaal belangrijk zijn voor de aanpak van buurtproblemen. We beperken ons dus tot de onderste helft van de figuur en stellen de volgende onderzoeksvraag: wat is het effect van formele en informele contacten, zowel binnen als buiten de buurt op de kans dat een bewoner een door hem of haar gesignaleerd buurtprobleem probeert op te lossen? Met andere woorden: hoe belangrijk zijn die informele buurtrelaties nu eigenlijk voor het oplossen van buurtproblemen? Hoewel het voor de hand ligt dat het hebben van contacten met burens voor het oplossen van buurtproblemen de meest relevante vorm van sociaal kapitaal is (zie ook hieronder), hebben de meeste mensen ook nog andere contacten die zij voor het oplossen van problemen kunnen gebruiken. We maken daarom een eerste onderscheid tussen informele en formele contacten (die zich afspelen in het meer geformaliseerde verband van maatschappelijke organisaties) en houden daarbij rekening met de vraag of deze contacten zich binnen of buiten de buurt afspelen.

We beschouwen daarbij het hele scala aan probleemoplossende activiteiten door simpelweg af te gaan op het antwoord op de vraag of iemand iets aan een door hem of haar genoemd probleem gedaan heeft. Het kan daarbij zowel gaan om het leggen van contact met de gemeente, als om allerlei vormen van 'informal governance' (Crenson, 1983: 159), het zelf oplossen van problemen door zelf de troep op te ruimen, een lawaaiige buurman aan te spreken of de hulp van iemand anders in te roepen.

Om onze vraag te beantwoorden maken we gebruik van een probleemgeoriënteerde analyse die het mogelijk maakt om een direct verband te leggen tussen een door een respondent genoemd probleem en de eventuele actie die daaruit gevolgd is. Dat is een belangrijke stap vooruit omdat in de meeste analyses er simpelweg van uitgegaan wordt dat een op het ene tijdstip in het vraaggesprek geïnventariseerd probleem wel zal hebben geleid tot de vaak op een ander moment in het vraagstuk gemaakte inventarisatie van politieke activiteiten. Het voordeel van zo'n probleemgeoriënteerde analyse is bovendien dat het mogelijk is om het type probleem als verklarende factor in de analyse op te nemen, en dat het mogelijk is om voor ieder probleem dat een respondent noemt na te gaan wat daarmee gebeurd is. In een probleemgeoriënteerde analyses zijn dan ook de problemen en niet zozeer de respondenten de analyse-eenheden.

In de volgende paragraaf geven we een theoretische onderbouwing voor de door ons verwachte positieve relatie tussen de verschillende soorten netwerken en probleemoplossend gedrag, waarna we in de daaropvolgende paragraaf een kort overzicht geven van eerder empirisch onderzoek. Vervolgens presenteren we onze eigen analyse waarbij we gebruikmaken van enquêtes die in het begin van de jaren 1990 onder inwoners van Enschede gehouden zijn.

Structureel sociaal kapitaal en probleemgerichte participatie

We beginnen onze zoektocht naar de relatie tussen sociaal kapitaal en het aanpakken van problemen met twee buurtbewoners die last hebben van hetzelfde probleem en in alle opzichten op elkaar lijken, behalve dat de een over een uitgebreid netwerk aan buurtcontacten beschikt, terwijl de ander binnen de buurt geen enkel contact heeft. Volgens de *primordial view* zoals die al geformuleerd werd door de *Chicago school*, zijn deze buurtcontacten in de eerste plaats een indicator van de mate waarin de bewoner zich met de buurt identificeert en leiden ze tot een grotere bereidheid om zich voor de buurt in te zetten (Guest & Oropesa, 1986: 552), omdat men meer belang aan de buurt hecht. In zo'n situatie is de kans dat de bewoner met de buurtcontacten iets aan het probleem doet vele malen groter dan de kans dat de geïsoleerde bewoner er iets aan doet.

Belang is niet de enige relevante factor. Bewoners met meer contacten zullen vaker met elkaar praten en daardoor beter geïnformeerd zijn over mogelijke problemen. Bovendien is in zo'n situatie de kans groter dat zij door andere buurtbewoners gevraagd worden om iets aan een probleem te doen. Een laatste reden waarom contacten met burens de kans op probleemoplossend gedrag vergroten is dat zij de kans op wederkerig gedrag vergroten. Het oplossen van buurtproblemen heeft in veel gevallen het karakter van een collectief goed, omdat de hele buurt profiteert van de inspanningen van een van de buurtbewoners. Buurtbewoners zullen sneller tot actie bereid zijn als zij ervan uitgaan dat andere buurtbewoners een volgende keer de moeite nemen om een probleem aan te pakken. Dat zal sneller gebeuren als men ingebed is in een sociaal netwerk dat het mogelijk maakt om normen van wederkerigheid in stand te houden.

Informele relaties op buurniveau ontleen hun kracht dus aan het samenvallen van lokale bindingen met lokale belangen. Maar zoals al eerder gezegd, voor een goede inschatting van hun relatieve belang is het zaak om de invloed van deze *lokale* en *informele* relaties te vergelijken met die van contacten buiten de buurt en contacten die totstandkomen in de meer formele context van maatschappelijke organisaties.

Allereerst kunnen informele contacten buiten de buurt ook een rol spelen bij het oplossen van buurtproblemen. Ook als iemand zelf niet direct last heeft van het probleem, kan een buurtbewoner deze bekende te hulp roepen en vragen om contact te leggen met een bevriend gemeenteraadslid of te helpen bij het schrijven van een brief. Zulke contacten buiten de buurt zijn volgens Guest en Oropesa ook rele-

vant omdat zij de kennis van een buurtbewoner over voor de buurt relevante kwesties vergroten en een beter overzicht geven van instanties en personen die men voor de oplossing van het probleem kan benaderen (Guest & Oropesa, 1986: 554). Op basis hiervan verwachten zij dat de grootste politieke activiteit te vinden is bij personen die beschikken over een mix van contacten binnen en buiten de buurt.

Naast informele contacten moeten we aparte aandacht schenken aan de betrokkenheid van burgers bij maatschappelijke organisaties zoals verenigingen, clubs en actiegroepen. Het weliswaar beperkte maar positieve effect van het lidmaatschap van of activiteiten binnen het maatschappelijke middenveld op allerlei vormen van maatschappelijke en politieke participatie is inmiddels in talloze studies vastgesteld (zie voor een overzicht Van Deth, 1997).

Deze lidmaatschappen leiden niet alleen tot een vergroting van iemands sociaal netwerk (met alle positieve effecten op probleemoplossing zoals hierboven geschetst), (Verba, Schlozman & Brady, 1995: 148-149) maar hebben ook een aantal andere positieve effecten. Door actief te zijn binnen een organisatie doet men allerlei politieke vaardigheden op die men ook in andere situaties kan benutten (Verba, Schlozman & Brady, 1995: 309-313) en bovendien is het mogelijk om de organisatie zelf in te zetten voor het oplossen van de gesignaleerde problemen (Olsen, 1972). Dat laatste is vooral relevant bij die organisaties die binnen de buurt actief zijn zoals wijkverenigingen, speeltuinverenigingen, huurdersorganisaties en verenigingen van eigenaren. Net als bij de informele lokale contacten, zijn deze lokale organisaties vooral relevant omdat de kans groot is dat zij de belangen van de daarin actieve buurtbewoners delen en zij direct bereid zijn om mee te helpen het probleem op te lossen bijvoorbeeld door als organisatie bij de politiek aan de bel te trekken.

Figuur 2 vat de verschillende vormen van structureel sociaal kapitaal die relevant kunnen zijn voor het oplossen van problemen nog eens samen. Het onderscheid tussen bindingen binnen en buiten de buurt accentueert het relatieve voordeel van nabijheid en de mogelijkheid van het samenvallen van belangen voor contacten binnen de buurt ten opzichte van die erbuiten. Het onderscheid tussen formele en informele contacten benadrukt het feit dat het lidmaatschap van organisaties een aantal extra participatiebevorderende effecten kan hebben ten opzichte van informele contacten.

Figuur 2: Bronnen van structureel sociaal kapitaal

	INFORMEEL	INSTITUTIONEEL
BINNEN DE BUURT	• Contacten met buren	• Lidmaatschap buurtvereniging
BUITEN DE BUURT	• Informele contacten buiten de buurt	• Lidmaatschap andere organisaties

Het is welhaast onvermijdelijk dat de hierboven geformuleerde verwachtingen niet volledig recht doen aan de gecompliceerde werkelijkheid waarin dit soort contacten zich afspelen. Om twee mogelijke tegenwerpingen te noemen: lang niet altijd zullen de belangen van buurtbewoners samenvallen en zal het buurtprobleem niet van buiten komen maar juist veroorzaakt zijn door een buurtgenoot. Echter, ook in dat geval verwachten we dat diegenen met meer buurtcontacten makkelijker in staat zijn om bondgenoten te vinden die hij of zij kan mobiliseren dan diegene die geen contacten heeft. Hetzelfde geldt voor het lidmaatschap van organisaties: het zal niet altijd zo zijn dat de belangen van een lid van een organisatie samenvallen met die van de organisatie als geheel en als dat wel het geval is, wil dat nog niet zeggen dat een organisatie meteen bereid zal zijn om iets aan het probleem te doen. Maar ook hier geldt dat de beschikbaarheid van die kanalen in alle gevallen de kansen op probleemoplossend gedrag altijd zal vergroten en niet zal verkleinen, zo verwachten we. Voordat we het effect van de hierboven genoemde factoren in kaart brengen, geven we eerst nog een kort overzicht van de bevindingen uit eerdere studies.

Eerder onderzoek

Alhoewel er veel empirisch onderzoek bestaat naar het effect van sociale netwerken op kiesgedrag en – in mindere mate – het leggen van contact met overheidsinstanties (zie voor een overzicht Huckfeldt & Sprague, 1993), zijn er eigenlijk weinig studies waarin men op een naar onze mening overtuigende manier de relatie tussen verschillende vormen van structureel sociaal kapitaal en het oplossen van buurtproblemen onderzocht heeft.

Crensons *Neighborhood politics* (1983) bevat een uitgebreid en soms wat verwarrend exposé over de relatie tussen buurtidentificatie, contacten met burens, het praten over problemen en het aanpakken daarvan. Aan de ene kant vindt Crenson een positief verband tussen het praten over problemen en het oplossen daarvan, maar aan de andere kant wijst hij erop dat een belangrijk deel van de probleemoplossende activiteiten afkomstig is van *neighborhood misfits*, mensen die sociaal gezien relatief geïsoleerd zijn maar over meer dan gemiddelde vaardigheden beschikken en vaak ook juist uit ergernis over het gedrag van medebewoners in actie komen.

Guest en Oropesa (1986) vinden weliswaar empirische ondersteuning voor hun ‘balanced perspective’ (een mengeling van contacten binnen en buiten de buurt geeft de meeste politieke activiteit), maar kijken niet naar het effect van het lidmaatschap van organisaties (alhoewel ze wel op buurniveau rekening houden met de sterkte van de ‘parapolitical structure’). Dat het belangrijk is om dat soort lidmaatschappen mee te wegen blijkt uit een recentere analyse van Guest waarin hij een positief effect van het lidmaatschap van zowel instrumentele als expressieve organisaties binnen en buiten de buurt op verschillende vormen van probleemoplossend gedrag vindt (Guest, 2000), maar hij helaas verzuimt rekening te houden met een aantal belangrijke andere individuele hulpbronnen zoals opleidingsniveau en inkomen.

Bolland en McCallum (Bolland & McCallum, 2002) houden wél rekening met dergelijke individuele hulpbronnen en vinden een positief verband tussen buurtcontacten en zowel 'informal governance' als contacten met de gemeente, maar kijken weer niet naar het effect van verenigingslidmaatschappen. Lelieveldt ten slotte stelt de relatieve invloed vast van drie vormen van buurtgericht sociaal kapitaal (plichtsbef ten opzichte van de buurt, vertrouwen in burens en buurtcontacten) op buurtgerichte participatie en vindt de sterkste coëfficiënten voor contacten met burens (Lelieveldt, 2004).

Al met al leveren de hierboven genoemde studies voldoende aanwijzingen dat verschillende vormen van structureel sociaal kapitaal een positief effect hebben op probleemgerichte participatie. Echter, geen van deze studies geeft ons een inzicht in het relatieve belang van de verschillende vormen van sociaal kapitaal, ofwel omdat men niet naar alle vier de in de inleiding genoemde varianten kijkt, ofwel omdat men geen rekening houdt met andere voor participatie relevante factoren zoals opleidingsniveau, inkomen, huiseigenaarschap of het hebben van kinderen. Bovendien zijn alle studies op die van Crenson na niet probleemgeoriënteerd, waardoor het verband tussen problemen en actie niet direct vastgesteld kan worden maar simpelweg moet worden verondersteld. In de praktijk komt dat erop neer dat op het ene moment in een vraaggesprek een inventarisatie gemaakt wordt van de problemen die men ervaart, men op een ander moment vraagt naar politieke activiteiten die de respondent de afgelopen tijd verricht heeft, en men door het vaststellen van correlaties tussen die twee er simpelweg van uitgaat dat de problemen de participatie veroorzaakt hebben. Het voordeel van de analyse die wij in de volgende paragraaf presenteren, is dat in de vraaggesprekken direct gevraagd is naar het causale verband tussen problemen en participatie, waardoor we zeker weten dat de activiteiten een gevolg van de problemen zijn.

Problemen en participatie in Enschede

De gegevens voor onze probleemgeoriënteerde analyse zijn afkomstig uit een survey uit 1993 onder volwassen inwoners van de gemeente Enschede. De personen zijn gestratificeerd naar buurt geselecteerd uit het officiële bevolkingsregister met medewerking van de gemeente. De respons van het onderzoek waarvoor studenten van de Universiteit Twente 944 respondenten benaderden voor een face-to-face-interview was 59 procent (557 personen).

De ons ter beschikking staande gegevens maken het mogelijk om probleemgeoriënteerde analyse van de relatie tussen structureel sociaal kapitaal en het oplossen van buurtproblemen uit te voeren, waarbij rekening kan worden gehouden met de aard van het probleem, met individuele hulpbronnen zoals opleiding en inkomen, en een aantal factoren die mede bepalend zijn voor het belang dat een bewoner aan de buurt hecht, zoals huiseigenaarschap en het hebben van kinderen. Helaas werd er in de interviews niet gevraagd naar het bestaan van informele netwerken buiten de buurt, waardoor de analyse van de invloed van structureel sociaal kapitaal zich

beperkt tot informele en formele netwerken binnen en formele netwerken buiten de buurt.

60

Problemen

Een belangrijk deel van de vragenlijst bestond uit de inventarisatie van buurtproblemen zoals die werden waargenomen door de respondent. Deze vragen werden uitvoerig ingeleid:

Burgers in Enschede kunnen te maken hebben met een groot aantal kwesties, zoals verkeersproblemen in de buurt, vervuiling in de buurt, overlast in de buurt, ontoereikende recreatieve voorzieningen (...). Ik wil u nu graag enkele vragen stellen over dit soort kwesties. Het gaat daarbij niet alleen om dingen waar aan u iets hebt gedaan, maar om alle kwesties waar u zich wel eens druk over heeft gemaakt.

Vervolgens werd de respondent gevraagd of hij of zij in de afgelopen twee jaar problemen had waargenomen op het gebied van verkeersproblemen in de buurt, vervuiling in de buurt, overlast in de buurt, ontoereikende recreatieve voorzieningen, individuele problemen rond inkomen en werk, criminaliteit in de buurt, problemen met gemeentelijke instanties en overige zaken waar de overheid iets mee te maken zou kunnen hebben. Alle problemen werden door de interviewer opgeschreven. Bijna 17 procent van alle ondervraagden kon geen enkel probleem noemen. De rest noemde wel één of meer problemen (zie tabel 1).

Tabel 1: Aantal in Enschede genoemde problemen (gewogen data) (N = personen)

Aantal genoemde problemen	N	%
Geen problemen	92	16.5
1 probleem	103	18.6
2 problemen	104	18.7
3 problemen	80	14.4
4 problemen	72	12.9
5 problemen	38	6.9
Meer dan 5	69	12.1
Totaal	557	100.0

In totaal namen de 557 respondenten 1519 problemen waar. Een deel van deze problemen, 17 procent, was 'individueel' van aard of was niet duidelijk verbonden aan de buurt. Omdat we ons in deze bijdrage beperken tot de invloed van bepaalde vormen van sociaal kapitaal op het oplossen van buurtproblemen, laten we deze individuele problemen verder buiten beschouwing.

Acties

Respondenten die een probleem noemden werd direct gevraagd of zij iets aan dit probleem hadden gedaan. Dit 'iets' werd verder op dat moment in het vraaggesprek nog niet gespecificeerd. Naar aanleiding van ongeveer 33 procent van de 1262 problemen werd op een of andere manier actie ondernomen.¹ Omdat we alle vormen van probleemoplossing relevant vinden voor het verhogen van de kwaliteit van de buurt, laten we verdere informatie over de manier waarop mensen het probleem hebben aangepakt buiten beschouwing en kijken we simpelweg of een probleem wel of niet tot actie heeft geleid.

Typen problemen

Op basis van de antwoorden werden de problemen in vijf categorieën geclassificeerd: verkeersproblemen, vervuiling van straten en plantsoenen door bijvoorbeeld hondenpoep, overlast door burens en anderen (bijvoorbeeld hangjongeren), gebrekkige recreatieve voorzieningen (speelplekken voor kinderen bijvoorbeeld) en misdaad in de wijk (veel inbraken). Van de geanalyseerde problemen kon het grootste deel worden gerekend tot verkeersproblemen (32%), op de voet gevolgd door vervuiling van de wijk (27%). Minder vaak werden problemen genoemd die te maken hadden met overlast (17%), misdaad (14%) en gebrek aan recreatieve voorzieningen (11%).

Sociaal kapitaal

Bij de verklaring van actie naar aanleiding van problemen richten we ons verder op de eigenschappen van de individuen die deze problemen hebben waargenomen. De eerste groep relevante eigenschappen betreft de drie verschillende vormen van sociaal kapitaal die we hiervoor hebben besproken. Zo hebben we allereerst aandacht besteed aan informele contacten binnen de buurt. De informele contacten binnen een buurt werden gemeten door te vragen naar 'contacten met de burens'. Zo werd gevraagd of men wel eens met burens had gepraat over problemen in de buurt, over persoonlijke problemen, of men wel eens gereedschap had geleend of dat men op visite was geweest. De samenhang tussen de antwoorden op deze vragen bleek voldoende om op basis van de vier variabelen een schaal te construeren. Daarom is een simpele schaal geconstrueerd op basis van deze vier variabelen. Daarnaast kijken we naar formele contacten binnen de buurt. Om die te meten hebben we gevraagd naar het lidmaatschap van een buurtorganisatie of wijkvereniging. Van de respondenten gaf ongeveer tien procent aan lid te zijn van de buurtvereniging.

Ten slotte hebben we aandacht besteed aan formele contacten buiten de buurt. Deze contacten werden geoperationaliseerd aan de hand van het aantal uren dat men per week besteedt aan maatschappelijke organisaties buiten de buurt. Dit aantal uren is gedichotomiseerd naar mensen die per week geen tijd besteden aan dergelijke organisaties en mensen die daaraan wel tijd besteden.² Uit de gegevens bleek dat meer dan driekwart van de geïnterviewde respondenten veel minder dan een

uur per week besteden aan het lidmaatschap van allerlei organisaties. Op het niveau van individuen blijken relaties tussen verschillende vormen van sociaal kapitaal, zoals hier gemeten, aanwezig, maar zeker niet bijzonder sterk. De drie hier onderzochte aspecten van sociaal kapitaal zijn dus betrekkelijk onafhankelijk en het is dus de moeite waard om hun invloed op de aanpak van problemen apart in kaart te brengen.

Controlevariabelen

Eerder onderzoek laat zien dat bewoners met een koophuis en bewoners met thuiswonende kinderen een groter belang aan hun buurt hechten en daardoor vaker politiek en maatschappelijk actief zijn (Coulter, 1988: 55; Cox, 1982: 122; Crenson 1983: 173-174, 211; Guest & Oropesa, 1986: 563; Oliver, 2001: 220-235; Verba, Schlozman & Brady, 1995: 453). Beide factoren moeten dus bij de analyse worden meegewogen en zijn geoperationaliseerd door te vragen naar het aantal thuiswonende kinderen en te vragen of men eigenaar dan wel huurder was van het huis waarin men woonde. Daarnaast zijn de individuele opleiding en inkomen belangrijke individuele hulpbronnen die mede van invloed zijn op de kans dat iemand een probleem aanpakt en worden zij ook in de analyse meegewogen. Voor inkomen is het inkomen verdeeld in kwartielen. Opleiding is gemeten door te vragen naar de hoogst voltooide schoolopleiding. De antwoorden zijn teruggebracht tot zes categorieën.

Analyse

Onze hypothesen gaan over waargenomen problemen, niet over individuen. Daarom hebben we een datamatrix geconstrueerd waarin problemen de cases vormen. Elke case wordt gekarakteriseerd aan de hand van eigenschappen van het probleem (meer specifiek het type probleem, zie tabel 2) en aan de hand van eigenschappen van het individu dat dit probleem waarneemt. 'Waargenomen problemen' zijn echter geen onafhankelijke eenheden, omdat hetzelfde individu verschillende problemen kan waarnemen. Daarom hebben we ervoor gekozen de aldus geconstrueerde datamatrix te analyseren met behulp van multilevel-analyse. Omdat de afhankelijke variabele dichotoom is (wel of geen actie), is gebruikgemaakt van logistische regressie. Om de coëfficiënten interpreteerbaar te houden zijn de dichotome variabelen gecodeerd met een 0 (eigenschap afwezig) en een 1 (eigenschap aanwezig), zijn categorische variabelen (type probleem) gedummificeerd en zijn alle andere variabelen gecentreerd rond de mediaan. De data zijn gewogen op het tweede niveau omdat de steekproef van personen gestratificeerd was getrokken.

Welk type buurtprobleem leidt het snelst tot actie?

De eerste vraag die we ons stellen is welk type probleem nu het snelst tot actie leidt. Uit een eerste inspectie van de gegevens blijkt dat vooral waargenomen misdaad in

Tabel 2: Buurtproblemen die leiden tot actie (N = waargenomen problemen)

Type probleem	Leidt tot actie	
Verkeer	34%	294
Vervuiling	30%	336
Overlast	34%	213
Gebrek recreatieve voorzieningen	26%	139
Misdaad	46%	171
Totaal	33%	1253

de wijk leidt tot actie. Gebrek aan recreatieve voorzieningen leidt beduidend minder tot actie. De overige drie onderscheiden probleemttypen nemen een middenpositie in (zie tabel 2).

Al met al lijkt het type waargenomen buurtprobleem van beperkte invloed op de kans dat naar aanleiding van dat probleem actie wordt ondernomen.

Welke rol speelt sociaal kapitaal bij het aanpakken van waargenomen problemen?

De vraag die we in deze bijdrage willen beantwoorden is welke bijdrage verschillende aspecten van sociaal kapitaal nu leveren aan het aanpakken van buurtproblemen. Daarom is een multi-variate analyse uitgevoerd met de hiervoor genoemde variabelen. De resultaten van deze analyse staan vermeld in tabel 3 onder model I.

In het licht van de hiervoor geformuleerde verwachtingen zijn de resultaten van het volledige model niet erg opbeurend. De verschillen tussen de typen problemen komen overeen met wat we in tabel 2 al zagen: waargenomen criminaliteit leidt substantieel vaker tot actie en gebrek aan recreatieve voorzieningen leidt substantieel minder tot actie, maar de verschillen tussen verkeersoverlast, overlast door buurtbewoners of vervuiling van de wijk ontlopen elkaar niet wat betreft de kans dat ze leiden tot actie. In model II is daarom afgezien van het onderscheid tussen de laatste drie typen problemen en vormen die samen de referentiecategorie.

Van de onderzochte controlevariabelen lijkt alleen het eigen woningbezit van de persoon die een probleem waarneemt van invloed op de kans dat het probleem ook leidt tot actie. Het hebben van thuiswonende kleine kinderen leidt er echter niet toe dat problemen worden omgezet in acties.

De centrale variabelen betreffen uiteraard de verschillende typen sociaal kapitaal. De analyse laat zien dat contacten met de burens nauwelijks bijdragen aan het omzetten van problemen in acties, maar dat het lidmaatschap van een buurtvereniging wél substantieel bijdraagt aan de kans dat een probleem wordt aangepakt. Lidmaatschappen van organisaties buiten de buurt hebben geen noemenswaardige invloed op probleemoplossing.

Tabel 3: Wat verklaart actie naar aanleiding van een waargenomen probleem?¹

	Model I		Model II	
	b	s.e.	B	s.e.
Constante	-1,09	0,17	-1,11	0,11
Verkeersoverlast	(ref)	(ref)		
Vervuiling	-0,10	0,17	(ref)	(ref)
Overlast	0,09	0,20		
Gebrek recreatieve voorzieningen	-0,48	0,24	-0,45	0,23
Misdaad	0,50	0,20	0,51	0,18
Eigenaar woning	0,27	0,18	0,36	0,16
Thuiswonende kinderen	-0,02	0,16	—	—
Formele buurtcontacten	1,39	0,24	1,41	0,11
Informele buurtcontacten	0,07	0,07	—	—
Formele contacten elders	0,08	0,17	—	—
Inkomen	0,03	0,08	—	—
Opleiding	0,03	0,06	—	—
Verklaarde variantie ²	8%		7%	

¹ Niveau 2 (het niveau van de individuen) is gewogen om rekening te houden met de stratificatie van de steekproef van individuen.

² Hier is gekozen voor de correlatie tussen de feitelijke waarden van de afhankelijke variabele en de geschatte waarde van de afhankelijke variabele (de logit).

Om een indruk te geven van het effect van de variabelen die wel significant samenhangen met het wel of niet in actie komen naar aanleiding van een waargenomen probleem, is model II geschat.³ De uitkomsten zijn opgenomen in tabel 3 en de bijbehorende kansen zijn opgenomen in tabel 4.

De kans op een gebrek aan recreatieve voorzieningen in de buurt, waargenomen door iemand die in een huurhuis woont en geen lid is van een buurtorganisatie is 17 procent. Is de persoon woningeigenaar, dan stijgt de kans tot 23 procent. Is de persoon bovendien lid van de wijk- of buurtvereniging, dan is die kans 55 procent.⁴ Uit de tabel valt verder af te lezen dat de kans op criminaliteit in de buurt (voor de duidelijkheid zij opgemerkt dat het hier niet gaat om bijvoorbeeld inbraak in de eigen woning), waargenomen door een woningbezitter die lid is van de wijk- of buurtvereniging, in 76 procent van de gevallen leidt tot actie. Het effect van het lidmaat-

Tabel 4: De kans dat een probleem wordt aangepakt (model II)

	Recreatie	Overig	Criminaliteit
Huurder	17%	25%	35%
Eigenaar	23%	32%	44%
Lid + eigenaar	55%	66%	76%

schap van een buurtvereniging is dus redelijk groot, maar omdat maar weinig bewoners daar lid van zijn (zo'n tien procent), is het niet zo wijdverspreid.

Conclusie

De probleemgeoriënteerde analyse van het verband tussen sociaal kapitaal en het aanpakken van buurtproblemen laat zien dat buurtcontacten wel eens veel minder belangrijk zouden kunnen zijn dan in eerdere analyses gesuggereerd is. Lidmaatschappen van buurtverenigingen blijken echter wel een rol te spelen. Omdat bovendien geen effect kan worden gevonden van lidmaatschappen 'buiten' de buurt, doet dat het vermoeden rijzen dat het effect van buurtverenigingen voornamelijk te danken is aan de intermediaire rol van deze organisaties en niet zozeer hun functie als school voor de democratie, want dan zou het logisch zijn om ook een effect te vinden voor het lidmaatschap van organisaties buiten de buurt. Bewoners die lid zijn van een buurtvereniging gebruiken dit lidmaatschap dus om problemen bij de vereniging aan te kaarten en wellicht door te (laten) geleiden naar het politieke systeem.

Betekent dit nu dat informele relaties binnen de buurt irrelevant zijn voor de kwaliteit van de buurt? Nee, want in de inleiding van dit stuk hebben we laten zien dat die kwaliteit niet alleen afhangt van het vermogen om problemen op te lossen, maar ook bepaald wordt door het aantal problemen dat zich in een buurt voordoet. Hoewel onze analyse er niet op wijst dat burenccontacten een belangrijke mobiliserende factor zijn, kunnen ze wellicht wel bijdragen aan het voorkómen van problemen.

Als beleidsmakers echter ook wat zouden willen doen aan het vermogen van buurten om de problemen die er zijn effectief aan te pakken, dan wijst onze analyse erop dat buurtgerichte organisaties daarbij een belangrijke rol kunnen spelen. De meeste beleidsmaatregelen zijn echter direct gericht op (de mobilisatie van) individuele burgers, en vaak ook nog maar op een tijdelijke, projectmatige basis, zodat het maar de vraag is of het probleemoplossende vermogen van een buurt daardoor structureel vergroot wordt. Het sterker betrekken van het lokale middenveld bij dit soort initiatieven zou ervoor kunnen zorgen dat het organiserende vermogen van de buurt ook op de langere termijn op een hoger niveau komt.

Noten

- 1 De interviewer nam vervolgens alle problemen die tot een actie hadden geleid over op één blad. Omdat we de echt actieve buurtbewoners niet teveel wilden belasten, werd gevraagd om over maximaal vier problemen die tot één of andere vorm van actie hadden geleid enkele aanvullende vragen te beantwoorden. Omdat voor het beantwoorden van onze centrale onderzoeksvraag deze aanvullende vragen niet zo belangrijk zijn, laten we ze verder buiten beschouwing.
- 2 Overigens is een aantal andere operationaliseringën uitgetoetst, zoals het feitelijke aantal uren en het aantal lidmaatschappen van maatschappelijke organisaties. De uitkomsten van de analyses verschilden zo weinig dat is besloten het te houden bij deze simpele dichotomie.
- 3 Stapsgewijs zijn de variabelen verwijderd die geen significante bijdrage leverden aan het te verklaren verschijnsel. Na elke verwijderde variabele is het model opnieuw geschat. Dit gaf vrijwel geen aanleiding om variabelen die niet significant samenhangen met de afhankelijke variabele in model I alsnog te handhaven in model II. Alleen het verband tussen eigenaar zijn van een woning (kenmerk van het individu dat het probleem waarneemt) en het in actie komen wordt meer significant.
- 4 Het valt niet uit te sluiten dat de relatie tussen lidmaatschap van een buurtvereniging en het in actie komen slechts een schijnrelatie is. Eén van de manieren om iets te doen aan een probleem is door lid te worden van een wijkvereniging. Om echter lid te worden en vervolgens niets te doen lijkt ons minder voor de hand te liggen.

Literatuur

- Bolland, J. M. & McCallum, D.M. (2002). Neighboring and community mobilization in high poverty inner-city neighborhoods. *Urban Affairs Review*, 38, 42-69.
- Coulter, P.B. (1988). *Political Voice. Citizen Demand for Urban Public Services*. Tuscaloosa/Londen: University of Alabama Press.
- Cox, K.R. (1982). Housing tenure and neighborhood activism. *Urban Affairs Quarterly*, 18, 107-129.
- Crenson, M.A. (1983). *Neighborhood politics*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Van Deth, J.W. (1997). Introduction: social involvement and democratic politics. In Jan W. Van Deth (ed.), *Private groups and public life: Social participation, voluntary associations and political involvement in representative democracies* (pp. 1-23). Londen/ New York: Routledge.
- Van Deth, J.W. (2003). Measuring social capital: orthodoxies and continuing controversies. *International Journal of Social Research Methodology*, 6, 79-92.
- Guest, A.M. (2000). The Mediate Community. The Nature of Local and Extralocal Ties Within the Metropolis. *Urban Affairs Review*, 35, 603-627.
- Guest, A.M. & Oropesa, R.S. (1986). Informal social ties and political activity in the metropolis. *Urban Affairs Quarterly*, 21, 550-574.
- Huckfeldt, R. & Sprague, J. (1993). Citizens, contexts, and politics. In Ada.W Finifter (ed.), *Political science: The state of the discipline* (pp. 291-304). Washington: APSA.
- Jacobs, J. (1964). *The Death and Life of Great American Cities*. Harmondsworth: Penguin.
- Lelieveldt, H. T. (2004). Helping citizens help themselves. Neighborhood improvement programs and the impact of social networks, trust and norms on neighborhood oriented forms of participation. *Urban Affairs Review*, 39, 531-551.

Ministerie van Binnenlandse Zaken (2000). Bijdrageregeling Digitaal Trapveld.

Staatscourant: no. 80, p. 8, 25 april 2000.

Oliver, J. E. (2001). *Democracy in suburbia*. Princeton: Princeton University Press.

Olsen, M.E. (1972). Social participation and voting turnout: A multivariate analysis.

67

American Sociological Review, 37, 317-33.

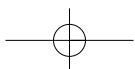
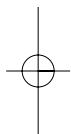
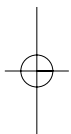
Stolle, D. (2003). The sources of social capital. In Dietlind Stolle & Marc Hooghe (eds.), *Generating Social Capital* (pp. 19-42). New York: Palgrave.

Uslaner, E.M. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.

Verba, S., Lehman Schlozman, K. & Brady, H.E. (1995). *Voice and equality. Civic voluntarism in American politics*. Cambridge/London: Harvard University Press.

Burgerschool:

over collectieve en individuele sociale hulpbronnen

Sociaal kapitaal van middelbare scholieren

Effecten van netwerkbindingen en intergenerationele relaties van leerlingen op scholen voor voortgezet onderwijs

René Veenstra, AnneBert Dijkstra en Jules Peschar¹

Inleiding

In de afgelopen decennia heeft het begrip sociaal kapitaal een snelle opgang gemaakt. Een veel gebruikte aanduiding van wat onder sociaal kapitaal wordt verstaan verwijst naar 'the information, trust and norms of reciprocity inhering in one's social networks'. Woolcock (1998: 153), aan wie de omschrijving is ontleend, beoogt in deze algemene definitie de posities van de voornaamste sociaal-kapitaal-theoretici tot uitdrukking te brengen en verwijst daarbij naar het werk van Bourdieu (1985), Coleman (1990), Burt (1992), Loury (1992), Putnam (1993) en Portes (1995). Achter deze algemene aanduiding van sociaal kapitaal als de normen en netwerken die collectieve actie faciliteren gaat echter een grote variatie in begrippen schuil. Zowel de vaak globale als uiteenlopende uitwerkingen maken het begrip sociaal kapitaal tot een diffuus, 'rather nebulous concept' (Morrow, 1999) en vragen om een zorgvuldige definitie van wat er wel en niet onder wordt verstaan.

Toegespitst op de vraag naar de verklaringskracht van het concept sociaal kapitaal op het domein van onderwijs en vorming presenteren we in deze bijdrage een beknopte verkenning van de voornaamste conceptuele onderscheidingen die in de literatuur te vinden zijn en richting kunnen geven bij de beantwoording van de vraag. In paragraaf 2 worden daartoe de centrale theoretische inzichten op een rij gezet die het uitgangspunt vormen voor onze analyse van effecten van sociaal kapitaal op Nederlandse scholen voor voortgezet onderwijs. De daaropvolgende paragrafen beschrijven de gebruikte variabelen, analyses en bevindingen, en de conclusies die we daaraan verbinden.²

De theorie van sociaal kapitaal

Diffuus concept

De diffuse status van het concept sociaal kapitaal hangt samen met de uiteenlopende uitwerkingen die daar in theorie en onderzoek aan gegeven zijn. Bourdieu (1985:

248) omschrijft sociaal kapitaal als 'the aggregate of the actual or potential resources which are linked to possession of a durable network of more or less institutionalized relationships of mutual acquaintance or recognition'. Coleman (1988: S98) definieert sociaal kapitaal meer algemeen, als 'a variety of entities with two elements in common: They all consist of some aspect of social structures, and they facilitate certain actions of actors – whether persons or corporate actors – within the structure'. Een ander invloedrijk concept is te vinden in het werk van Putnam (1993: 167) die met sociaal kapitaal verwijst naar de 'features of social organization, such as trust, norms, and networks that can improve the efficiency of society by facilitating coordinated actions'. Ondanks het gemeenschappelijke element in dergelijke verschillende conceptualiseringen – dat met een formulering van Portes (1998: 6) te omschrijven is als 'the ability of actors to secure benefits by virtue of membership in social networks or other social structures' – behoeft het in het licht van het open karakter van deze definities geen verbazing dat de uitwerkingen die in theoretisch en empirisch onderzoek aan sociaal kapitaal gegeven zijn, divers zijn.

Woolcock (1998) wijst in dit verband op de verschillende theoretische tradities waarin het concept sociaal kapitaal tot ontwikkeling kwam, veelal zonder dat van dwarsverbindingen sprake was. In de rationele-keuzetheorie, bijvoorbeeld, neemt sociaal kapitaal de vorm aan van informatie, die als product van sociale interactie bijdraagt aan het oplossen van coördinatieproblemen. Vanuit een durkheimiaans perspectief, aldus Woolcock, ziet sociaal kapitaal veeleer op de normatieve randvoorwaarden die aan sociale interacties ten grondslag liggen. Toegesplitst op toepassing van het concept sociaal kapitaal in de onderwijscontext onderscheiden Dijkstra, Veenstra en Peschar (2004) een benadering vanuit de lijn van het sociale-netwerkonderzoek en van sociaal kapitaal als collectief goed.

In de netwerkbenadering verwijst sociaal kapitaal naar hulpbronnen die toegankelijk zijn via de relaties die een individu met anderen onderhoudt (zie bijvoorbeeld Lin, 1982). In deze benadering wordt sociaal kapitaal opgevat als het netwerk van sociale relaties die de toegang tot hulpbronnen vergroten. Sociaal kapitaal bestaat dan uit zogenoemde tweede-ordehulpbronnen: de hulpbronnen van een persoon waarmee ego een relatie onderhoudt, en die alter bereid is aan ego ter beschikking te stellen. Zo opgevat is het sociaal kapitaal waarover iemand kan beschikken van drie factoren afhankelijk: het aantal personen uit het netwerk dat bereid (of verplicht) is te helpen, de sterkte van de relatie en de aard van de hulpbronnen waartoe de ander toegang kan geven (Flap, 2002). Toegepast op voor onderwijs relevante hulpbronnen kan het dan bijvoorbeeld gaan om het kennen van iemand die kan helpen bij het uitleggen van huiswerk voor wiskunde.

Anderzijds is er de traditie waarin sociaal kapitaal betrekking heeft op collectieve hulpbronnen die voor ieder lid van de gemeenschap beschikbaar zijn (Coleman, 1988). Een voorbeeld daarvan is het zonder ouderlijk toezicht op straat spelen van jonge kinderen waarop – als uitvloeisel van de normatieve structuur van de gemeenschap – in sommige omgevingen wel en andere geen toezicht wordt gehouden door andere volwassenen dan de eigen ouders (Coleman, 1990). Het onderzoek

naar dergelijke, niet in persoonlijke relaties tussen alter en ego, maar in de sociale structuur opgeslagen hulpbronnen, heeft vooral vorm gekregen vanuit de onderzoekslijn rond functionele en waardengemeenschappen in de traditie van Coleman en Hoffer (1987).

Beide benaderingen verwijzen naar verschillende mechanismen waardoor sociaal kapitaal totstandkomt. In de netwerkbenadering bestaat sociaal kapitaal uit tweede-ordehulpbronnen, die een ander tot zijn of haar beschikking heeft en aan ego ter beschikking wil stellen. De 'waarde' van sociaal kapitaal bestaat dan uit 'the total expected value of the benefits that an individual can obtain from his ties to other individuals' (Snijders, 1999). Collectief sociaal kapitaal is daarentegen niet gebaseerd op individuele 'property rights', zoals in verplichtingen van persoon A ten opzichte van persoon B, maar ligt opgeslagen in de gemeenschap en komt ten goede aan alle leden van die gemeenschap.

Het is opmerkelijk dat beide benaderingen grotendeels gescheiden tot ontwikkeling kwamen en dat tussen beide lijnen nog steeds weinig verbindingen zijn gelegd. In het domein van het onderwijs domineerde het concept van sociaal kapitaal als collectief goed de theorievorming en het onderzoek. De al genoemde studie van Coleman en Hoffer (1987) speelde daarbij een belangrijke rol: de ideeën van Coleman inspireerden een groot deel van het onderzoek naar sociale hulpbronnen in het onderwijs en leidden ertoe dat onderzoek naar sociaal kapitaal in het onderwijs zich vooral richtte op de invloed van functionele en waardengemeenschappen (in Nederland onder meer: Dijkstra, 1992; Van Liere & Maas, 1994; Hofman, Hofman, Guldemond & Dijkstra, 1996).

Van een gemeenschappelijk conceptueel kader, waarin inzichten uit beide lijnen geïntegreerd worden, is nog steeds nauwelijks sprake. In de empirische analyses die we in dit artikel presenteren, combineren we conceptualiseringen uit beide tradities en maken we een begin met de vergelijking van de verklarende waarde van beide benaderingen. We richten ons daarbij op een centrale notie uit elk van beide lijnen: de aard van de bindingen en het bestaan van intergenerationele bindingen.

De mate waarin intergenerationele bindingen onderdeel zijn van een sociaal systeem, bepaalt in hoeverre dat systeem volgens Coleman en Hoffer (1987) een functionele gemeenschap vormt. In het verlengde daarvan wijst Coleman op de intergenerationele geslotenheid van het netwerk, als factor die de gemeenschap sociaal kapitaal verschaft (Coleman, 1990). Relaties die personen van verscheidene generaties omvatten bevorderen de uitwisseling van informatie, het ontstaan van normen en de handhaving daarvan door effectieve sancties. Als de ouders van leerling A ook klasgenoot B kennen én zijn of haar ouders, zijn zij voor informatie over het gedrag van A buiten de sfeer van het gezin niet uitsluitend afhankelijk van A, maar beschikken ze via hun relatie met B en de ouders van B tevens over alternatieve informatiestromen. Een relatie tussen de ouders van A en zijn of haar leraar of voetbaltrainer geeft, om een ander voorbeeld te noemen, die ouders een grotere kans op toegang tot informatie.

Conform Colemans theorie onderzoeken we met enkele maten die de intergene-

rationele geslotenheid van het netwerk aangeven, in hoeverre sprake is van een samenhang met de opbrengstmaten. Een grotere mate van intergenerationaliteit vergroot de toegang tot informatie en bevordert het functioneren van normen en sancties en verschaft daarmee hulpbronnen die de realisering van de nagestreefde doelen ten goede komt, zo is de verwachting.

Anders dan een verklaring op basis van de geslotenheid van het netwerk, waar het accent ligt op het bestaan van relaties als zodanig, speelt binnen de traditie van het netwerkonderzoek de aard van de binding een grote rol. Een klassieke illustratie daarvan is bijvoorbeeld het onderscheid van Granovetter (1973) tussen sterke en zwakke bindingen, en de uiteenlopende hulpbronnen die beide typen bindingen genereren. Ook het werk van Burt (1992, 2004), over de waarde van bindingen die 'gaten' in netwerken verbinden, is onderdeel van deze traditie. In het verlengde van de benadering van Snijders (1999), die de waarde van sociaal kapitaal definieert vanuit de verwachte opbrengst van een binding met een ander, willen we in onze analyse verkennen in hoeverre de centraliteit die ego toekent aan zijn binding met anderen, invloed heeft op het sociaal kapitaal dat aan die binding kan worden ontleend. Via enkele variabelen die de betrokkenheid bij verschillende netwerken meten, gaan we na in hoeverre de mate waarin iemand zich met zijn of haar netwerk verbonden voelt, van belang is voor de effecten daarvan. We verwachten dat naarmate de binding sterker is, de effecten intensiever zijn. Hierbij hangt het wel af van het doel dat wordt nagestreefd: zo zal bijvoorbeeld een sterke binding met andere jongeren naar verwachting niet bijdragen aan schoolprestaties maar wel positief samenhangen met deviant gedrag.

Heuristische waarde

Naast de uiteenlopende theoretische lijnen waarin het begrip sociaal kapitaal tot ontwikkeling kwam, is sprake van een grote verscheidenheid aan domeinen en thema's waarop het concept wordt ingezet, en zijn de toepassingen van sociaal kapitaal over een groot aantal velden uitgewaaierd. Dat betreft, naast opvoeding en onderwijs, onder meer het onderzoek naar gezinnen en jeugd, sociale gemeenschappen, werk en organisaties, samenlevingen en de instituties daarbinnen, en meer in het algemeen vraagstukken van collectieve actie (voor een overzicht, zie Woolcock, 1998). In verband met de grote variatie in verschijningsvormen en domeinen waarop vragen naar sociale transacties en coöperatie zich voordoen, wordt wel gewezen op het belang van sociaal kapitaal als een instrument waarmee theoretische integratie dichterbij gebracht kan worden. Een van de functies die het concept sociaal kapitaal vruchtbaar maakt betreft precies deze mogelijkheid voor uitwerking van een conceptuele verbinding tussen attributen van individuele actoren en de kenmerken van de sociale structuur waarin ze opereren (cf. Furstenberg & Hughes, 1995; Greeley, 1997). Toch wordt het belang van het concept sociaal kapitaal op dit punt verschillend getaxeerd. Zo valt wel de vraag te beluisteren of de theorie van sociaal kapitaal geen oude wijn in nieuwe zakken is, 'used largely as a metaphor

that encompasses existing sociological ideas' (Sandefur & Lauman, 1998), zoals bijvoorbeeld in de herformulering van effecten van eenoudergezinnen op schoolsucces in termen van sociaal kapitaal.

Overigens, ook vanuit de functie van effectieve metafoor om vigerende inzichten binnen een nieuw samenhangend perspectief te integreren, kan het concept sociaal kapitaal een nuttige bijdrage vervullen. Een illustratie daarvan biedt bijvoorbeeld de trendanalyse van Gesthuizen en Kraaykamp (2003) waarin sociaal kapitaal wordt gebruikt als label voor onderzoek naar verschuivingen in de effecten van sociale achtergrondkenmerken op de kans op ongediplomeerd schoolverlaten van geboortecohorten tussen 1940 en 1960. Onder sociale hulpbronnen verstaan deze auteurs het aantal broers en zussen, echtscheiding van de ouders, het hebben van een jonge moeder en het op jonge leeftijd verliezen van een of beide ouders.

De analyses laten zien dat kinderen van gescheiden ouders en jonge moeders een grotere kans hebben op ongediplomeerd schoolverlaten, zij het dat het effect van de laatste variabele in de loop van de tijd verminderd is. Variabelen zoals opgroeien in een eenoudergezin, het aantal broers en zussen, of ook het opleidings- of beroepsniveau van de ouders fungeren op deze wijze als indicatoren van vormen van sociaal kapitaal, zonder dat de achterliggende mechanismen gemeten worden. Zo wijzen Gesthuizen en Kraaykamp (2003) op het belang van intensieve contacten tussen ouders en kinderen als conditie voor het overdragen van hulpbronnen en het toezicht op kinderen, en veronderstellen dat in situaties waarin slechts één ouder beschikbaar is of de moeder jong is, in dat opzicht van een minder ideale situatie sprake is. Evenzo worden variabelen als opleiding of beroep wel opgevat als indicatie van de mate waarin ouders over relaties beschikken die toegang geven tot hulpbronnen.

Nadeel van een aanpak waarin de mechanismen niet direct gemeten worden is dat het unieke effect dat als sociaal kapitaal geïnterpreteerd kan worden, doorgaans niet goed is vast te stellen, omdat de proxy-variabele ook andere effecten uitdrukt. Een illustratie daarvan geven Dijkstra en Veenstra (2000) die voor religiositeit – regelmatig als indicator van sociaal kapitaal gebruikt – laten zien dat een interpretatie als zelfstandig effect van godsdienst evenzeer op zijn plaats kan zijn.

Vanwege de beschikbare variabelen ontkomen we er ook in onze analyses niet aan, op verschillende punten met dergelijke proxy-variabelen te werken. Waar mogelijk nemen we niettemin ook meer directe operationalisering van de veronderstelde mechanismen in de analyses op. Daarmee vermijden we zoveel mogelijk het probleem dat proxy-variabelen niet eenduidig als effect van sociaal kapitaal te interpreteren zijn. Met het opnemen van dergelijke schatters wordt bovendien voorkomen dat allerlei determinanten van schoolsucces met terugwerkende kracht als 'sociaal kapitaal' worden benoemd, en dat onduidelijk is waar sprake is van nieuwe inzichten dan wel van het opplakken van een nieuw etiket.

Functie-afhankelijke conceptualisering

Een andere factor die bijdraagt aan de complexiteit van het concept sociaal kapitaal vloeit voort uit de weinig bepaalde definitie van het begrip. Coleman's invloedrijke, maar open definitie is daar een voorbeeld van en geeft ruimte aan een bont palet uitwerkingen. Coleman definieert sociaal kapitaal zoals al ter sprake kwam vanuit de functie die het vervult – ‘different entities (which) all consist of some aspect of social structures, and facilitate certain actions or actors’ – welke vervolgens ook de waarde van het sociaal kapitaal bepaalt: “those aspects of social structure to actors, as resources that can be used by actors to realize their interests” (Coleman, 1990: 305). Daarbij onderscheidt Coleman (1988) verschillende vormen die sociaal kapitaal kan aannemen, zoals verwachtingen en verplichtingen, de mate waarin de sociale structuur toegang geeft tot informatie, en door sancties ondersteunde normen.

Portes (1998) merkt op dat mechanismen, effecten en de sociale context waarin sociaal kapitaal ontstaat, in een dergelijke benadering gemakkelijk door elkaar gaan lopen en waarschuwt voor tautologische uitspraken waarin wat sociaal kapitaal is en wat het doet ongemerkt in elkaar overlopen (zie bijvoorbeeld Edwards & Foley, 1997). Woolcock (1998) bepleit in dat verband bij de verdere ontwikkeling van het concept vooral de bronnen van sociaal kapitaal als uitgangspunt te nemen. Aanluitend bij Coleman's functie-specifieke definitie stellen Sandefur en Laumann (1998) daarentegen voor de opbrengsten – en niet de vormen – van sociaal kapitaal centraal te stellen om beter zicht te krijgen op de mechanismen die van belang zijn. Deze onderzoekers wijzen dan op de mate waarin sociaal kapitaal de stroom van informatie ten goede komt, de persoonlijke autonomie versterkt en bijdraagt aan sociale solidariteit als basiscategorieën van opbrengsten.

De complexiteit neemt nog toe op het moment dat sociaal kapitaal zowel op input- als output-kenmerken betrokken wordt. Concepten die opbrengsten als vertrekpunt nemen hebben gemeenschappelijk dat ze sociaal kapitaal – hoe divers ook – opvatten als een instrument dat bijdraagt aan realisering van doelen. In een dergelijke benadering gaat het bijvoorbeeld om informatie die ouders beter in staat stelt de vinger aan de pols te houden bij de vorderingen van hun kind op school. Sociaal kapitaal is dan een hulpbron die bijdraagt aan effectieve doelrealisering. In onderwijscontexten kan het dan gaan om verschillende actoren die baat bij dergelijke hulpbronnen hebben. Dat kunnen leerlingen zijn, of hun ouders, en de hulpbronnen waarover deze actoren binnen en rond het gezin kunnen beschikken. Evenzo kan het gaan om de hulpbronnen waarover een school kan beschikken, zowel op individueel (zoals leraren) als collectief niveau (de school). Afhankelijk van de doelen die worden nagestreefd, kan sociaal kapitaal in een dergelijke benadering dus uiteenlopende vormen aannemen, die niet noodzakelijk gelijk gericht zijn. Als, bijvoorbeeld, doelen van ouders (‘een diploma halen’) en kinderen (‘een plezierige tijd hebben’) verschillend zijn, zullen ook de hulpbronnen die daarvoor worden ingezet verschillend zijn.

Daarnaast wordt sociaal kapitaal ook als zodanig als opbrengst van onderwijs gezien. In een dergelijke benadering ligt het accent op de mate waarin onderwijs

bijdraagt aan voorwaarden die voor succesvol functioneren nodig zijn en zowel op individueel als collectief niveau gedefinieerd kunnen worden. Op individueel niveau betreft het de mate waarin de school competenties bijbrengt die leerlingen sociaal kapitaal verschaffen. Voorbeelden daarvan zijn te vinden in onderzoek naar niet-cognitieve opbrengsten van scholen, zoals op het terrein van sociale competenties (bijvoorbeeld Ten Dam et al., 2003). Op collectief niveau gaat de aandacht vooral uit naar condities voor economisch succes of maatschappelijk samenleven, zoals vertrouwen en integratie. Zo definieert de Wereldbank sociaal kapitaal als 'the institutions, and norms that shape the quality and quantity of a society's social interactions' (www.worldbank.org/poverty/scapital). Voorbeelden daarvan zijn onder meer de al genoemde studie van Putnam (1993) en, in Nederland, auteurs zoals Janssens en Leeuw (2001) en Groot en Maasen van den Brink (2002) die aandacht vragen voor sociaal kapitaal als voorwaarde voor maatschappelijke cohesie.

In deze bijdrage laten we de laatste lijn buiten beschouwing en vatten sociaal kapitaal op als hulpbron die individuele doelrealisering bevordert. Wel werken we de gedachte uit dat een functie-specifieke conceptualisering overweging verdient. Om een indruk te krijgen van de mate waarin de meting van effecten van sociaal kapitaal afhankelijk is van het resultaat dat wordt nagestreefd, betrekken we twee uiteenlopende domeinen van 'opbrengsten' in onze analyse. Gegeven het centrale doel van onderwijs, het leren van kennis en vaardigheden, kiezen we schoolprestaties als het eerste. Het andere domein betreft het gedrag van jongeren. We richten ons daarbij op deviante gedragingen. De keuze voor dit domein is met name ingegeven door de wens voldoende variatie in de opbrengstmaten te realiseren. Zowel de overweging dat schoolprestaties en kleine criminaliteit als uitkomst van verschillende dimensies van gedrag opgevat kunnen worden, als de gedachte dat het bij het remmen van niet gewenst gedrag (kleine criminaliteit) – tegenover het bevorderen van gewenste gedragingen (goede schoolprestaties) – mogelijk om uiteenlopende groepen jongeren en contexten van gedrag gaat, motiveert deze keuze. We verwachten dat, als sociaal kapitaal inderdaad als een functieafhankelijk concept moet worden gezien, de effecten van de gebruikte maten voor sociaal kapitaal tussen beide domeinen zullen differentiëren.

Netwerkbindingen of intergenerationele relaties?

De gegevens die voor de analyses zijn gebruikt zijn afkomstig van 1400 leerlingen afkomstig van 25 scholen voor voortgezet onderwijs. De scholen waren onderdeel van een gestratificeerde steekproef die de verscheidenheid in het Nederlandse voortgezet onderwijs zo goed mogelijk representeert en de voornaamste kenmerken van scholen voor voortgezet onderwijs weerspiegelt. Daarbij werd rekening gehouden met criteria als de door de school aangeboden onderwijsniveaus, de mate van urbanisatie van de plaats waar de school is gevestigd, het aandeel van leerlingen uit etnische minderheidsgroepen in de totale schoolpopulatie en de richting van de school. Met deze aanpak beschikken we over gegevens die de variatie in de scholen-

78

populatie optimaal weergeven, die een goed uitgangspunt vormen om de veronderstelde effecten van sociaal kapitaal zichtbaar te kunnen maken, met name ook wanneer van specifieke effecten binnen groepen of contexten sprake is.

De gegevens werden verzameld in het schooljaar 1999-2000, onder leerlingen in het derde leerjaar. De metingen werden uitgevoerd met behulp van schriftelijke vragenlijsten en toetsen. De gegevens van leerlingen werden in de les door testleiders verzameld, aan de hand van twee prestatietoetsen en een schriftelijke vragenlijst. Daarnaast werd de leerlingen gevraagd om na die tijd, thuis, een tweede vragenlijst in te vullen. Leerlingen die de vragenlijst invulden en terugstuurden werden beloond met een cadeaubon. Ook van de ouders van de leerlingen zijn gegevens verzameld, eveneens met een schriftelijke vragenlijst. Voor een meer uitvoerige weergave van de dataverzameling en gegevensset verwijzen we naar Kassenberg (2002) en naar Van der Wal (2004).

In paragraaf 2 hebben we uiteengezet dat een functie-specifieke conceptualisering van sociaal kapitaal om uiteenlopende opbrengstmaten vraagt. Om een beeld te krijgen van de mate waarin dergelijke maten op uiteenlopende opbrengstdomeinen verschillende resultaten laten zien, hebben we twee typen 'opbrengsten' van onderwijs en vorming in onze analyses opgenomen. Zoals genoemd gaat het om een centrale opbrengst gezien vanuit het oogpunt van onderwijs en leren (schoolprestaties) en een vanuit het perspectief van jongeren relevante categorie (gedragingen). Als maat voor schoolprestaties zijn de scores op een toets Nederlandse taal en wiskunde gebruikt, die werd afgenomen in het derde leerjaar voortgezet onderwijs. Als afhankelijke variabele op het domein van gedragingen is gebruikgemaakt van een door Baerveldt (1990) ontwikkelde schaal die het plegen van kleine criminaliteit meet. De variabele drukt uit in welke mate jongeren betrokken zijn bij vormen van kleine criminaliteit. De schaal omvat vormen van deviant gedrag zoals zwartrijden, vandalisme, spijbelen, het verwisselen van prijskaartjes, een brandje stichten of het slaan of schoppen van anderen (zie verder Kassenberg, 2002).

In de vorige paragraaf hebben we uiteengezet dat er twee hoofdlijnen van theorieën van sociaal kapitaal zijn. In de ene lijn wordt sociaal kapitaal opgevat als een collectieve hulpbron, die afhankelijk is van de mate waarin het netwerk gesloten is. Een belangrijke determinant van een gesloten netwerk zijn intergenerationele bindingen. Binnen de andere traditie wordt sociaal kapitaal gedefinieerd als de hulpbronnen die via relaties met anderen beschikbaar zijn. In deze traditie spelen dan ook de karakteristieken van het netwerk en de aard van de binding een centrale rol. Vanuit beide conceptualiseringen is een aantal maten voor sociaal kapitaal ontwikkeld.

De variabelen voor meting van sociaal kapitaal als collectieve hulpbron zijn toegespitst op verschillende typen intergenerationele bindingen. Onder verwijzing naar de verantwoording van deze variabelen in een eerdere analyse (Dijkstra, Veenstra & Peschar, 2003) beperken we ons hier tot een korte beschrijving.

De mate van intergenerationele geslotenheid van een netwerk is gemeten via de contacten tussen leerlingen, ouders en leraren, volgens opgave van zowel leerlingen

als ouders. Als intergenerationele bindingen zijn de relaties tussen ouders en ouders van klasgenoten (leerling-ouder-ouderbinding) en de relatie tussen leerling en leraar (leerling-leraarbinding) gemeten. Daarnaast zijn ook twee maten voor de intragenerationele geslotenheid van het netwerk gebruikt. Het betreft een variabele die de relatie tussen ouders en leraren (leraar-ouderbinding) uitdrukt en een maat die aangeeft in hoeverre de beste vrienden van de leerling naar dezelfde school gaan. Deze variabele laat zien in hoeverre de primaire relaties binnen de vrienden-groep samenvallen met de binding met leerlingen op school, en geeft een indruk van de mate waarin het netwerk van de leerling ook intragenerationeel gesloten is. Van de eerste en voorlaatste variabele is zowel een meting via de leerling als via haar of zijn ouders in de analyses opgenomen, zodat in totaal zes maten voor de intergenerationele en intragenerationele geslotenheid van het netwerk beschikbaar zijn.

In paragraaf 2 werd tevens het gebruik bepleit van maten die een zo rechtstreeks mogelijke meting bieden van het mechanisme dat de sociale hulpbron genereert. De op het werk van Coleman gebaseerde maten voor de geslotenheid van een netwerk bieden een indirecte bepaling van het beschikbare sociaal kapitaal; gesloten netwerken vergroten de mogelijkheden voor uitwisseling van informatie, maar de werkelijke toegang tot informatie wordt niet gemeten. Om die reden gebruiken we ook variabelen die een meer directe meting van de beschikbaarheid van sociaal kapitaal bieden. De eerste betreft de toegang van ouders tot informatie over de school, en is gebaseerd op de mate waarin ouders in hun contacten met andere ouders wel eens over leraren of klasgenoten praten. Een tweede variabele meet in hoeverre de leerling van mening is dat op school effectieve sancties bestaan. Deze variabele is geoperationaliseerd als de mate waarin de leerling verwacht dat klasgenoten hem of haar anders zullen behandelen als (informele) regels overtreden zouden worden.

Aan de hand van het concept waardencongruentie (Coleman & Hoffer, 1987) is ten slotte ook de uniformiteit van normen gemeten. De variabele waardencongruentie geeft aan in hoeverre ouders van mening zijn dat ze over onderwerpen zoals het opvoeden van kinderen er min of meer dezelfde ideeën op nahouden als andere ouders.³

Daarnaast zijn verschillende maten voor de aard van de relaties uit het sociale netwerk van de leerling in de analyses opgenomen (bijlage 1). De eerste groep variabelen meet de mate waarin de leerling zich bij zijn of haar netwerk betrokken voelt. De leerlingen gaven antwoord op vragen over de betrokkenheid bij het gezin van herkomst, bij de buurt waar ze wonen, bij de klas en school, en bij de vriendengroep (onderscheiden naar jongeren 'op school' en 'in vrije tijd').⁴ De andere groep variabelen is gebaseerd op een naamgenerator, waarbij de leerlingen werd gevraagd aan te geven met wie ze uiteenlopende activiteiten doen, zoals bijvoorbeeld helpen bij huiswerk, of uitgaan. De namenlijst valt uiteen in vier groepen, te weten gezins- en familieleden, buurt, jongeren uit de eigen schoolklas, en overige jongeren. Op basis daarvan zijn vier daarmee corresponderende variabelen geconstrueerd, die aangeven wie de leerlingen als de belangrijke personen in hun dagelijkse leven zien.

Analyse

De data zijn geanalyseerd aan de hand van een meerniveau-analyse (Bryk & Raudenbush, 1992; Goldstein, 1995; Snijders & Bosker, 1999). De resultaten zijn samengevat in de tabellen 1, 2 en 3. Tabel 1 bevat de uitkomsten voor de toets Nederlandse taal, tabel 2 voor de toets wiskunde en tabel 3 voor deviant gedrag.

We starten met de structurele effecten, voor elk van de drie afhankelijke variabelen. De variabele sekse heeft een significant ($p < 0.001$, eenzijdig) effect op elk daarvan. Meisjes presteren beter in taal, terwijl jongens hogere wiskundescores laten zien. De laatsten hebben bovendien een hogere score op deviant gedrag (0.4 SD). Leerlingen uit etnische minderheidsgroepen scoren een vijfde standaarddeviatie lager op wiskunde dan andere leerlingen. De score op deviant gedrag ligt daar een vijfde standaarddeviatie boven. Voor taal doet zich geen significant effect voor. Ook schooltype laat een effect zien, zowel voor taal als wiskunde. Zoals te verwachten is worden binnen het beroepsonderwijs de laagste prestaties gemeten en onderscheiden leerlingen in het vwo zich met de hoogste scores. Het simultaan geschatte effect van schooltype (zie verder Veenstra, 1999) is, met zes vrijheidsgraden, significant voor Nederlands en wiskunde, maar niet voor deviant gedrag (afname van de deviantiescores is respectievelijk 29.2, 70.2 en 12.0).

De tweede kolom in de tabellen 1, 2 en 3 laat de effecten zien van de sociaal kapitaal maten die betrekking hebben op de netwerkbindingen van leerlingen. Het gezamenlijke effect van deze set variabelen is in alle gevallen significant (de afname in deviantie is ten minste 37.9 bij acht vrijheidsgraden; bijlage 2). Vier variabelen hebben een effect op de toets Nederlands, vijf op wiskunde en zes op deviant gedrag. Het gevoel bij het gezin te horen hangt positief samen met wiskunde ($\beta = 0.059$) en gaat samen met een lagere score op de variabele deviant gedrag ($\beta = -0.083$). Leerlingen die aangeven dat ze bij de buurt horen scoren eveneens beter op de wiskunde-toets ($\beta = 0.078$) en lager op deviant gedrag ($\beta = -0.066$). Horen bij de klas of school heeft een positief effect op beide prestatiescores en gaat samen met minder deviant gedrag (resp. $\beta = 0.070$, $\beta = 0.075$ en $\beta = -0.072$). Samengevat hangen het gevoel bij het gezin, de buurt of school te horen dus positief samen met schoolprestaties en negatief met deviant gedragingen. De andere sociaal-kapitaalmaat, het gevoel bij andere jongeren te horen, geeft een tegengesteld beeld: de effecten op schoolprestaties zijn negatief ($\beta = -0.066$ en $\beta = -0.054$) en het effect op deviant gedrag is positief ($\beta = 0.096$).

De tweede groep variabelen die de aard van de bindingen van leerlingen uitdrukt leidt tot een beeld dat daar enigszins op lijkt. Als het gezin de voornaamste groep is in het dagelijks leven van de leerlingen, scoren de leerlingen beter op de toets Nederlands ($\beta = 0.076$). Voor leerlingen die andere jongeren als belangrijkste groep noemen, blijkt een hogere score op deviant gedrag ($\beta = 0.107$). Dat geldt ook voor leerlingen die de klas als belangrijkste groep noemen in het dagelijks leven ($\beta = 0.055$), zij het dat deze groep betere schoolprestaties haalt ($\beta = 0.071$ en $\beta = 0.053$). Het effect van horen bij de klas op deviant gedrag is het enige effect dat niet in de

Tabel 1: Meerniveau-analyse voor de effecten van sociaal kapitaal op de score op de toets Nederlands (N=1215)

Structurele kenmerken	Model 1	Model 2	Model 3	81
Etniciteit (I=etnische minderheidsgroep)	-0,064 (0,072)	- 0,073 (0,072)	-0,055 (0,071)	
Geslacht (I=meisje)	0,161 (0,046) ***	0,142 (0,046) **	0,141 (0,046) **	
Schooltype (referentiegroep: MAVO)				
VBO	-0,609 (0,236)	-0,577 (0,235)	-0,571 (0,236)	
VBO/MAVO	-0,178 (0,375)	-0,131 (0,377)	-0,140 (0,379)	
MAVO/HAVO	0,581 (0,312)	0,586 (0,309)	0,643 (0,310)	
HAVO	0,432 (0,161)	0,425 (0,160)	0,410 (0,162)	
HAVO/VWO	0,815 (0,261)	0,786 (0,259)	0,750 (0,260)	
VWO	0,952 (0,160)	0,925 (0,160)	0,881 (0,161)	
Netwerkbindingen				
Gevoel te horen bij ...				
... gezin		0,035 (0,023)	0,025 (0,023)	
... buurt		0,026 (0,026)	0,016 (0,025)	
... klas op school		0,070 (0,026) **	0,075 (0,027) **	
... jongeren		-0,066 (0,025) **	-0,051 (0,025) *	
Belangrijkste bindingen in dagelijks leven				
... gezin		0,076 (0,024) ***	0,071 (0,024) **	
... buurt		-0,034 (0,026)	-0,033 (0,024)	
... klas op school		0,071 (0,025) **	0,078 (0,025) ***	
... jongeren		0,015 (0,026)	0,025 (0,025)	
Intergenerationele bindingen				
Leerling-leraarbinding (via leerling)			0,071 (0,023) **	
Leraar-ouderbinding (via leerling)			0,020 (0,029)	
Leerling-ouder-ouderbinding, school-gerelateerd (via leerling)			-0,045 (0,028)	
Leraar-ouderbinding (via ouders)			0,031 (0,026)	
Leerling-ouder-ouderbinding, school-gerelateerd (via ouders)			-0,043 (0,027)	
Vrienden naar zelfde school (via leerling)			-0,001 (0,024)	
Toegang tot informatie over school (via ouders)			-0,012 (0,024)	
Waardencongruentie (via ouders)			0,043 (0,024) *	
Effectieve sancties op school (via leerling)			0,072 (0,022) **	
Constante	-0,451 (0,123)	-0,434 (0,123)	-0,409 (0,124)	
Verklaarde variantie				
Leerlingniveau	24,5%	26,4%	28,4%	
Klasniveau	54,6%	54,6%	54,6%	
Schoolniveau	53,8%	52,9%	52,6%	

*: p < 0,05 ; **: p < 0,01 ; ***: p < 0,001

Tabel 2: Meerniveau-analyse voor de effecten van sociaal kapitaal op de score op de toets wiskunde (N=1217)

82	Structurele kenmerken	Model 1	Model 2	Model 3
	Etniciteit (I=etnische minderheidsgroep)	-0,181 (0,067) ***	-0,191 (0,067) **	-0,194 (0,067) **
	Geslacht (I=meisje)	-0,222 (0,042) ***	-0,218 (0,042) ***	-0,216 (0,043) ***
	Schooltype (referentiegroep: MAVO)	***	***	***
	VBO	-0,339 (0,186)	-0,341 (0,182)	-0,347 (0,186)
	VBO/MAVO	-0,168 (0,279)	-0,167 (0,274)	-0,183 (0,279)
	MAVO/HAVO	0,304 (0,280)	0,274 (0,274)	0,299 (0,274)
	HAVO	0,693 (0,138)	0,677 (0,136)	0,665 (0,138)
	HAVO/VWO	0,497 (0,233)	0,435 (0,229)	0,411 (0,231)
	VWO	1,445 (0,134)	1,395 (0,132)	1,374 (0,135)
	Netwerkbindingen			
	Gevoel te horen bij...			
	... gezin		0,059 (0,021) **	0,053 (0,022) **
	... buurt		0,078 (0,024) ***	0,080 (0,024) ***
	... klas op school		0,075 (0,024) ***	0,077 (0,025) **
	... jongeren		-0,054 (0,023) **	-0,051 (0,024) *
	Belangrijkste bindingen in dagelijks leven			
	... gezin		0,005 (0,022)	0,002 (0,022)
	... buurt		0,001 (0,024)	-0,004 (0,024)
	... klas op school		0,053 (0,023) *	0,061 (0,023) **
	... jongeren		-0,009 (0,024)	-0,003 (0,024)
	Intergenerationele bindingen			
	Leerling-leraarbinding (via leerling)			0,028 (0,021)
	Leraar-ouderbinding (via leerling)			0,016 (0,027)
	Leerling-ouder-ouderbinding, school-gerelateerd (via leerling)			-0,011 (0,026)
	Leraar-ouderbinding (via ouders)			0,047 (0,024) *
	Leerling-ouder-ouderbinding, school-gerelateerd (via ouders)			-0,016 (0,025)
	Vrienden naar zelfde school (via leerling)			-0,031 (0,022)
	Toegang tot informatie over school (via ouders)			-0,008 (0,022)
	Waardencongruentie (via ouders)			0,018 (0,022)
	Effectieve sancties op school (via leerling)			-0,007 (0,021)
	Constante	-0,459(0,100)	-0,437(0,099)	-0,425 (0,101)
	Verklaarde variantie			
	Leerlingniveau	41,1%	43,0%	43,5%
	Klasniveau	74,6%	75,7%	75,7%
	Schoolniveau	85,5%	86,0%	85,3%

*: p < 0,05 ; **: p < 0,01; ***: p < 0,001

Tabel 3: Meerniveau-analyse voor de effecten van sociaal kapitaal op de score op (N=1097)

Structurele kenmerken	Model 1	Model 2	Model 3
Etniciteit (I=etnische minderheidsgroep)	0,196 (0,102) *	0,174 (0,101) *	0,187 (0,100) *
Geslacht (I=meisjes)	-0,399 (0,059) ***	-0,452 (0,059) ***	-0,396 (0,059) ***
Schooltype (referentiegroep: MAVO)			
VBO	-0,124 (0,181)	-0,152 (0,182)	-0,096 (0,171)
VBO/MAVO	0,017 (0,276)	-0,101 (0,280)	-0,167 (0,258)
MAVO/HAVO	0,087 (0,195)	0,145 (0,194)	0,047 (0,187)
HAVO	-0,023 (0,101)	-0,022 (0,101)	-0,007 (0,098)
HAVO/VWO	-0,012 (0,159)	-0,001 (0,159)	0,025 (0,154)
VWO	-0,266 (0,102)	-0,226 (0,102)	-0,177 (0,100)
Netwerkbindingen			
Gevoel te horen bij...			
... gezin		-0,083 (0,030) **	-0,058 (0,030) *
... buurt		-0,066 (0,033) *	-0,058 (0,033) *
... klas op school		-0,072 (0,033) *	-0,049 (0,034)
... jongeren		0,096 (0,032) **	0,077 (0,032) **
Belangrijkste bindingen in dagelijks leven			
... gezin		0,036 (0,030)	0,027 (0,030)
... buurt		0,027 (0,033)	0,014 (0,033)
... klas op school		0,055 (0,031) *	0,050 (0,031)
... jongeren		0,107 (0,033) ***	0,098 (0,032) **
Intergenerationele bindingen			
Leerling-leraarbinding (via leerling)			-0,172 (0,029) ***
Leraar-ouderbinding (via leerling)			0,051 (0,037)
Leerling-ouder-ouderbinding, school-gerelateerd (via leerling)			-0,025 (0,037)
Leraar-ouderbinding (via ouders)			0,005 (0,033)
Leerling-ouder-ouderbinding, school-gerelateerd (via ouders)			0,039 (0,034)
Vrienden naar zelfde school (via leerling)			-0,051 (0,030) *
Toegang tot informatie over school (via ouders)			0,032 (0,031)
Waardencongruentie (via ouders)			0,025 (0,030)
Effectieve sancties op school (via leerling)			-0,034 (0,028)
Constante	0,292 (0,086)	0,315 (0,087)	0,268 (0,084)
Verklaarde variantie			
Leerlingniveau	5,6%	9,2%	13,6%
Klasniveau	14,7%	12,5%	26,6%
Schoolniveau	14,4%	8,2%	29,6%

*: p < 0,05 ; **: p < 0,01 ; ***: p < 0,001

verwachte richting gaat. Nadat ook de maten voor de geslotenheid van het netwerk worden toegevoegd, is deze samenhang niet langer significant, zie de laatste kolom van tabel 3.

De laatste stap in de analyses bestaat uit toevoeging van de sociaal-kapitaalmaten die de aanwezigheid van intergenerationele bindingen meten.⁵ Het simultaan geschatte effect van deze variabelen is voor het model met wiskunde (tabel 2) niet significant.

De variabele binding leerling-leraar is zowel voor de prestaties op de taaltoets als voor deviant gedrag significant. Naarmate leerlingen deze binding positiever beoordelen scoren ze beter op Nederlands en lager op deviant gedrag. Het laatste effect ($\beta = -0.172$) is sterker dan het eerste ($\beta = 0.071$). De intragenerationele binding met andere leerlingen (mijn vrienden gaan naar dezelfde school) heeft eveneens een negatief effect op deviant gedrag ($\beta = -0.051$).

De variabelen die de meest directe meting bieden van het sociaal kapitaal dat door een gesloten netwerk wordt gegenereerd, hangen in twee van de drie gevallen positief samen met de prestaties op de taaltoets. Naarmate ouders meer van mening zijn dat ze er min of meer gelijke waarden op nahouden als andere ouders ($\beta = 0.043$) en leerlingen vinden dat op school van effectieve sancties sprake is ($\beta = 0.072$) worden betere taalscores behaald. Beide effecten komen overeen met de hypothesen van Coleman en Hoffer (1987) over de effecten van een gesloten gemeenschap, maar voor de – eveneens conform deze theorie te verwachten – invloed van toegang tot informatie en het merendeel van de intergenerationele bindingen wordt geen bevestiging gevonden.

Een relevante bevinding komt ten slotte naar voren uit vergelijking van de effecten in de beide laatste modellen. Hoewel na toevoeging van de variabelen uit het blok intergenerationele bindingen de effecten van de variabelen uit het blok betrokkenheid bij bindingen enigszins verschuiven, zijn de veranderingen beperkt. Dit gegeven wijst erop dat de sociaal-kapitaalmaten uit beide benaderingen inderdaad verschillend zijn, en ondersteunt vooralsnog de gedachte dat het zinvol is verschillende mechanismen voor de productie van sociale hulpbronnen te onderscheiden.

In bijlage 2 vergelijken we de variantiecomponenten en fit van de modellen. Vergelijking 1 bevat het lege model. In dit model zijn de variantiecomponenten voor taal 0.582, 0.256 en 0.137 op individueel, klas- en schoolniveau. De intraklasse-correlatiecoëfficiënt voor verschillen tussen klassen en scholen is $(0.256 + 0.137) / (0.582 + 0.256 + 0.137) = 0.40$. Voor wiskunde bedraagt deze parameter 0.51 en voor deviant gedrag 0.04.

In model 2 zijn de structurele variabelen toegevoegd. Deze kenmerken verklaren op individueel, klas- en schoolniveau 24.5, 54.6 en 53.8 procent voor de toets Nederlands, 41.1, 74.6, en 85.5 procent voor wiskunde, en 5.6, 14.7 en 14.4 procent voor deviant gedrag. De berekening van de verklaarde variantie (Snijders & Bosker, 1999; Veenstra, 1999) voor taal op individueel niveau is $1 - (0.579 + 0.098 + 0.065) / (0.582 + 0.256 + 0.137) = 0.245$. Op het niveau van de klas is de formule $1 - (0.579/20 + 0.098 +$

$0.065) / (0.582/20 + 0.256 + 0.137) = 0.546$. Op schoolniveau luidt de vergelijking $1 - (0.579/60 + 0.098/3 + 0.065) / (0.582/60 + 0.256/3 + 0.137) = 0.538$.⁶

Toevoeging van de variabelen die de betrokkenheid bij netwerkbindingen meten leidt tot een toename van de verklaarde variantie op individueel niveau met 1,9 procent voor zowel taal als wiskunde. Voor de afhankelijke variabele deviant gedrag bedraagt de stijging 3,6 procent. Uitbreiding met de intergenerationele bindingen leidt tot een extra verklaring op individueel niveau van 1,8 procent voor taal, en 4,4 procent voor deviant gedrag. Voor wiskunde was deze toevoeging niet significant.

Conclusie en discussie

De uitkomsten van de hier gepresenteerde analyses laten zien dat de aard van de binding, of meer precies, het gevoel bij die binding – zoals het gezin of de klas – te horen een substantieel effect heeft op schoolprestaties en deviant gedrag. Naarmate leerlingen zeggen meer bij het gezin, de buurt of klas te horen, behalen ze betere schoolprestaties en vertonen ze minder afwijkend gedrag. Een alternatieve maat, die eveneens een beeld geeft van de aard van de netwerkbinding die toegang kan geven tot sociale hulpbronnen, is de context waarbinnen de voornaamste sociale bindingen van een leerling te vinden zijn. Ook deze variabelen dragen op enkele punten bij aan de verklaring van verschillen in schoolsucces: leerlingen die het gezin als belangrijke binding ervaren, presteren beter op de taaltoets. Voor wiskunde doet een dergelijk effect zich niet voor.

Voor leerlingen die hun voornaamste bindingen aan de klas ontleen zijn de bevindingen gunstig: uit de analyses komt een positief effect op taal- en wiskunde-prestaties naar voren. Leerlingen die hun vrienden daarentegen buiten de klas hebben, presteren significant lager voor Nederlands en wiskunde. Deze klaarblijkelijk 'negatieve' vorm van sociaal kapitaal uit zich bovendien in een samenhang met deviant gedrag; een gevoel van binding met andere jongeren (buiten school), draagt significant bij aan de verklaring van deviant gedrag. Het ontbreekt ons hier jammer genoeg aan gegevens voor een verdere (causale) interpretatie van dit resultaat. Omdat de data op één tijdstip verzameld zijn, is niet te zeggen of de gemeten bindingen aan deviant gedrag voorafgaan of dat deviant gedrag samengaat met, bijvoorbeeld, een verschuiving in het netwerk waarbij het gewicht van andere jongeren toeneemt en dat van klasgenoten en gezinsleden afneemt.

In een eerdere analyse (Dijkstra, Veenstra & Peschar, 2003) bleek maar weinig sprake van substantiële effecten van sociale hulpbronnen op schoolprestaties. De hier gepresenteerde bevindingen maken het mogelijk dat beeld te preciseren. De eerder gerapporteerde bevinding dat meer algemene sociaal-kapitaalmaten, zoals intergenerationele geslotenheid, weinig of beperkte effecten op schoolprestaties lijken te hebben, kan worden aangevuld met de conclusie dat voor maten die een beeld geven van de aard van de bindingen wel effecten gevonden worden. Ook een van de maten voor intergenerationele binding (binding leerling-leraar) laat zich op deze manier interpreteren. Een interessante conclusie die bovendien aan het hier

en in Dijkstra, Veenstra en Peschar (2003) gepresenteerde resultaat – namelijk dat de variatie die door netwerkbindingen en collectieve hulpbronnen verklaard kan worden niet samenvalt – verbonden kan worden, is dat beide benaderingen met verschillende mechanismen lijken te corresponderen. Dat wijst erop dat sociaal kapitaal als tweede-ordehulpbron en collectieve hulpbron naar mechanismen verwijst, die elkaar aanvullen en gelijktijdig kunnen optreden. Verder onderzoek lijkt dan ook nuttig.

Dat bevestigt nog eens dat, zoals in paragraaf 2 naar voren kwam, sociaal kapitaal een begrip is dat verscheidene dimensies omvat. Om te voorkomen dat het daarmee een diffuus concept wordt zijn heldere conceptualiseringen nodig. Nauwkeurige en gedetailleerde specificatie van de veronderstelde mechanismen, en de condities waaronder die wel en niet te verwachten zijn, zijn van belang voor een goed inzicht in de bijdrage die sociale hulpbronnen kunnen leveren aan de verdeling van opbrengsten van onderwijs. Verdere theorievorming en empirisch onderzoek is derhalve gebaat bij ontwikkeling van gerichte hypothesen en een zo direct mogelijke meting van het veronderstelde mechanisme. Dat betekent dat in veel gevallen gerichte dataverzameling nodig zal zijn, omdat gebruik van binnen aanwezige bestanden beschikbare variabelen vaak een proxy-karakter hebben, en het veronderstelde mechanisme niet werkelijk gemeten wordt.

Wanneer we de resultaten uit de twee lijnen vergelijken, liet vooral de netwerklijn effecten zien, maar werden ook voor de lijn van intergenerationele bindingen een aantal aanwijzingen gevonden. Conform de verwachting bleek bij de toetsscore Nederlands een positief effect van sancties. Dat een dergelijk effect niet bij deviant gedrag optreedt, zou wellicht te verklaren zijn met een verdere specificatie van de sociale condities waaronder sancties te verwachten zijn. Zo zouden er verschillende systemen van sancties en normen binnen één klas kunnen bestaan zodanig dat, bijvoorbeeld, de normen en sancties die voor de meeste leerlingen dominant zijn, dat niet zijn voor de deviante groep (zie bijvoorbeeld: Cialdini, 1988, Cialdini, Kallgren & Reno, 1991; voor een voorbeeld vanuit het onderwijsonderzoek: Chang, 2004).

Ook het effect van waardencongruentie is conform de verwachting. Een andere directe indicator, de toegang tot informatie, heeft echter geen effect. Ook de algemenere variabelen, die het bestaan van verschillende intergenerationele bindingen meten, lieten soms wel, maar vaker geen effecten zien. Tegen de achtergrond van de overweging dat toegang tot informatie een centraal element is in de functionele-gemeenschaptheorie, is dat een opmerkelijk resultaat. Zoals hierboven besproken, is voor variabelen uit de netwerklijn in meer gevallen steun gevonden, waarbij ook de richting van de effecten zich goed laat interpreteren. Al met al wijzen onze bevindingen uit dat verder onderzoek naar beide theorieën zinvol is, voornamelijk wanneer variabelen beschikbaar zijn die een directe operationalisering geven van de veronderstelde mechanismen.

Noten

- 1 Gelieve eventuele correspondentie te richten aan René Veenstra, Grote Rozenstraat 31, 9712 TG Groningen (E-mail: d.r.veenstra@ppsw.rug.nl).
- 2 Een eerdere versie van dit artikel werd gepresenteerd op het internationale Academy Colloquium Creation and Returns of Social Capital, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, op 30 en 31 oktober 2003 in Amsterdam. We zijn de deelnemers aan dit Colloquium, en onze collega's van de researchgroep SCALE, Henk Flap, Arno Riedl, Beate Völker, Tom Snijders en Frans van Winden, erkentelijk voor hun commentaar. Het onderzoek waarvan dit artikel verslag doet, is uitgevoerd als onderdeel van het door NWO gefinancierde onderzoeksprogramma Social Capital in Labor Markets and Education (projectnummer 510-05-0200).
- 3 In de analyses was tevens de variabele kerkelijke betrokkenheid opgenomen (geen significante effecten) die we in deze bijdrage verder buiten beschouwing laten.
- 4 De betrouwbaarheid van deze schalen is respectievelijk 0,64, 0,61, 0,81 en 0,58. Items die onvoldoende relevant waren zijn buiten de schalen gehouden (de vragen naar de betrokkenheid bij kerk, moskee of religieuze groep, of bij de mensen op het werk bleken slechts voor 38 en 43 procent van de respondenten relevant).
- 5 Voor de schatting van een model met alleen intergenerationele bindingen, en geen netwerkbindingen wordt verwezen naar Dijkstra, Veenstra en Peschar (2003).
- 6 Het representatieve aantal leerlingen per klas bedraagt 20 en het representatieve aantal klassen per school is 3.

Literatuur

- Baerveldt, C. (1990). *De school: broedplaats of broeinest?* Arnhem: Gouda Quint.
- Bourdieu, P. (1985). The forms of capital. In J. Richardson (ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). New York: Greenwood.
- Bryk, A.S. & Raudenbush, S.W. (1992). *Hierarchical linear models: Applications and data analysis methods*. Newbury Park, CA: Sage.
- Burt, R.S. (1992). *Structural holes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Burt, R.S. (2004). Structural holes and good ideas. *American Journal of Sociology* (in druk).
- Chang, L. (2004). Classrooms in contextualizing the relations of children's social behaviors to peer acceptance. *Developmental Psychology* (in druk).
- Cialdini, R. B. (1988). *Influence: Science and practice* (2nd ed.). Glenview, IL: Scott, Foresman.
- Cialdini, R. B., Kallgren, C.A. & Reno, R.R. (1991). A focus theory of normative conduct: A theoretical refinement and reevaluation of the role of norms in human behavior. In M. P. Zanna (ed.), *Advances in experimental social psychology: Vol. 24*. (pp. 201-234). San Diego, CA: Academic Press.
- Coleman, J.S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of social theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Coleman, J.S. & Hoffer, T. (1987). *Public and private high schools. The impact of communities*. New York: Basic Books.
- Dam, G. ten, Volman, M., Westerbeek, K., Wolfram, P. & Ledoux, G. (2003). *Sociale*

- competenties langs de meetlat*. Den Haag: Transferpunt Onderwijskansen.
- Dijkstra, A.B. (1992). *De religieuze factor. Onderwijskansen en godsdienst*. Nijmegen: ITS (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen).
- Dijkstra, A.B. & Veenstra, R. (2000). Functionele gemeenschappen, godsdienstigheid en prestaties in het voortgezet onderwijs. *Mens en Maatschappij*, 75, 2, 129-150.
- Dijkstra, A.B., Veenstra, R. & Peschar, J. (2004). Social capital in education. Functional communities around high schools in the Netherlands. In H. Flap, & B. Völker (eds.), *Creation and returns of social capital. A new research program* (pp. 119-144). London: Routledge.
- Edwards, B. & Foley, M. (1997). Social capital and the political economy of our discontent. *American Behavioral Scientist*, 40, 5, 669-678.
- Flap, H. (2002). No man is an island: the research programme of a social capital theory. In O. Favereau & E. Lazega (eds), *Conventions and structures in economic organizations: Markets, networks, and hierarchies* (pp. 384-432). Cheltenham: Edward Elgar.
- Furstenberg, F. & Hughes, M.E. (1995). Social capital and successful development among at-risk youth. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 580-592.
- Gesthuizen, M. & Kraaykamp, G. (2003). Becoming low-educated. A dynamic approach of the effects and composition of family background (te verschijnen).
- Goldstein, H. (1995). *Multilevel models in educational and social research*. London: Griffin.
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78, 1360-1380.
- Greeley, A. (1997). Religious structures as a source of social capital. *American Behavioral Scientist*, 40, 587-594.
- Groot, W. & Maassen van den Brink, H. (2002). Onderwijs en sociale cohesie: een economisch perspectief. In: Onderwijsraad, *Rondom onderwijs* (pp. 115-132). Den Haag: Onderwijsraad.
- Hofman, R.H., Hofman, W.H.A., Guldemon, H. & Dijkstra, A.B. (1996). Variation in effectiveness between private and public schools. The impact of school and family networks. *Educational Research and Evaluation*, 2, 4, 366-394.
- Janssens, F.J.G. & Leeuw, F.L. (2001). Schools make a difference, but each difference is different. On Dutch schools and educational equality: trends and challenges. *Peabody Journal of Education*, 76, 3/4, 41-56.
- Kassenberg, A. (2002). *Wat scholieren bindt. Sociale gemeenschap in scholen*. Groningen: ICS (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen).
- Liere, C. van & Maas, C.J.M. (1994). Oudergemeenschappen en onderwijs. *Comenius*, 14, 83-99.
- Lin, N. (1982). Social resources and instrumental action. In P. Marsden en N. Lin (eds.), *Social structure and network analysis* (pp. 131-146). Beverly Hills: Sage.
- Loury, G. (1992). The economics of discrimination: getting to the core of the problem. *Harvard Journal for African American Public Policy*, Vol. 1.
- Morrow V. (1999). Conceptualising social capital in relation to the well-being of children and young people: A Critical Review. *Sociological Review*, 47, 744-765.

- Portes, A. (1995). *The economic sociology of immigration. Essays on networks, ethnicity and entrepreneurship*. New York: Sage.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 22, 1-24.
- Putnam, R. (1993). *Making democracy work*. Princeton: Princeton University Press.
- Sandefur, R. & Laumann, E. (1998). A paradigm for social capital. *Rationality and Society*, 10, 481-501.
- Snijders, T.A.B. (1999). Prologue to the measurement of social capital. *La Revue Tocqueville* 20, 1, 27-44.
- Snijders, T.A.B. & Bosker, R.J. (1999). *Multilevel analysis. an introduction to basic and advanced multilevel modeling*. Newbury Park, CA: Sage.
- Veenstra, R. (1999). *Leerlingen, klassen, scholen. Prestaties en vorderingen van leerlingen in het voortgezet onderwijs*. Amsterdam: Thela Thesis (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen).
- Wal, M. van der (2004). *Competencies to participate in life. A study of the measurement of competencies and the impact of school*. Groningen: ICS (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen).
- Woolcock, M. (1998). Social capital and economic development. Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27, 151-208.

Bijlagen

Bijlage 1: Betrokkenheid bij netwerkbindingen

	Min	Max	Gem. (SD)
Gevoel te horen bij...			
... gezin	1,0	4,0	3,8 (0,5)
... buurt	1,0	4,0	3,1 (0,6)
... klas op school	1,0	4,0	3,3 (0,8)
... jongeren	1,0	4,0	3,4 (0,6)
Belangrijkste bindingen in dagelijks leven in...			
... gezin	0	3,0	0,8 (0,4)
... buurt	0	4,0	0,6 (0,6)
... klas op school	0	10,0	2,0 (1,6)
... jongeren	0	7,0	1,2 (1,1)

Bijlage 2: Meerniveau-analyse: variantiecomponenten en model fit

90

	leerling	klas	school	deviance	afname	sign.
LEEG MODEL	PAR. (S.E.)	PAR. (S.E.)	PAR. (S.E.)			
Nederlands	0,582 (0,024)	0,256 (0,067)	0,137 (0,079)	2.951,9		
Wiskunde	0,500 (0,021)	0,277 (0,072)	0,235 (0,110)	2.790,1		
Deviant gedrag	0,957 (0,042)	0,006 (0,013)	0,036 (0,019)	3.095,8		
STRUCTURELE KENMERKEN (df=8)						
Nederlands	0,573 (0,024)	0,098 (0,030)	0,065 (0,036)	2.879,3	72,6	p<0,001
Wiskunde	0,484 (0,020)	0,107 (0,031)	0,005 (0,020)	2.672,1	118,0	p<0,001
Deviant gedrag	0,912 (0,039)	0,000 (0,000)	0,031 (0,015)	3.035,7	60,1	p<0,001
NETWERKBINDINGEN (df=8)						
Nederlands	0,554 (0,023)	0,096 (0,029)	0,068 (0,037)	2.839,3	40,0	p<0,001
Wiskunde	0,470 (0,020)	0,102 (0,029)	0,005 (0,019)	2.634,2	37,9	p<0,001
Deviant gedrag	0,872 (0,038)	0,000 (0,000)	0,035 (0,016)	2.989,1	46,6	p<0,001
INTERGENERATIONELE BINDINGEN (df=9)						
Nederlands	0,533 (0,022)	0,096 (0,029)	0,069 (0,037)	2.792,3	47,0	p<0,001
Wiskunde	0,465 (0,019)	0,098 (0,028)	0,009 (0,020)	2.623,5	10,7	n.s.
Deviant gedrag	0,839 (0,036)	0,000 (0,000)	0,024 (0,013)	2.939,1	50,0	p<0,001

De invloed van normafdwingend en horizonverbrekend sociaal kapitaal op schoolprestaties in een gedifferentieerd schoolsysteem

Herman G. van de Werfhorst¹

Inleiding en probleemstelling

De invloed van sociaal kapitaal op schoolprestaties krijgt tegenwoordig veel aandacht in de onderwijssociologie. Echter, door de diversiteit in de concepties van sociaal kapitaal, variërend van samenlevingskenmerk (Putnam, 2000; Hooghe & Stolle, 2003; Scheepers & Janssen, 2001) tot de meer instrumentele opvattingen van Bourdieu (1992), Coleman (1988; 1990) en Lin (2001) is het nog verre van duidelijk welk type sociaal kapitaal van invloed is op schoolprestaties en wat het theoretische mechanisme is dat deze invloed verklaart.

Beginnend vanuit de instrumentele benadering van sociaal kapitaal probeer ik in dit paper een nauwer verband tussen diverse vormen van sociaal kapitaal en de theoretische mechanismen te bewerkstelligen. Hierbij sluit ik aan bij het recente Amerikaanse onderzoek van Morgan en Sørensen (1999), die stellen dat Colemans (1988) benadering van sociaal kapitaal aanpassing behoeft. Terwijl Coleman ervan uitgaat dat sociaal kapitaal ter bevordering van schoolprestaties bepaald wordt door de sociale geslotenheid van een netwerk, stellen Morgan en Sørensen dat dit in sommige omgevingen wellicht het geval is, maar in andere niet. Zo komen Morgan en Sørensen tot een tweedeling in gesloten netwerken (*normafdwingend*) en open netwerken (*horizonverbrekend*).

Deze benadering zou met name relevant kunnen zijn in onderwijssystemen die gedifferentieerd zijn op het secundaire niveau, zoals het Nederlandse. In sommige schooltypen zou een gesloten netwerk wellicht effectiever zijn voor schoolprestaties van kinderen, terwijl in andere schooltypen een verbrede horizon juist tot betere schoolprestaties leidt. De onderzoeksvraag luidt: In hoeverre hebben normafdwingende en horizonverbrekende vormen van sociaal kapitaal invloed op schoolprestaties van kinderen van verschillende schooltypen?

Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van een recente enquête onder ruim 600 scholieren van vijf middelbare scholen in Amsterdam. Dit onderzoek is, ondanks de geringe geografische spreiding, zeer bruikbaar omdat het verschillende

vormen van sociaal kapitaal bevat alsmede verschillende maten voor schoolprestaties. Tevens zijn leerlingen van verschillende schooltypen ondervraagd.

92

Vormen van sociaal kapitaal en schoolprestaties

Twee vormen van sociaal kapitaal

Sociaal kapitaal vult de kolommen van hedendaagse wetenschappelijke tijdschriften, zonder dat het al te duidelijk is wat het precies behelst, waarop het invloed heeft en waarom. Twee benaderingen dienen onderscheiden te worden. Ten eerste is er de benadering die uitgaat van de hoeveelheid sociaal kapitaal die er in een samenleving is (Putnam, 2000; Paxton, 1999). Dit soort onderzoek richt zich veelal op de vraag wat de ontwikkelingen zijn in de hoeveelheid sociaal kapitaal. Putnam stelt bijvoorbeeld dat er een sterke afname is van sociaal kapitaal in Amerika, gemeten naar lidmaatschap van intermediaire groeperingen zoals verenigingen en dergelijke. Scheepers en Jansen (2001) vonden voor Nederland dat het met de afname in sociaal kapitaal wel meevalt. Sociaal kapitaal in deze zin kan worden gezien als een maat voor sociale cohesie op macroniveau. Echter, zij wordt in dit opzicht zelden als *instrumenteel* gezien, in de werkelijke zin van het woord *kapitaal*. Toen de metaforische concepties van verschillende vormen van kapitaal opgang deden in de sociale wetenschappen, zoals menselijk kapitaal (Becker, 1993), cultureel kapitaal (Bourdieu & Passeron, 1977) en sociaal kapitaal (Bourdieu, 1992; Coleman, 1988), zocht men aansluiting bij het (financiële) kapitaalbegrip uit de economie. Dit betekent dat het een bezit is, geïnvesteerd kan worden, en kan leiden tot rendement. Met andere woorden: kapitaal is instrumenteel; het kan worden aangewend met het doel iets te bereiken.

De macro-opvatting van sociaal kapitaal heeft deze instrumentele opvatting grotendeels terzijde gelegd. Als deze vorm van sociaal kapitaal al instrumenteel is, dan is het veelal ten behoeve van een doel op macroniveau, zoals het collectieve welzijn. Deze vorm van sociaal kapitaal wordt dan ook nauwelijks in verband gebracht met individuele schoolprestaties. Toch, zo zullen we hieronder zien, is er wel degelijk reden te veronderstellen dat deze vorm van sociaal kapitaal instrumenteel is op het individuele niveau, en wel omdat het iemands horizon verbreedt. Verenigingslidmaatschap heeft ook wat betreft schoolprestaties wellicht de functie van 'bridging social capital' (Putnam, 2000), tenminste voor bepaalde sociale groepen.

De tweede vorm van sociaal kapitaal is meer instrumenteel, en handelt over de hulpbronnen waarover men via zijn of haar netwerk kan beschikken.² Deze vorm van sociaal kapitaal is niet strikt individueel. Sociaal kapitaal is bij uitstek een vorm van kapitaal die bestaat door relationele verbanden van individuen onderling. Ongeacht de vraag of sociaal kapitaal een individueel attribuut is of een netwerkkenmerk, is het volgens de instrumentele benadering wel zo dat sociaal kapitaal voor een individu kan leiden tot het bereiken van een doel. De sociaal-kapitaaltheorie van Lin (2001) is het meest duidelijke voorbeeld van deze benadering. Sociaal

kapitaal is volgens Lin te definiëren als ‘resources embedded in a social structure that are accessed and/or mobilized in purposive actions’ (p. 29). Deze benadering treft men veel aan in de arbeidssociologie, waarbij de vraag wordt gesteld hoe iemands sociale netwerk behulpzaam is bij het vinden van een baan (De Graaf & Flap, 1988; Granovetter, 1973; Mouw, 2003; Völker & Flap, 1999; Wegener, 1991).

Instrumentele en niet-instrumentele opvattingen van sociaal kapitaal hangen niet perfect samen met de opvatting of sociaal kapitaal een macrokenmerk of een relationeel kenmerk is. Ten eerste zijn er microbenaderingen van sociaal kapitaal die weinig instrumenteel zijn. Hooghe (2001) bijvoorbeeld, ziet sociaal kapitaal als een (individuele) waardenoriëntatie die het gevolg is van de mate van sociale integratie. Verder zijn er meso- en macrobenaderingen die wel degelijk (individueel) instrumenteel zijn. Als bekendste voorbeeld geldt wellicht de sociaal-kapitaalbenadering van Coleman (1988), die stelt dat sociale geslotenheid van een netwerk rond een school van invloed is op individuele schoolprestaties.

Sociaal kapitaal en schoolprestaties

Wat betreft schoolprestaties is Colemans benadering van *social closure* van groot belang geweest (Coleman, 1988; Coleman & Hoffer, 1987). Coleman veronderstelt dat de betere schoolprestaties op katholieke scholen in de VS verklaard kunnen worden door het normafdwingende karakter van de gesloten netwerken die men vaak op deze scholen aantreft. De gesloten netwerken hebben betrekking op de contacten die ouders met de school onderhouden, de contacten die ouders onderling hebben, en de mate waarin ouders met hun kinderen over school praten. De normen die binnen die netwerken worden afgedwongen, zijn behulpzaam bij het goed presteren op school (hard werken, deugdzaamheid). Geslotenheid van het sociale netwerk rondom scholen is dan ook alleen effectief indien binnen die netwerken dominante normen heersen die een ‘more consistent social setting for child rearing and education’ bewerkstelligen (Dijkstra e.a., 2004: 122). Een dergelijke omgeving is te karakteriseren als een waardengemeenschap (Dijkstra & Veenstra, 2000; Corten & Dronkers, 2004).

Morgan en Sørensen (1999) stellen dat normafdwingend sociaal kapitaal niet in alle sociale omgevingen even goed werkt. Wellicht dat het in katholieke scholen goed werkt, maar in openbare scholen minder. In plaats van *norm enforcement* zouden kinderen in openbare scholen wellicht meer baat hebben bij *horizonverbredende* sociale netwerken van de ouders. In plaats van contacten van ouders met andere ouders van dezelfde school, zouden contacten van ouders met personen buiten de school wellicht effectiever zijn. Deze hypothese kon de kritische toets weerstaan met Amerikaanse data. Vergelijkbaar met het idee dat een waardengemeenschap bijdraagt tot schoolsucces (Dijkstra & Veenstra, 2000; Dijkstra e.a., 2004), lijkt een gesloten sociaal netwerk dus met name succesvol wanneer de normen rondom een school gericht zijn op schoolprestaties.

Het onderscheid in normafdwingend en horizonverbredend sociaal kapitaal heeft potentieel nog grotere relevantie in Europa, en wel in landen met een gediffe-

rentieerd onderwijssysteem op secundair niveau. Terwijl het Amerikaanse *high school*-systeem nauwelijks gedifferentieerd is in verschillende onderwijstypen, kennen de meeste Europese landen meer differentiatie. In Duitstalige landen en Nederland is deze differentiatie het meest prominent aanwezig, met verschillende onderwijstypen gelijk na het primair onderwijs (beroepsonderwijs, algemeen vormend onderwijs en universiteitsvoorbereidend onderwijs). Hebben normafdwingende en horizonverbredende vormen van sociaal kapitaal verschillende invloeden op de verschillende schooltypen? Waar zouden leerlingen het meest baat hebben bij normafdwingend sociaal kapitaal, en waar bij horizonverbredend kapitaal?

Om hier antwoord op te krijgen gaan we uit van de sociale samenstelling van de leerlingenpopulatie op scholen. Er is nog steeds sprake van sociale selectie in beroeps- versus algemeen onderwijs in Nederland (Meesters, 1992; Van de Werfhorst, 2002). Kinderen van lagere sociale komaf kiezen relatief vaak voor beroepsonderwijs. De motivatie voor deze onderwijskeuze wordt veelal gezocht in het arbeidsmarktgerichte karakter van dit onderwijs. In sociale netwerken rond scholen in het beroepsonderwijs, volgens Coleman (1988) belangrijk vanwege het normafdwingende karakter van het sociale kapitaal, zou de schoolcultuur wel eens minder gericht kunnen zijn op goed presteren dan op andere schooltypen. Een relatief groot gedeelte van de schoolomgeving heeft weinig onderwijs genoten, zodat er minder op schoolprestaties gerichte normen heersen dan op hogere schooltypen.

Op het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs zijn de hogere sociale groepen oververtegenwoordigd. Op dergelijke scholen heerst een klimaat dat er primair op gericht is om kinderen goed te laten presteren. In de netwerken rond vwo-scholen kunnen we dan ook verwachten dat de norm veel meer gericht is op goede schoolprestaties. Analoot aan Morgan en Sørensen (1999) argument dat *social closure* (normafdwingbaar sociaal kapitaal) met name op Amerikaanse katholieke scholen effectief is omdat daar de normen gericht zijn op schoolsucces, kan worden verwacht dat in Nederland *social closure* met name effectief is op hogere, academisch gerichte schooltypen, en minder op beroepsgerichte scholen (*hypothese 1*). Een vergelijkbare hypothese is geformuleerd door Lin (2001: 27), die stelt dat 'for the privileged class, it would be better to have a closed network so that resources can be preserved and reproduced'.³

Horizonverbredend sociaal kapitaal zou juist met name van invloed moeten zijn op schoolprestaties van kinderen van lagere schooltypen (*hypothese 2*). Zij hebben er met name baat bij als zij via het uitgebreide netwerk van hun ouders kennismaken met andere opvattingen met betrekking tot school. Kinderen van hogere schooltypen zouden juist weinig baat moeten hebben bij een horizonverbredend sociaal netwerk van de ouders. Onderwerping aan de heersende normen van de directe schoolomgeving zal leiden tot een besef dat men goed zijn best moet doen op school, terwijl horizonverbreding wellicht juist verstorend werkt. In figuur 1 staan deze verwachtingen schematisch weergegeven.

Figuur 1: Verwachte effecten van twee vormen van sociaal kapitaal op schoolprestaties op verschillende schooltypen

Vorm van sociaal kapitaal	Schooltype	
	Beroepsonderwijs (vmbo-b)	Algemeen onderwijs (met name vwo)
Normafdwinging: Incorporatie van waarden <u>binnen</u> schoolomgeving	Zwak effect	Sterk effect
Horizonverbreding: incorporatie van waarden <u>buiten</u> schoolomgeving	Sterk effect	Zwak effect

95

De meeste leerlingen in Nederland worden opgeleid in scholengemeenschappen waarin meerdere onderwijstypen worden aangeboden. Dus een vmbo-leerling wiens ouders veel contact hebben met andere ouders binnen de school kan via dit kanaal juist een 'positieve' opvatting over schoolprestaties verwerven. En andersom zouden ouders van een vwo-scholier binnen de school contacten kunnen onderhouden met ouders van wie het kind op de het vmbo zit. De positieve invloed van horizonverbredend sociaal kapitaal voor leerlingen in het beroepsonderwijs zal dan ook met name aanwezig zijn indien zij op een zelfstandige vmbo-school zitten (*hypothese 3*). Een andere hypothese die hieruit volgt, maar die we helaas niet kunnen toetsen, stelt dat normafdwingend sociaal kapitaal met name invloed heeft op schoolprestaties van vwo-scholieren indien zij op een zelfstandige vwo-school (gymnasium) zitten. Juist daar zal een intensief contact tussen ouders onderling prestatiegerichte normen afdwingen. Onze data bevatten echter geen zelfstandig gymnasium.

Ook tussen brede scholengemeenschappen bestaan verschillen in de mate waarin zij een uniforme schoolomgeving bieden. Naarmate een school meer een uniforme schoolomgeving aanbiedt, des te groter zal het onderling contact zijn tussen ouders van kinderen van verschillende schooltypen, en des te geringer de verschillen in de invloed van horizonverbredend en normafdwingend sociaal kapitaal zullen zijn. Een van de scholen uit onze data streeft er al decennialang naar om een uniforme schoolomgeving aan te bieden. Deze school wordt wel gezien als een 'middenschool' omdat het tot een aantal jaren geleden tot en met de derde klas een gemeenschappelijk programma aanbood. Tegenwoordig bestaat de brugperiode uit twee jaar, maar een derde brugjaar is optioneel voor leerlingen die twijfelen tussen de vmbo-theoretische leerweg en het havo. Al het onderwijs vindt plaats in hetzelfde gebouw. De andere scholengemeenschappen uit onze data hebben duidelijkere grenzen tussen de onderwijstypen, bijvoorbeeld in de vorm van afzonderlijke gebouwen.

De middenschool is vanaf de jaren zeventig door de sociaal-democratische politiek (met name door Onderwijsminister Van Kemenade uit het kabinet Den Uyl 1973-1977) gepropageerd omdat het de sociale ongelijkheid in scholing zou verminderen. Hoe langer kinderen een gemeenschappelijk programma volgen, des te gro-

ter de rol van eigen capaciteiten zou zijn, en des te kleiner de invloed van de ouders. Wellicht dat ook sociaal kapitaal minder invloed heeft op schoolprestaties op de 'quasi-middenschool' dan op andere brede scholengemeenschappen. Bovendien biedt de quasi-middenschool veel mogelijkheden voor ouders om contacten te onderhouden met ouders van kinderen op andere schooltypen. Het verschil in de invloed van normafdwingend sociaal kapitaal tussen vwo-leerlingen en leerlingen van andere schooltypen zal dan ook kleiner zijn op de quasi-middenschool dan op de andere brede scholengemeenschappen (*hypothese 4*).

Onderzoeksopzet

Data

Om de bovenstaande hypothesen te toetsen maken we gebruik van de Scholieren-enquête Amsterdam 2004 (SEA 2004), die is afgenomen in het kader van het Leeronderzoek Sociologie van de bacheloropleiding Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.⁴ Enquêtes zijn afgenomen onder 621 scholieren uit het derde leerjaar van vijf middelbare scholen in Amsterdam, waarvan er 512 geen ontbrekende waarden hadden. Bij de scholenselectie werd volgens quota zo goed mogelijk rekening gehouden met de verdeling over stadsdelen en schooltypen (vmbo-beroepsgericht, vmbo-theoretisch, havo, vwo; evenals de breedte van het aanbod op scholen).

Eén school is een 'quasi-middenschool'. Drie scholen zijn brede scholengemeenschappen waar onderwijs van vmbo tot en met vwo wordt aangeboden. Eén school is een zelfstandige beroepsgerichte vmbo-school. Van deze vijf scholen werden alle beschikbare derde klassen klassikaal schriftelijk geënquêteerd. In totaal hebben we informatie van 31 derde klassen.⁵ De scholen bevinden zich in de stadsdelen Zuid, Oost, Zuidoost en Buitenveldert. Scholen in Amsterdam-Noord en -West zijn niet vertegenwoordigd. Naast informatie over schoolprestaties en sociaal kapitaal, is er ook informatie voorhanden over toekomstige studie- en beroepsplannen, vakkenpakketkeuze, vrijetijdsgedrag, mediagebruik en deviant gedrag. In figuur 2 staan de aantallen respondenten per schooltype en schoolsamenstelling.

Figuur 2: Respondenten per schooltype en schoolsamenstelling

Schoolsamenstelling	Schooltype				Totaal
	vmbo-b	vmbo-t	havo	vwo	
Quasi-middenschool	32	81	55	18	186
Brede scholengemeenschap	0	19	104	140	263
Zelfstandig vmbo	63	0	0	0	63
Totaal	95	100	159	158	512

Operationalisaties

De afhankelijke variabele van de analyses is het gemiddelde laatste rapportcijfer voor Nederlands, Engels en wiskunde, en loopt van 4,5 tot 10.

De belangrijkste onafhankelijke variabelen zijn twee metingen van sociaal kapitaal, een voor normafdwingend sociaal kapitaal en een voor horizonverbredend sociaal kapitaal. Normafdwingend sociaal kapitaal wordt, in navolging van Morgan en Sørensen (1999), gemeten naar de mate waarin de ouders van de leerlingen contacten onderhouden met andere ouders van de school ('Mijn ouders hebben contacten met andere ouders van de school'; antwoordcategorieën op een vijfpuntsschaal van 'Dit geldt zeer zeker niet voor mij' tot 'Dit geldt zeer zeker wel voor mij'). Deze meting omvat slechts een deel van de contacten die volgens Coleman (1988) sociale geslotenheid indiceren – ook contacten tussen ouders en scholen en tussen ouders en kinderen behoren ertoe (vgl. Dijkstra e.a., 2004). Echter, voor de toetsing van onze hypothesen is het juist van groot belang om het normafdwingende karakter van sociale netwerken te beperken tot ouders onderling. Immers, via contacten met andere ouders zou men, afhankelijk van het schooltype, positieve óf negatieve normen kunnen incorporeren, terwijl contacten tussen ouders en school op alle schooltypen bijdragen tot positieve normen.⁶

Horizonverbredend sociaal kapitaal meten we aan de hand van een telling van lidmaatschappen van verenigingen van de ouders (politieke vereniging, kerkvereniging, buurtvereniging, schoolvereniging, sportvereniging, andere vereniging). De assumptie is hier dat hoe groter het aantal soorten verenigingen waarvan ouders lid zijn, des te meer horizonverbreding optreedt. Hiermee vinden we dus, zoals gezegd, een theoretisch mechanisme voor het instrumentele karakter van sociaal kapitaal gemeten met sociale integratie. Deze maat komt overigens niet overeen met de meting van horizonverbredend sociaal kapitaal van Morgan en Sørensen (1999), die

97

Tabel 1: Beschrijvende statistieken van gebruikte variabelen

	Minimum	Maximum	Gemiddelde	Std. Deviatie
Gemiddeld rapportcijfer NL, WIS, ENG	4,5	10	6,96	0,93
Jongen	0	1	0,49	0,50
Opleiding van de ouders	1	5	3,15	1,62
vmbo-beroepsgericht	0	1	0,19	0,39
vmbo-theoretisch	0	1	0,20	0,40
havo	0	1	0,33	0,47
vwo	0	1	0,28	0,45
Horizonverbredend sociaal kapitaal	0	6	0,55	0,77
Normafdwingend sociaal kapitaal	1	5	2,71	1,14

Bron: SEA 2004

98

directe informatie hadden over contacten van ouders met ouders van kinderen die niet bij hun kind op school zitten. Het heeft duidelijke raakvlakken met het concept van 'bridging social capital' van Putnam (2000).

Verder controleren we voor geslacht (meisje=0, jongen=1). Opleidingsniveau van de ouders vertoont geen significant (bivariaat en multivariaat) effect op cijfers, en is om die reden, en vanwege het grote aantal ontbrekende waarden, weggelaten uit de analyses.⁷ In tabel 1 staan beschrijvende statistieken van de gebruikte variabelen.

Analyses

In tabel 2 staan de parameterschattingen van regressieanalyses voor alle scholen tezamen. In model 1 is te zien dat havo-scholieren de laagste cijfers halen, en dat er geen verschillen bestaan tussen jongens en meisjes. Model 2 laat zien dat horizonverbredend sociaal kapitaal belangrijker is dan normafdwingend sociaal kapitaal. Dit is opmerkelijk omdat de meting van deze vorm van sociaal kapitaal zelden gekoppeld wordt aan schoolprestaties. Lidmaatschap van verenigingen blijkt wel degelijk een individueel-instrumentele vorm van sociaal kapitaal te zijn, verklaarbaar volgens het mechanisme van horizonverbreding. Normafdwingend sociaal kapitaal, dat regelmatig in verband wordt gebracht met schoolprestaties, heeft geen invloed op schoolprestaties. Overigens is deze afwezigheid van een effect van *social closure* voor Nederland eveneens aangetoond door Dijkstra en Veenstra (2000) met nationaal representatieve data en een gestandaardiseerde toets als afhankelijke variabele.

Model 3 toont de verschillen in effecten van normafdwingend en horizonverbredend sociaal kapitaal tussen schooltypen. Hierin is te zien dat normafdwingend sociaal kapitaal een *negatieve* invloed heeft op schoolprestaties in het beroepsonderwijs, terwijl er op andere scholen een positief effect is. Dit biedt enige steun voor hypothese 1, waarin werd gesteld dat normafdwingend sociaal kapitaal van grotere invloed zou zijn op vwo-scholen dan in het vmbo-beroepsgericht onderwijs. Horizonverbredend sociaal kapitaal heeft juist een sterkere invloed op schoolprestaties in het beroepsonderwijs dan op het havo of vmbo-theoretisch onderwijs (conform hypothese 2). Overigens is horizonverbreding ook van iets grotere invloed voor vwo-leerlingen dan voor vmbo-t- en havo-leerlingen, maar dit verschil is niet significant. Het lijkt er dan ook op dat de belangrijkste grens in de effectiviteit van normafdwingend en horizonverbredend sociaal kapitaal ligt tussen beroepsonderwijs en algemeen onderwijs.

Tabel 3 toont de resultaten voor de verschillende schoolsamenstellingen afzonderlijk (quasi-middenschool, brede scholengemeenschappen, en zelfstandig vmbo-b). In deze tabel is te zien dat horizonverbredend sociaal kapitaal een sterk positieve invloed heeft op schoolprestaties in het zelfstandig vmbo ($b = 0,555$). Deze invloed is iets sterker dan op het vmbo-b van de quasi-middenschool ($-0,088 + 0,518 = 0,430$). Hiermee vinden we enige ondersteuning voor hypothese 3. Dit betekent dat met name kinderen op een zelfstandig vmbo baat hebben bij een horizonverbredend sociaal netwerk van de ouders.

Tabel 2: Regressieanalyse van gemiddeld rapportcijfer voor Nederlands, Engels en wiskunde op sociaal kapitaal en schooltype

Model	1		2		3	
	b	se	b	se	B	se
Constate	6,652***	0,081	6,503***	0,128	6,553***	0,152
Jongen	-0,030	0,081	-0,039	0,080	-0,054	0,080
vmbo-beroepsgericht	0,253*	0,118	0,269*	0,117	0,415	0,259
vmbo-theoretisch	0,740***	0,115	0,755***	0,113	0,744***	0,112
havo (ref)						
vwo	0,478***	0,101	0,426***	0,101	0,121	0,277
Normaafdwingend sociaal kapitaal			0,017	0,036	0,029	0,046
Horizonverbredend sociaal kapitaal			0,199***	0,050	0,057	0,077
Normaafdwingend					-0,177~	0,099
sociaal kapitaal x vmbo-b						
Horizonverbredend					0,502***	0,151
sociaal kapitaal x vmbo-b						
Normaafdwingend					0,066	0,085
sociaal kapitaal x vwo						
Horizonverbredend					0,165	0,107
sociaal kapitaal x vwo						
Adjusted R ²	0,078		0,104		0,123	

~ p < 0,10, * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

Bron: SEA 2004 (N = 512)

De invloed van normaafdwingend sociaal kapitaal voor vwo-scholieren is negatief voor de quasi-middenschool ($b = 0,044 + -0,209 = -0,165$, $p = 0,415$ tweezijdig), en licht positief voor de brede scholengemeenschappen ($b = 0,099$, $p = 0,086$ éézijdig).⁸ Hiermee wordt enige ondersteuning gevonden voor hypothese 4. Er zijn dus lichte aanwijzingen dat de middenschool iets succesvoller is om een gemeenschappelijke onderwijsomgeving te bieden, waar de verschillen tussen de schooltypen in de invloed van sociaal kapitaal marginaal zijn.

Conclusies

In dit onderzoek bouwden we voort op Morgan en Sørensen (1999) onderscheid in normaafdwingend en horizonverbredend sociaal kapitaal en haar invloed op schoolprestaties. Morgan en Sørensen veronderstelden dat normaafdwingend sociaal kapitaal alleen invloed heeft op schoolprestaties indien de normen afgedwongen door het netwerk positief gericht zijn op schoolsucces, terwijl in andere settings juist horizonverbredend sociaal kapitaal zou bijdragen tot schoolsucces. Voor Europese, gedifferentieerde schoolsystemen biedt dit onderscheid interessante potentiële inzichten in

100

Tabel 3: Regressieanalyse van gemiddeld rapportcijfer voor Nederlands, Engels en wiskunde op sociaal kapitaal per schooltype en schoolsamenstelling

	Quasi-middenschool (N = 186)				Breed Scholengemeenschap, geen middenschool (N=263)				Zelfstandig vmbo-(N=63)	
	b	se	b	se	b	se	b	se	b	se
Constante	7,064***	0,182	6,995***	0,185	6,196***	0,170	6,308***	0,219	6,330***	0,341
Jongen	-0,129	0,115	-0,131	0,113	-0,099	0,108	-0,116	0,109	0,216	0,263
vmbo-beroepsgericht	0,501**	0,173	0,925*	0,381						
vmbo-theoretisch	0,499***	0,135	0,477***	0,132	0,519*	0,215	0,492*	0,217		
havo (ref)							0,261	0,320		
vwo	0,813***	0,212	1,461*	0,726	0,486***	0,113				
Normafdwingend sociaal kapitaal	-0,015	0,050	0,044	0,054	0,069	0,049	0,047	0,068	-0,062	0,117
Horizonverbredend sociaal kapitaal	0,041	0,075	-0,088	0,088	0,226***	0,063	0,140	0,117	0,555*	0,220
Normafdwingend sociaal kapitaal x vmbo-b			-0,330*	0,152						
Horizonverbredend sociaal kapitaal x vmbo-b			0,518**	0,173						
Normafdwingend sociaal kapitaal x vwo			-0,209	0,208			0,052	0,099		
Horizonverbredend sociaal kapitaal x vwo			0,001	0,276			0,121	0,139		
Adjusted R ²	0,085		0,132		0,129		0,126		0,070	

~ p < 0,10, * p < 0,05, ** p < 0,01, *** p < 0,001

Bron: SEA 2004

de invloed van sociaal kapitaal. In navolging van deze redenering veronderstelden wij dat normafdwingend sociaal kapitaal met name succesvol is voor schoolprestaties van scholieren van hogere schooltypen, terwijl horizonverbredend sociaal kapitaal juist bijdraagt tot schoolprestaties op scholen voor beroepsonderwijs.

De reden hiervoor is dat een horizonverbredend netwerk op 'lagere' schooltypen het waarschijnlijk maakt om waarden over te nemen van sociale kringen buiten de school. Wanneer een netwerk rondom een school gesloten is, zullen de waarden en normen omtrent schoolprestaties bevestigend werken. Bevestiging van positieve normen (rondom vwo-scholen bijvoorbeeld) leidt dan tot goede schoolprestaties, terwijl bevestiging van 'negatieve' normen (rondom vmbo-scholen) juist belemmerend werkt. Deze normen- en waardenoverdracht is essentieel voorzover netwerken rond scholen niet uitsluitend een functionele gemeenschap zijn, maar ook een waarden-gemeenschap (Dijkstra & Veenstra, 2000; Dijkstra e.a., 2004).

Met dit onderzoek is getracht meer helderheid te scheppen in de vele vormen van sociaal kapitaal die we in de literatuur tegenkomen. Zo is het van belang om lidmaatschap van verenigingen, veelal een indicator van sociaal kapitaal op samenlevingsniveau, te zien als een bron van horizonverbreding, die een sterke invloed heeft op schoolprestaties. Een gesloten netwerk, een bron van sociaal kapitaal die vaker aan schoolprestaties wordt gekoppeld, heeft een minder sterke invloed, en lijkt zelfs nadelig voor scholieren in het beroepsonderwijs. De afwezigheid van een effect van sociaal gesloten netwerken is elders ook aangetoond (Dijkstra & Veenstra, 2000; Dijkstra e.a., 2004). In eerder onderzoek is evenwel over het hoofd gezien dat een andere regelmatig bestudeerde vorm van sociaal kapitaal, geïndiceerd door verenigingslidmaatschap, wel degelijk individueel-instrumenteel is met betrekking tot schoolprestaties. Nader onderzoek zou zich meer kunnen toeleggen op de bruikbaarheid van deze vorm van sociaal kapitaal – inclusief het veronderstelde mechanisme van horizonverbreding – in instrumentele benaderingen. Vanzelfsprekend is ook aanvullend onderzoek met nationaal representatieve data nodig, met meerdere scholen met dezelfde combinatie van schooltype en schoolsamenstelling. Toch is het feit dat de bevindingen in geen van de gevallen fundamenteel in tegenspraak zijn met de hypothesen bemoedigend voor het hier gepresenteerde onderscheid in de invloed van twee vormen van sociaal kapitaal in een gedifferentieerd schoolstelsel.

Noten

- 1 Universiteit van Amsterdam, Afdeling Sociologie en Antropologie, Oudezijds Achterburgwal 185, 1012 DK Amsterdam. E-mail: H.G.vandeWerfhorst@uva.nl. Met dank aan René Veenstra en Beate Völker voor commentaar op een eerdere versie van dit paper.
- 2 De instrumentele vorm van sociaal kapitaal kent ook weer verschillende subvormen, die hier niet worden besproken. Zo maakt men wel een onderscheid in sociaal kapitaal als bron van informatie, sociale normen en 'verplichtingen en verwachtingen' (Coleman, 1988; Kao, 2004).
- 3 Wegener (1991) lijkt juist het tegenovergestelde te beweren: hij laat zien dat sterke bindin-

gen (familierelaties) met name van belang zijn voor het vinden van een baan met weinig beroepsprestige, terwijl 'zwakke' bindingen (formele relaties) juist meer invloed hebben op het vinden van hogere banen. Helemaal in tegenspraak met Lins argument is dit niet, aangezien closure niet hetzelfde is als sterke bindingen. Toch is het mogelijk dat, meer algemeen gesproken, op de arbeidsmarkt normafdwingend sociaal kapitaal met name succesvol is voor het vinden van een baan met lage status, terwijl horizonverbredend sociaal kapitaal juist positief bijdraagt aan het vinden van een baan met hoge status, terwijl wat betreft schoolprestaties het juist andersom is.

- 4 Zie <http://users.fmg.uva.nl/hvandewerfhorst/sea.htm>
- 5 We hebben niet alle derde klassen tot onze beschikking gekregen. Op twee scholen is geen vmbo-klas ondervraagd terwijl dit onderwijstype wel wordt aangeboden.
- 6 Morgan en Sørensen (1999) meten normafdwingend en horizonverbredend sociaal kapitaal als schoolkenmerk door individuele informatie te aggregeren.
- 7 Op brede scholengemeenschappen had opleidingsniveau van de ouders een klein positief significant effect op rapportcijfers, terwijl er op de middenschool en op het zelfstandige vmbo geen significant effect was. Als we ouders' opleidingsniveau wel zouden opnemen neemt het aantal bruikbare eenheden af met 102 leerlingen (N=410).
- 8 Deze significantietoetsen staan niet in de tabellen, maar zijn beschikbaar op aanvraag.

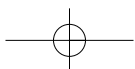
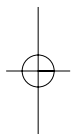
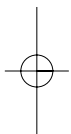
Literatuur

- Becker, G. S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, With Special Reference to Education*. Chicago: Chicago University Press.
- Bourdieu, P. (1992). *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip* (gekozen door Dik Pels). Amsterdam: Van Genneep.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. C. (1990 [1977]). *Reproduction in Education, Society, and Culture*. London ; Newbury Park, Calif.: Sage in association with Theory Culture & Society Dept. of Administrative and Social Studies Teesside Polytechnic.
- Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, 94, S95-S120.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Harvard University Press.
- Coleman, J. S. & Hoffer, T. (1987). *Public and private high schools: the impact of communities*. New York: Basic Books.
- Corten, R. & Dronkers, J. (2004). *School achievement of pupils from the lower strata in public, private government-dependent and private government-independent schools: a cross-national test of the Coleman-Hoffer thesis*, Keynote speech given at the meeting of the ISA Research Committee Sociology of Education "Education, Participation and Globalisation", in Prague, Czech Republic, 20-22 May 2004.
- De Graaf, N. D. & Flap, H. D. (1988). "With a Little Help from My Friends": Social Resources as an Explanation of Occupational Status and Income in West Germany, The Netherlands, and the United States, *Social Forces*, 67, 452-472.
- Dijkstra, A. B. & Veenstra, R. (2000). Functionele gemeenschappen, godsdienstigheid en prestaties in het voortgezet onderwijs, *Mens en Maatschappij*, 75 (2), 129-150.
- Dijkstra, A. B., Veenstra, R. & Peschar, J. (2004). Social capital in education: Functional communities around high schools in the Netherlands. In H. Flap & B. Völker (eds.), *Creation and returns of social capital : a new research program* (pp. 119-144). London: Routledge.

- Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties, *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360-1380.
- Hooghe, M. (2001). Waardencongruentie binnen vrijwillige verenigingen: een sociaal-psychologisch verklaringsmodel voor de interactie van zelfselectie en socialisering, *Mens & Maatschappij*, 76 (2), 102-120.
- Hooghe, M. R. J. & Stolle, D. (eds.) (2003). *Generating social capital: civil society and institutions in comparative perspective*. New York: Palgrave MacMillan.
- Kao, G. (2004). Social Capital and its Relevance to Minority and Immigrant Populations (in: Perspectives on Critical Issues), *Sociology of Education*, 77 (April), 172-183.
- Lin, N. (2001). *Social capital: a theory of social structure and action*. Cambridge, UK ; New York: Cambridge University Press.
- Meesters, M. J. (1992). *Loopbanen in het Onderwijs en op de Arbeidsmarkt. Verticale en Horizontale Differentiatie in het Voortgezet Onderwijs: Oorzaken en Gevolgen voor de Arbeidsmarktpositie van Nederlandse Jongeren*. Nijmegen: ITS.
- Morgan, S. L. & Sørensen, A. B. (1999). Parental Networks, Social Closure, and Mathematics Learning: A Test of Coleman's Social Capital Explanation of School Effects, *American Sociological Review*, 64 (5), 661-681.
- Mouw, T. (2003). Social Capital and Finding a Job: Do Contacts Matter? *American Sociological Review*, 68 (6), 868-898.
- Paxton, P. (1999). Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment, *American Journal of Sociology*, 105-1, 88-127.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Scheepers, P. & Janssen, J. (2001). Informele aspecten van sociaal kapitaal. Ontwikkelingen in Nederland 1970-1998, *Mens & Maatschappij*, 76 (3), 183-201.
- Van de Werfhorst, H. G. (2002). Onderwijs en sociale klassemobiliteit: Studiekeuzes als onderdeel van mobiliteitsstrategieën, *Sociale Wetenschappen*, 45 (1), 62-83.
- Völker, B. & Flap, H. (1999). Getting Ahead in the GDR: Social Capital and Status Attainment under Communism, *Acta Sociologica*, 42 (1), 17-34.
- Wegener, B. (1991). Job Mobility and Social Ties: Social Resources, Prior Job, and Status Attainment. *American Sociological Review*, 56 (1), 60-71.

Burgerzin:

over verenigingen en politieke participatie

Activisme en het middenveld

107

Lidmaatschap en actiebereidheid in België en Nederland

Ronan van Rossem en Chris Baerveldt

Inleiding

Enkele jaren geleden maakte Putnam (2000) furore met de 'bowling alone'-stelling dat de aftakeling van het verenigingsleven de democratische instituties ondermijnt. De afname van het sociaal kapitaal gegenereerd door participatie in het verenigingsleven zou, o.a., de 'civil society' en de pro-democratische waarden verzwakken, de solidariteit tussen de mensen afbouwen, het vertrouwen in de politieke instituties ondermijnen, en de maatschappelijke betrokkenheid en de politieke participatie doen afnemen. Het bewijs voor deze stelling is zeker niet eensluidend, en vele studies lijken aan te tonen dat het allemaal niet zo'n vaart loopt (Li, Savage, Tampubolon, Warde & Tomlinson, 2002; Clawson, 2001; Reed, 2001; Boggs, 2001; Turner, 2001; Dekker & De Hart, 1999; Paxton, 1999/2002; Ladd, 1999; Alexander, 1997; Rahn & Transue, 1998; Uslaner, 1998; Dekker & Hooghe, 2003; Hooghe, Stolle & Stouthuyzen, 2004; Deschouwer & Lucardia, 1999b/2003).

Niettemin, zelfs eerder kritisch ingestelde auteurs stellen vast dat, ook in België en Nederland, de aard van de politieke participatie lijkt te veranderen. Dekker en Hooghe (2003) spreken in verband hiermee van de opkomst van de 'burger-nachtwaker' wiens politieke betrokkenheid en participatie vergeleken met de traditionele burger niet alleen meer passief, onregelmatig en grillig is, maar ook andere vormen aanneemt. Of men nu echter de 'bowling alone'-stelling aanvaardt of verwierpt, het onderliggende argument dat lidmaatschappen leiden tot verhoogde politieke betrokkenheid en participatie wordt vrij algemeen aanvaard – hoewel sommigen vaststellen dat het effect vrij zwak is. In deze bijdrage testen we deze hypothese voor België en Nederland waarbij we ons afvragen of het effect verschilt naargelang het soort verenigingen waarvan men lid is, en ook of er hierin verschillen zijn tussen de twee landen.

Argumenten

Het belang van verenigingen voor de politieke participatie wordt al lang onderkend in de sociale wetenschappen. Reeds de Tocqueville (1967 [1835]) wees in de eerste helft van de negentiende eeuw op het belang van politieke en andere verenigingen voor het functioneren van de prille Amerikaanse democratie. Verenigingen waren de kweekscholen van de democratie want daar leerde men samenwerken met anderen, deze anderen te vertrouwen en te respecteren, en ook de principes van de democratie. Deze kwaliteiten werden aangeleerd in alle soorten organisaties, niet alleen in expliciet politieke, en worden vanuit de verenigingen gegeneraliseerd naar de samenleving als een geheel. Verenigingen hebben dan ook een dubbele functie binnen het democratisch bestel (zie ook Hooghe, 1999a). Enerzijds hebben ze een externe functie tegenover de rest van de maatschappij, namelijk belangenbehartiging en het verwezenlijken van collectieve projecten. Anderzijds hebben ze de eerder beschreven interne socialisatiefunctie voor hun leden.

Almond en Verba (1989 [1963]) bouwden hierop verder en kwamen begin jaren zestig van de vorige eeuw tot soortgelijke conclusies. Individuen die lid waren van verenigingen, waren niet alleen beter geïnformeerd over politiek, maar interesseerden zich er ook meer voor, voelden zich politiek competent en waren ook meer politiek actief dan mensen die niet tot verenigingen behoorden. Het is in deze traditie dat het werk van Putnam (2000; 2001) moet worden gesitueerd.

Sociaal kapitaal

Putnam herformuleert het argument van de Tocqueville in termen van sociaal kapitaal (Putnam, 1993; Putnam, 2000; Hooghe, 1999b). Participatie aan het verenigingsleven genereert sociaal kapitaal niet alleen voor de leden, maar ook voor de verenigingen zelf en ook voor de maatschappij in haar geheel.

Putnam (1993, 2000, 2001), en in zijn voetspoor vele anderen (Dekker & De Hart, 1999; Van Gyes, Billiet & De Witte, 1999; Stolle, 1998; Stolle, 1999; Rice, 2001; Hooghe, 1999b; Grootaert, 2001), gebruiken een ruime attitudinale definitie van sociaal kapitaal. Voor hen refereert sociaal kapitaal niet alleen aan het netwerk van de relaties en de middelen waar dit toegang toe geeft, maar heeft het ook een attitudinale component. Sociaal kapitaal betekent ook de aanwezigheid van een cultuur gekenmerkt door sterke normen van reciprociteit en tolerantie, en een hoog niveau van 'veralgemeend vertrouwen' ('generalised trust') (Putnam, 1993, Stolle, 1999). Met veralgemeend vertrouwen bedoelt men dat vertrouwen niet alleen beperkt wordt tot primaire groepen zoals de familie of de vriendenkring, maar zich uitstrekt tot de hele samenleving en tot instituties in de publieke sfeer. De frequente interacties binnen de vereniging versterken deze cultuur en socialiseren de leden erin. De leden brengen de democratische cultuur dan ook naar andere sociale domeinen.

Wij hebben twee bezwaren tegen Putnams definitie van sociaal kapitaal. Enerzijds is hij te ruim, anderzijds te nauw. Zijn definitie is te ruim omdat hij het onmogelijk maakt om uitspraken te doen over negatieve aspecten van sociaal kapitaal. In

Putnams visie zijn sociaal kapitaal en 'civil society' versmolten (Edwards & Foley, 1998). Dit beperkt de bruikbaarheid van het concept sociaal kapitaal voor de analyse van politieke processen. Volgens Putnam leidt deelname aan een vereniging per definitie tot een democratische cultuur, veralgemeend vertrouwen en tolerantie. Dat uitgangspunt is echter onrealistisch. Volgens Putnams argument zouden immers ook criminele verenigingen of fascistische en racistische organisaties een democratische cultuur promoten. Het lidmaatschap in verenigingen leidt niet automatisch tot steun voor democratische idealen, tot interesse voor de politiek of tot meer politieke participatie (Cohen & Arato, 1992; Portes & Landolt, 1996, Rueschemeyer, Rueschemeyer & Wittrock, 1998; Selle & Strømsnes, 2001).

Sociaal kapitaal kan net als andere vormen van kapitaal voor zowel positieve als negatieve doelen gebruikt worden, zowel leiden tot 'civic involvement' als tot anti-sociale activiteiten. Dit probleem wordt door Putnam 'weggedefinieerd'. Men moet sociaal kapitaal echter scheiden van zijn gevolgen, waaronder veralgemeend vertrouwen (zie ook 1998). We hanteren in deze bijdrage dan ook een primitieve en structurele definitie gebaseerd op de netwerkliteratuur, waarin bronnen en attitudes strikt gescheiden zijn: sociaal kapitaal wordt gevormd door materiële en immateriële middelen die individuen en organisaties kunnen mobiliseren met hun sociale netwerken (Coleman, 1988; Lin, 2001). Normen en vertrouwen maken geen deel uit van sociaal kapitaal, maar zijn er de (mogelijke) resultaten van.

Sommige auteurs (Newton, 1997; Hooghe, 2001; Stolle, 2001) wijzen er ook op dat de relatie tussen lidmaatschappen en pro-democratische houdingen wel eens niet zo eenvoudig zou kunnen zijn als voorgesteld. In plaats van een causale relatie tussen sociaal kapitaal en democratische oriëntatie, zou de waargenomen samenhang wel eens gevolg kunnen zijn van zelfselectie, dat individuen met een meer democratische ingesteldheid ook meer geneigd zijn om actief te zijn in het verenigingsleven.

Socialisatiekapitaal en mobilisatiekapitaal

Putnams definitie is te nauw waar het gaat om het soort relaties en bronnen die relevant zijn voor politieke betrokkenheid. Voor zowel de Tocqueville (1967 [1835]) als Putnam (1993; 2000) ontstaat sociaal kapitaal voornamelijk binnen lokale organisaties met vele directe contacten tussen leden met diverse sociale achtergronden. Volgens Putnam beïnvloeden verenigingen de actiebereidheid van hun leden voornamelijk door socialisatie: in verenigingen leert men democratisch handelen. Socialisatie gebeurt het meest efficiënt in dichte netwerken van sterke relaties. Deze genereren sociaal kapitaal in de zin van sociale steun en bevestiging van bestaande waarden en houdingen (Coleman, 1988).

Actiebereidheid is echter niet alleen de uitkomst van dit 'socialisatiekapitaal'. Verenigingen kunnen de actiebereidheid namelijk ook op een andere wijze beïnvloeden, namelijk door te mobiliseren voor collectieve doelen. Ze mobiliseren voor sociale en politieke actie door andere vormen van sociaal kapitaal te gebruiken

zoals informatieverstrekking, solidariteitsvorming en sociale dwang en oppervlakkige maar vriendelijke contacten met andere organisaties (McAdam 1982, McAdam, McCarthy en Zald 1996, McAdam et al. 1996, Zald en McCarthy 1994, Klandermans 1997). Dit type sociaal kapitaal, dat we verder mobilisatiekapitaal zullen noemen is van een heel ander karakter dan socialisatiekapitaal. Een succesvolle mobilisatie steunt immers veel meer op zwakkere relaties binnen een ruim verband dan op sterke relaties in een klein verband.

De civil society en het verschil tussen verenigingen

Putnam (o.a. Putnam, 1993; Putnam, 2000) en andere auteurs (Elchardus, Hooghe & Smits, 2001; Hooghe, 1999b) maken geen onderscheid tussen sociale participatie in verschillende soorten verenigingen. Elchardus, Huyse en Hooghe (2001: 222) stellen zelfs expliciet dat zo'n onderscheid niet moet worden gemaakt en dat alle organisaties dezelfde functies vervullen. Niettemin moet ook Hooghe (1999b: 509) toegeven dat alhoewel lidmaatschappen in alle soorten verenigingen geassocieerd zijn met politieke attituden, er toch ook duidelijke variaties in de associaties zijn naargelang het soort vereniging waarvan men lid is. Almond en Verba (1989[1963]: 265) vonden ook al dat hoewel alle verenigingen bijdroegen aan een democratische cultuur, dit effect toch sterker was in politieke dan in niet-politieke organisaties. Er zijn daarom diverse pogingen ondernomen om theoretisch onderscheid te maken tussen soorten organisaties.

Stolle (Stolle, 1999: 270ff) formuleert vier hypothesen over specifieke kenmerken van verenigingen die de ontwikkeling van sociaal kapitaal stimuleren. In de eerste plaats produceren verenigingen die face-to-face-contacten tussen de leden stimuleren meer sociaal kapitaal. Frequentie interacties tussen de leden stimuleert de ontwikkeling van zowel sociaal kapitaal als normen van reciprociteit en vertrouwen tussen de leden. Hieruit volgt dat overschrijvingsorganisaties, zoals o.a. vakbonden, ziekenfondsen maar ook organisaties zoals Greenpeace en het WWF veel minder zullen bijdragen tot de vorming van sociaal kapitaal dan kleine lokale organisaties. Dit stemt overeen met de klassieke hypothese van de Tocqueville (1967 [1835]) en Putnam (2000) dat sociaal kapitaal voornamelijk gegenereerd wordt in lokale organisaties met veel direct contact tussen de leden. Afgeleid hiervan kunnen we ook verwachten dat de invloed van organisaties op de democratische houding en politieke participatie van leden sterker zal zijn naarmate het lid actiever betrokken is bij de vereniging. Bestuursleden en vrijwilligers zouden dan meer doordrongen moeten zijn van de democratische cultuur en meer politiek actief zijn dan gewone leden die wel participeren aan het verenigingsleven maar er zich niet actief voor inzetten.

In de tweede plaats produceren heterogene verenigingen meer sociaal kapitaal. Binnen heterogene verenigingen komt men meer in aanraking met mensen uit andere sociale milieus en is men meer geneigd om tolerantie voor en vertrouwen in anderen te ontwikkelen. Putnam (2000) heeft het dan ook niet over bowlen met een (homogene) groep vrienden maar wel in georganiseerd verband.

In de derde plaats genereren extern gerichte verenigingen meer sociaal kapitaal dan intern gerichte (Stolle, 1999). Verenigingen die zich in de eerste plaats richten op de eigen leden, zoals zelfhulpgroepen of gezelligheidsverenigingen, zullen minder sociaal kapitaal creëren op het maatschappelijk niveau dan extern georiënteerde verenigingen die hun werking expliciet richten op de samenleving.

In de vierde plaats produceren horizontale verenigingen volgens Stolle (1998) meer sociaal kapitaal dan verticale. Zij stelt dat mensen binnen horizontale, egalitaire organisaties meer gedwongen worden samen te werken en samen beslissingen te nemen, terwijl in verticale, hiërarchische organisaties beslissingen door de top genomen worden en er minder ruimte is voor intense samenwerking tussen de leden. Sociaal kapitaal en democratische houdingen worden in de eerste plaats gegenereerd binnen organisaties met veel directe interacties tussen de leden en met democratische besluitvormingsstructuren, terwijl in organisaties waarin leden weinig actief zijn en waar de besluitvorming meer hiërarchisch verloopt dit veel minder het geval is. Volgens deze hypothese zou bijvoorbeeld de vorming van sociaal kapitaal en democratische waarden groter moeten zijn in de meer horizontaal gestructureerde protestantse kerken dan binnen de verticaal gestructureerde rooms-katholieke kerk, en zouden ook kleinere lokale en horizontale verenigingen meer moeten bijdragen aan een individu's actiebereidheid dan grote, nationale, verticale en hiërarchisch gestructureerde organisaties (zoals vakbonden)

Stolle's hypothesen zijn gebaseerd op het idee dat politieke participatie bevordert wordt door socialisatiekapitaal, dat wil zeggen door sociaal kapitaal uit sterke relaties binnen kleine groepen. Wanneer we echter veronderstellen dat politieke participatie bevordert wordt door mobilisatiekapitaal, dat wil zeggen door kapitaal uit zwakkere relaties binnen een breder verband, dan liggen andere conclusies voor de hand. Zo kan er afgedongen worden op het idee dat intensieve interacties belangrijk zijn, want ook de minder actieve lidmaatschappen van brede organisaties kunnen mobilisatie bevorderen, bijvoorbeeld omdat via passieve lidmaatschappen informatie snel wordt verspreid. Het is misschien ook wat minder belangrijk of lokale groepen heterogeen zijn, zolang deze groepen maar deel uitmaken van een heterogeen netwerk.

Het verschil tussen intern en extern georiënteerde organisaties is wellicht sterker dan Stolle (1999) veronderstelt. Politieke organisaties stimuleren per definitie politieke participatie. Maar ook andere extern georiënteerde organisaties, zoals buurtactiecomités, milieugroepen of vakbonden hebben een positief effect op politieke betrokkenheid. Zij zijn immers gericht op het promoten van politieke participatie en de mobilisatie van de leden voor collectieve doeleinden. Politieke mobilisatie en socialisatie zijn kernfuncties van dergelijke verenigingen. Intern georiënteerde organisaties daarentegen hebben minder belang bij het scheppen van dergelijk politiek mobilisatiekapitaal. Het sociaal kapitaal dat deze laatste genereren zal ook minder gericht zijn op de maatschappij maar meer op de eigen organisatie en leden.

Er is kritiek mogelijk op de hypothese dat politieke betrokkenheid meer gestimuleerd wordt door horizontale dan door verticale organisaties. Volgens onderzoe-

kers van verzuiling en sociale bewegingen (Minkoff, 1997; Foley & Edwards, 1998; Edwards & Foley, 1997; Edwards & Foley, 1998; Huyse, 1970) dragen verticale organisaties wel degelijk bij aan het functioneren van democratische instellingen en aan de politieke participatie van de burger. Verticale organisaties spelen meer dan lokale horizontale verenigingen een mediërende rol tussen de burger en het politieke systeem. Ze kunnen gelijkwaardige functies als de horizontale verenigingen vervullen dankzij de expliciete socialisatie die er plaatsvindt, dankzij hun grote organisatorische capaciteit en betere informatiesystemen, en dankzij het feit dat vele van deze organisaties ook lokale afdelingen hebben die wel goed ingebed zijn in het lokale sociale weefsel (Minkoff, 1997; Selle & Strømsnes, 2001). Het mobilisatiekapitaal van verticale organisaties is vaak beduidend groter dan dat van horizontale organisaties.

Een van de nadelen van de horizontale verenigingen met veel directe contacten tussen de leden die door de Tocqueville (1967 [1835]) en Putnam (2000) als de bakermatten van democratie beschouwd worden, is dat zij per definitie vrij klein zijn en alleen maar aan kleinschalige mobilisatie kunnen doen. Voor grotere acties zijn organisaties nodig met veel mobilisatiekapitaal: ze moeten meer mensen kunnen bereiken en ook de mobilisatie kunnen organiseren. Zo vergt het organiseren van een nationale demonstratie in Amsterdam of Brussel meer dan alleen het oproepen van veel mensen en ze overtuigen om deel te nemen. Er moet ook voor publiciteit gezorgd worden, een platformtekst worden geschreven, onderhandeld worden met de politie en de overheden over een parcours, met openbaar-vervoermaatschappijen voor voldoende treinen en bussen gezorgd worden, er moeten geluidswagens gehuurd worden, spandoeken gemaakt, er moet een ordedienst worden samengesteld, enzovoorts, enzovoorts. Dit vergt een organisatiecapaciteit die de meeste lokale organisaties verre overstijgt. Nationale organisaties zijn hiervoor veel beter geschikt, zij beschikken niet alleen over voldoende leden maar ook over de vereiste organisatiecapaciteit en vaak over professionele ondersteuning. De netwerken tussen de leden van verticale organisaties worden overwegend gevormd door relatief zwakke relaties. Voor politieke mobilisatie zijn deze mogelijk efficiënter dan de sterke relaties nodig voor socialisatie in horizontale verenigingen. Politiek activisme gebeurt overwegend binnen een georganiseerd verband en niet individueel. Het socialisatiemodel gehanteerd door Putnam is sterk individualistisch gekleurd.

België en Nederland

Nederland en België zijn op sociaal en cultureel gebied vergelijkbare landen en daarom kan verwacht worden dat de invloed van verenigingen op activisme vergelijkbaar zijn. Zo hebben verticale organisaties in beide landen een belangrijke rol gespeeld in het politieke leven (Huyse, 1987; Thurlings, 1978). Met name zuilorganisaties hebben lange tijd het middenveld tussen staat en burger gemonopoliseerd. Deze organisaties hebben in het verleden grote aantallen leden gemobiliseerd voor politieke actie en gemobiliseerd in een zuilgebonden politieke cultuur. Zuilorgani-

saties domineerden het verenigingsleven en controleerden en organiseerden ook het politieke activisme. De laatste decennia is zowel in Nederland als in België de invloed van zuilen drastisch afgenomen (Huyse, 1987; Thurlings, 1978).

In Nederland is de ontzuiling verder gegaan dan in België. In Nederland zijn vele barrières tussen de zuilen weggevallen, zoals onder meer blijkt uit de samensmelting van verschillende protestantse en katholieke politieke partijen in het Christen Democratisch Appel, of van vakbonden over de zuilgrenzen heen in de Federatie Nederlands Vakbeweging (De Hart & Dekker, 1999). In België zijn dergelijke fusies voorsnog ondenkbaar. Niettemin hebben ook daar ingrijpende veranderingen plaatsgevonden en werd reeds midden jaren zeventig een afname van het belang van ideologie voor de zuilorganisaties signaleerd (Billiet & Dobbelaere, 1976).

Sindsdien is deze evolutie verdergegaan en zijn vele zuilorganisaties zich als pure dienstverleningsorganisaties gaan gedragen, en hoewel het organisatienetwerk nog grotendeels intact is, zijn ook de ideologische banden tussen de zuilorganisaties verzwakt. Daardoor is deelname aan een zuil een minder sterke voorspeller geworden van activisme. Aangezien de ontzuiling in Nederland verder is gegaan, zou deelname aan een verticale organisatie in België sterker moeten samenhangen met politieke betrokkenheid dan in Nederland.

Daarnaast is er een belangrijk verschil in organisatiecultuur die samenhangt met de religieuze verschillen in beide landen. In België domineerde de katholieke kerk, terwijl in Nederland de protestantse kerken overheersten. De katholieke kerk heeft traditioneel een sterke hiërarchische structuur waarin beslissingen aan de top genomen worden en dan verspreid door de organisatie. Het katholieke verenigingsleven in België is ook grotendeels rond dit model opgebouwd. Protestantse kerken zijn traditioneel autonoom en meer horizontaal gestructureerd met tamelijk wat medezeggenschap van de gemeente. Als gevolg daarvan is het voor protestanten veel normaler om op lokaal niveau betrokken te zijn bij kerkelijke politiek, wat zich later kon vertalen in politiek in bredere zin. Nederlandse calvinisten zijn dan ook meer geneigd om lid te zijn van horizontale verenigingen met een ideologische basis en er actief binnen te zijn dan Nederlandse katholieken (Dekker & De Hart, 1999; De Hart, 2001). Of deze historische verschillen vandaag nog doorwerken blijft te bezien, maar het is geenszins uit te sluiten dat dit nog steeds zijn weerslag heeft op zowel de sociale als politieke participatie in de twee landen.

De bovenstaande argumenten leiden tot de formulering van de volgende onderzoeksvragen:

1. heeft het lidmaatschap in verenigingen een positief effect op de politieke participatie?
2. verschilt dit effect naargelang het soort verenigingen waarvan men lid is? en
3. zijn hierbij verschillen te bemerken tussen België en Nederland?

Data en methoden

Steekproef

114 Voor deze studie maakten we gebruik van de Belgische en Nederlandse data van de European Values Study (EVS) van 1999, een grootschalige survey naar waarden en normen in 32 Europese landen waarin ook vragen zijn opgenomen over lidmaatschap van verenigingen en politieke activiteiten. De gebruikte steekproeven zijn representatief voor de Belgische en Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder. Er werkten 1003 Nederlanders en 1912 Belgen mee aan het onderzoek.

Operationalisering

Actiebereidheid. De respondenten werd gevraagd naar vier verschillende soorten activiteiten: het ondertekenen van petities en het deelnemen aan (wettige) demonstraties, boycotts and bezettingen. Zij konden daarbij scoren dat ze nooit aan een dergelijke activiteit zouden meedoen (0), dat ze verwachtten het te zouden gaan doen (1) en dat ze het gedaan hadden (2). We construeerden een activismeschaal door de scores bij elkaar op te tellen. Deze schaal was voldoende betrouwbaar (Cronbachs $\alpha = 0,74$), ook afzonderlijk voor België ($\alpha = 0,73$) en Nederland ($\alpha = 0,76$). De schaal is één-dimensionaal (1 factor, $1 = 2,5$; verklaarde variantie: 50,1%), met gelijke uitkomsten voor België (2,5; 49,6 %) en Nederland (2,6; 52,3%). De schaalwaarden lopen van 0 tot 10 met een gemiddelde van 4 en een standaarddeviatie van 2,4.

Participatie in het verenigingsleven. De basisvragen van deze studie zijn of participatie in het verenigingsleven en vrijwilligerswerk, d.w.z. onbetaald werk voor een organisatie, een effect hebben op de actiebereidheid van de respondenten, en of deze effecten verschillen naargelang het soort organisaties waarvan men lid is of waarvoor men vrijwilligerswerk doet, en of ze ook verschillen naargelang het land. Het onderscheid wordt gemaakt tussen gewoon lidmaatschap van een vereniging en vrijwilligerswerk voor een vereniging. Volgens de hypothese van Putnam zou het socialisatiekapitaal op een individueel niveau moeten toenemen naarmate de directe interacties binnen de vereniging toenemen. Vrijwilligers hebben normaal gezien veel intensievere interacties met andere leden dan gewone leden.

De EVS peilt niet alleen het al dan niet lidmaatschap van veertien soorten organisaties, maar vraagt ook of men vrijwilligerswerk, d.w.z. onbezoldigde arbeid, verricht voor deze organisaties. Een algemene lidmaatschapmaat werd geconstrueerd door het aantal soorten verenigingen te tellen waarvan de respondent claimt lid te zijn. Let op: deze variabele meet niet het totaal aantal verenigingen waarvan men lid is, alleen het aantal soorten verenigingen waarvan men lid is. Indien men lid is van verschillende verenigingen die tot dezelfde soort behoren (bijvoorbeeld sportverenigingen), dan worden die slechts éénmaal geteld. Een algemene maat voor vrijwilligerswerk werd op een analoge manier geconstrueerd als het aantal soorten organisaties waarvoor men vrijwilligerswerk deed.

In figuur 1 onderscheidden we vier verschillende categorieën van organisaties.

Figuur 1: Typologie van soorten verenigingen

		Oriëntatie	
		Intern	Extern
Integratie	Horizontaal	Sociale en culturele verenigingen (lokale jeugdverenigingen, sportverenigingen)	Basisactiegroep (AI, Natuurpunt, et cetera)
	Verticaal	Sociaal-culturele zuilorganisaties (KAV, KSA, Vermeylenfonds, et cetera)	Belangenorganisatie (vakbonden, VBO, politieke partijen)

115

Deze vier categorieën waren opgebouwd rond twee dimensies: horizontale versus verticale integratie, en interne versus externe oriëntatie. De integratiedimensie geeft aan of we te doen hebben met kleine lokale organisaties die vaak vrij horizontaal en democratisch gestructureerd zijn, of met (afdelingen van) grotere nationale en verticaal en hiërarchisch gestructureerde organisaties.

De oriëntatiedimensie geeft aan of de verenigingen hun werking in de eerste plaats richten naar de eigen leden ofwel streven naar het verwezenlijken van een bepaalde agenda in de publieke sfeer. Als horizontaal geïntegreerd en intern georiënteerd (sociale en culturele verenigingen) beschouwden we volgende soorten verenigingen: culturele verenigingen, sport- en recreatieve verenigingen, gezondheidsverenigingen en welzijnsorganisaties. Ook intern georiënteerd maar eerder verticaal geïntegreerd (sociaal-culturele zuilorganisaties) waren de religieuze organisaties en kerken, en de verschillende jeugdbewegingen en verenigingen. Als verticaal geïntegreerd en extern georiënteerd zijn beschouwd de nationale belangenorganisaties: vakbonden, beroepsverenigingen, politieke partijen en groepen. Het vierde kwadrant, extern georiënteerd en horizontaal geïntegreerd (basisactiegroepen) wordt samengesteld uit: lokale actiegroepen, derde wereld- of mensenrechtenverenigingen, milieu- of dierenrechtenverenigingen, de vredesbeweging, en vrouwengroepen.

Voor elk van deze participatiecategorieën werden twee variabelen aangemaakt: lidmaatschappen en vrijwilligerswerk. Deze operationalisering is niet perfect. Binnen de door de EVS onderscheiden soorten organisaties (bijvoorbeeld jeugdbewegingen en -verenigingen) kan er vrij veel variatie bestaan m.b.t. de onderliggende dimensies. Een jeugdbeweging of -vereniging kan zowel een nationaal georganiseerde beweging zijn (bijvoorbeeld KSA) of een lokale jeugdclub. Doordat vele van deze verenigingen toch deel uitmaken van een ruimere overkoepelende organisatie werden ze onder de sociaal-culturele zuilorganisaties geplaatst. Voor elk van de onderscheiden soorten verenigingen werden dergelijke afwegingen gemaakt.

Achtergrondvariabelen. Als achtergrond variabelen werden opgenomen de sekse van de respondent (0 = vrouw, 1 = man), de leeftijd, huishoud inkomen (gestandaardiseerd per land), onderwijspeil (leeftijd onderwijs beëindigd (van leeftijd 11 jaar)), arbeidsmarktstatus (tewerkgesteld versus ander, en werkloos versus ander), religieuze achtergrond (katholiek versus ander, en protestant versus ander), belang van religie in het dagelijks leven (1 = helemaal niet belangrijk, tot 10 = zeer belangrijk), burgerlijke staat (gehuwd of samenwonend versus ander, en nooit gehuwd versus ander), urbanisatie (aantal inwoners in gemeente), en politieke oriëntatie (1 = links, tot 10 = rechts).

Resultaten

Participatie in verenigingen

België en Nederland verschillen duidelijk qua participatie aan het verenigingsleven. Het verenigingsleven in Nederland staat op een heel wat hoger pitje dan in België. Waar van de Belgische respondenten bijna 35 procent zegt tot geen enkele vereniging te behoren, zeggen minder dan acht procent van de Nederlandse respondenten dat. Zoals blijkt uit tabel 1 scoren de Nederlanders voor bijna alle types van organisaties dan ook hoger qua lidmaatschappen dan de Belgen, alleen wat het lidmaatschap van vrouwengroepen betreft scoren de Belgische respondenten significant hoger dan de Nederlanders (8.6% versus 4.1%), terwijl er voor lidmaatschappen in lokale actiegroepen, de vredesbeweging, en jeugdwerk geen significante verschillen tussen de twee landen werden vastgesteld. In beide landen zijn sport- en recreatieve verenigingen het meest populair, gevolgd door culturele verenigingen, en bengelt de vredesbeweging achteraan qua populariteit. Als we kijken naar de ruimere categorieën van verenigingen stellen we daar ook vast dat de Nederlandse respondenten systematisch hoger scoren dan de Belgische.

Deze resultaten nopen ons er ook toe om enkele vraagtekens te plaatsen bij de betrouwbaarheid van de lidmaatschapvariabelen. Neem bijvoorbeeld het lidmaatschap van vakbonden. De Belgische syndicalisatiegraad is substantieel hoger dan de Nederlandse [REFS]. Niettemin tonen de data voor deze representatieve steekproeven dat de Nederlanders significant vaker gesyndicaliseerd zijn dan de Belgische respondenten, namelijk 24 procent versus zestien procent. De reden voor deze discrepantie is onduidelijk, maar het lijkt dat vele Belgische respondenten hun vakbondslidmaatschap vergeten te vermelden, mogelijks omdat lidmaatschap in een vakbond voor velen geen bewuste keuze is, maar gewoon iets is dat erbij hoort, net zoals het lidmaatschap van een mutualiteit, d.w.z., niet iets dat door mensen als deelname aan het verenigingsleven beschouwd wordt.

De verschillen met betrekking tot het vrijwilligerswerk binnen verenigingen zijn minder groot dan die voor lidmaatschappen. Ook hier echter vinden we dat Nederlanders beduidend meer actief zijn binnen verenigingen dan Belgen. 65 procent van

Tabel 1: Vergelijking van Belgische en Nederlandse steekproeven m.b.t. lidmaatschap en participatie in verenigingen

N	Lidmaatschap			Actief lidmaatschap		
	Nederland 1003	België 1912	p(t-test)	Nederland 1003	België 1912	p(t-test)
Individuele organisatietypes						
<i>Sociale en culturele verenigingen</i>						
Welzijnsorganisatie	21,5%	11,5%	0,000	9,2%	6,4%	0,010
Culturele vereniging	45,2%	19,2%	0,000	16,9%	10,0%	0,000
Gezondheidsorganisaties	8,5%	5,1%	0,001	7,0%	4,5%	0,008
Sport / Recreatie	50,9%	24,0%	0,000	16,2%	8,5%	0,000
<i>Basisactiegroepen</i>						
Lokale actiegroepen	6,9%	5,1%	0,053	3,9%	2,9%	0,180
Derde wereld / mensenrechten	24,4%	10,1%	0,000	3,9%	5,3%	0,078
Milieugroepen	45,1%	10,6%	0,000	2,5%	3,5%	0,117
Vrouwengroepen	4,1%	8,6%	0,000	2,1%	3,1%	0,089
Vredesbewegingen	2,8%	2,4%	0,576	0,6%	1,5%	0,022
<i>Sociaal-culturele zuilorganisaties</i>						
Religieuze organisaties	34,5%	12,4%	0,000	11,4%	6,5%	0,000
Jeugdwerk	6,0%	7,7%	0,084	4,2%	4,6%	0,622
<i>Belangenorganisaties</i>						
Vakbonden	23,6%	16,1%	0,000	2,2%	2,4%	0,791
Politieke partijen / groepen	9,3%	7,1%	0,049	2,6%	3,1%	0,417
Professionele verenigingen	17,4%	8,4%	0,000	3,7%	3,1%	0,433
Andere	9,3%	10,8%	0,191	6,3%	8,1%	0,068
Geen	7,6%	34,8%	0,000	50,8%	64,6%	0,000
Organisatiecategorieën						
Sociale en culturele verenigingen	1,26 (0,99)	0,59 (0,83)	0,000	0,49 (0,75)	0,27 (0,60)	0,000
Basisactiegroepen	0,83 (0,91)	0,36 (0,76)	0,000	0,13 (0,44)	0,15 (0,53)	0,210
Sociaal-culturele zuilorganisaties	0,40 (0,54)	0,20 (0,45)	0,000	0,16 (0,40)	0,10 (0,34)	0,000
Belangenorganisaties	0,50 (0,71)	0,31 (0,59)	0,000	0,08 (0,31)	0,08 (0,31)	0,731
Totaal						
Alle organisatietypes	3,09 (2,05)	1,57 (1,89)	0,000	0,93 (1,31)	0,69 (1,36)	0,000

117

118

de Belgische respondenten zegt niet actief te zijn binnen enige vereniging, vergeleken met 'maar' 51 procent van de Nederlanders. Verschillen in vrijwilligerswerk tussen de twee landen doen zich voornamelijk voor binnen de intern georiënteerde verenigingen: de sociale en culturele verenigingen en de sociaal-culturele zuilorganisaties. Voor het vrijwilligerswerk in extern georiënteerde verenigingen werden geen significante verschillen tussen de twee landen geconstateerd.

Actiebereidheid

Gemiddeld verschillen de Belgische en Nederlandse respondenten niet in hun actiebereidheid. Voor de Belgische respondenten was de gemiddelde actiebereidheidsscore 3.9 ($s = 2.4$), voor de Nederlandse 4.1 ($s = 2.5$) ($t(2913) = 1.19$, $p = .236$). De resultaten in tabel 2 daarentegen tonen aan dat er wel degelijk significante verschillen tussen beide landen zijn in het actierepertoire. In beide landen is wel het tekenen van een petitie de meest laagdrempelige van de actievormen, en het bezetten van gebouwen de meest hoogdrempelige. Nochtans verschilden de twee landen significant op vier van de vijf actievormen. Waar in België reeds 71 procent van de respondenten aangaf een petitie ondertekend te hebben was dit in Nederland maar 61 procent. Boycotacties zijn dan weer een stuk populairder onder Nederlanders dan onder Belgen (22% versus 12%), terwijl iets meer Belgen dan Nederlanders al hadden geparticipeerd in een toegestane demonstratie. De Belgische respondenten zijn

Tabel 2: Vergelijking van Belgische en Nederlandse steekproeven m.b.t. politieke actiebereidheid

	Zou nooit doen	Zou misschien doen	Reeds gedaan	p(c²)
Een petitie getekend				0,000
Nederland	10,7%	28,0%	61,3%	
België	11,1%	18,0%	70,9%	
Deelgenomen aan een boycot				0,000
Nederland	39,3%	38,9%	21,8%	
België	57,8%	30,7%	11,5%	
Deelgenomen aan legale demonstraties				0,000
Nederland	31,7%	36,0%	32,3%	
België	31,6%	29,6%	38,9%	
Deelgenomen aan niet-officiële stakingen				0,000
Nederland	66,8%	28,6%	4,6%	
België	72,4%	19,4%	8,2%	
Gebouwen bezet				0,095
Nederland	71,5%	23,1%	5,4%	
België	67,7%	26,7%	5,5%	

Tabel 3: OSL-regressieresultaten voor actiebereidheid, algemene participatiematen

B (b)	Model 1			Model 2			Model 3		
	Nederland	België	z(verschil)	Nederland	België	z(verschil)	Nederland	België	z(verschil)
Constance	4,101***	3,657***	0,53	4,082***	3,694***	0,47	4,076***	3,705***	0,45
Inkomen	0,015 (0,006)	0,163* (0,068)	-1,26	-0,046 (-0,019)	0,150 (0,062)	-1,70	-0,046 (-0,019)	0,151 (0,063)	-1,70
Sekse	0,365* (0,074)	0,658*** (0,136)	-1,52	0,423** (0,086)	0,645*** (0,133)	-1,17	0,418** (0,085)	0,643*** (0,133)	-1,18
Leeftijd	-0,010 (-0,066)	-0,013** (-0,097)	0,46	-0,018** (-0,116)	-0,014** (-0,103)	-0,45	-0,017** (-0,115)	-0,014** (-0,103)	-0,43
Onderwijs	0,185*** (0,193)	0,215*** (0,230)	-0,70	0,146*** (0,230)	0,200*** (0,214)	-1,26	0,146*** (0,153)	0,198*** (0,213)	-1,22
Tewerkgesteld	0,737*** (0,144)	0,456** (0,094)	1,16	0,660*** (0,129)	0,433** (0,090)	0,95	0,663*** (0,130)	0,439** (0,091)	0,93
Werkloos	1,538** (0,076)	0,564* (0,067)	1,53	1,733** (0,086)	0,583* (0,070)	1,85	1,718** (0,085)	0,585* (0,070)	1,82
Katholieke achtergrond	0,215 (0,042)	0,110 (0,020)	0,46	0,116 (0,023)	0,103 (0,019)	0,06	0,117 (0,023)	0,105 (0,019)	0,05
Protestantse achtergrond	0,279 (0,052)	0,397 (0,032)	-0,31	0,186 (0,035)	0,316 (0,026)	-0,34	0,187 (0,035)	0,309 (0,025)	-0,32
Belang van religie	-0,075** (-0,095)	-0,019 (-0,025)	-1,79	-0,109*** (-0,138)	-0,024 (-0,033)	-2,70**	-0,110*** (-0,139)	-0,025 (-0,033)	-2,70**
Gehuwd of samenwonend	0,104 (0,018)	-0,490* (-0,091)	1,91	-0,036 (-0,006)	-0,504** (-0,094)	1,53	-0,036 (-0,006)	-0,505** (-0,094)	1,53
Ongehuwd	0,205 (0,027)	-0,235 (-0,034)	1,10	0,066 (0,009)	-0,232 (-0,034)	0,76	0,071 (0,009)	-0,233 (-0,034)	0,77
Urbanisatie	0,122* (0,073)	0,125** (0,070)	-0,05	0,144** (0,086)	0,127** (0,071)	0,25	0,146** (0,087)	0,128** (0,071)	0,27
Politieke oriëntatie	-0,446*** (-0,314)	-0,288*** (-0,223)	-2,96**	-0,413*** (-0,291)	-0,287*** (-0,222)	-2,39*	-0,413*** (-0,291)	-0,286*** (-0,221)	-2,40*
Lidmaatschappen				0,241*** (0,201)	0,100** (0,079)	2,88**	0,229*** (0,190)	0,083 (0,065)	2,30*
Vrijwilligerswerk							0,033 (0,017)	0,034 (0,019)	-0,02
Verklaarde variantie	0,282***	0,230***		0,316***	0,235***		0,316***	0,235***	

significantie: *: 0,050; **: 0,010; ***: 0,001

Tabel 4: OSL-regressieresultaten voor actiebereidheid, specifieke participatiematen

B (b)	Model 4			Model 5		
	Ned.	België	z(verschil)	Ned.	België	z(verschil)
120						
Constante	4,194*** (0,000)	3,724*** (0,000)	0,57	4,167*** (0,000)	3,722*** (0,000)	0,54
Inkomen	-0,064 (-0,026)	0,154* (0,064)	-1,90	-0,065 (-0,026)	0,154* (0,064)	-1,90
Sekse	0,403** (0,082)	0,626*** (0,129)	-1,16	0,381* (0,077)	0,620*** (0,128)	-1,24
Leeftijd	-0,020** (-0,129)	-0,015*** (-0,109)	-0,61	-0,019** (-0,127)	-0,015*** (-0,109)	-0,57
Onderwijs	0,148*** (0,155)	0,203*** (0,218)	-1,29	0,149*** (0,156)	0,202*** (0,217)	-1,24
Tewerkgesteld	0,566** (0,111)	0,365* (0,076)	0,83	0,562** (0,110)	0,374* (0,077)	0,78
Werkloos	1,586** (0,078)	0,511* (0,061)	1,73	1,495** (0,074)	0,517* (0,062)	1,57
Katholieke achtergrond	0,153 (0,030)	0,092 (0,017)	0,27	0,169 (0,033)	0,090 (0,017)	0,35
Protestantse achtergrond	0,210 (0,039)	0,353 (0,029)	-0,37	0,226 (0,042)	0,333 (0,027)	-0,28
Belang van religie	-0,099*** (-0,126)	-0,016 (-0,022)	-2,49*	-0,101*** (-0,127)	-0,016 (-0,127)	-2,51*
Gehuwd of samenwonend	-0,013 (-0,002)	-0,513** (-0,096)	1,64	-0,007 (-0,001)	-0,507** (-0,095)	1,64
Ongehuwd	0,073 (0,010)	-0,220 (-0,032)	0,75	0,097 (0,013)	-0,216 (-0,031)	0,80
Urbanisatie	0,133** (0,079)	0,124** (0,069)	0,13	0,139** (0,083)	0,125** (0,070)	0,21
Politieke oriëntatie	-0,388*** (-0,273)	-0,282*** (-0,218)	-1,99*	-0,384*** (-0,271)	-0,281*** (-0,217)	-1,95
Lidmaatschap van						
sociale en culturele	0,017 (0,007)	0,054 (0,018)	-0,32	-0,039 (-0,016)	0,047 (0,016)	-0,63
verenigingen						
basisactiegroepen	0,460*** (0,170)	0,128 (0,040)	2,68**	0,434*** (0,161)	0,088 (0,028)	2,32*
sociaal-culturele	-0,005 (-0,001)	-0,122 (-0,023)	0,55	-0,087 (-0,019)	-0,077 (-0,014)	-0,04
zuilorganisaties						
belangenorganisaties	0,460*** (0,133)	0,317** (0,077)	0,95	0,405*** (0,117)	0,266* (0,065)	0,83
Vrijwilligerswerk						
sociale en culturele				0,099 (0,030)	0,011 (0,003)	0,48
verenigingen						
basisactiegroepen				0,131 (0,023)	0,070 (0,015)	0,25
sociaal-culturele				0,100 (0,016)	-0,105 (-0,015)	0,60
zuilorganisaties						
belangenorganisaties				0,292 (0,037)	0,192 (0,025)	0,29
Verklaarde variantie	0,331***	0,239***		0,334***	0,240***	

significantie: *: 0,050; **: 0,010; ***: 0,001

blijkbaar ook sterker verdeeld over deelname aan wilde of spontane stakingen dan de Nederlanders. De Belgische respondenten waren zowel meer geneigd om te zeggen dat ze al deelgenomen hadden als om aan te geven dat ze dit nooit zouden doen.

121

Multivariate analyse

Aparte OLS-regressieanalyses werden uitgevoerd op de Belgische en Nederlandse steekproeven. De regressiecoëfficiënten voor beide analyses werden getest voor gelijkheid. Vijf verschillende modellen werden geschat. Model 1 (zie tabel 3) regrest actiebereidheid op de achtergrondvariabelen. Dit model fungeert als basismodel waartegen de invloed van de participatie in het verenigingsleven op de actiebereidheid zal worden afgezet. Modellen 2 en 3 (tabel 3) onderzoeken de effecten van de algemene participatiematen op actiebereidheid, en modellen 4 en 5 (tabel 4) die van de specifieke participatiematen. In modellen 2 en 4 worden respectievelijk de algemene en de specifieke lidmaatschapvariabelen aan model 1 toegevoegd, en in modellen 3 en 5 worden de vrijwilligerswerkvariabelen aan respectievelijk model 2 en 4 toegevoegd.

In beide landen scoren mannen hoger op actiebereidheid dan vrouwen, zijn respondenten met hoger onderwijs ook meer actiebereid dan die met een lager onderwijsniveau, en scoren ook respondenten uit grotere gemeenten hoger op de actiebereidheidsvariabele dan die uit kleinere gemeenten. Linkse respondenten zijn ook meer tot actie bereid dan meer rechtse respondenten. Dit effect is significant groter in Nederland dan in België. Hoewel religieuze achtergrond geen effect heeft op de actiebereidheid, merken we in Nederland wel dat respondenten die religie belangrijker achten in hun leven, minder bereid zijn tot actievoeren dan respondenten die God minder belangrijk vinden.

Vergeleken met de achtergrondvariabelen heeft participatie in het verenigingsleven maar een bescheiden effect op actiebereidheid. Voor de Nederlandse steekproef verklaren de participatievariabelen maximaal een extra 5,2 procent van de totale variantie, terwijl ze voor de Belgische steekproef maximaal zelfs maar één procent extra verklaren. Dit plaatst het hele 'bowling alone'-verhaal al onmiddellijk in een veel bescheidener perspectief. Een vergelijking van de proportie verklaarde variantie van respectievelijk modellen 2 en 3, en van 4 en 5 leert ons dat het toevoegen van de vrijwilligerswerkvariabelen niets extra bijdraagt aan de verklarende kracht van het model. Geen van de vrijwilligerswerkvariabelen in modellen 3 of 5 bleek een significant effect op actiebereidheid te hebben. De effecten van verenigingen lijken dus reeds volledig overgedragen te worden door het passieve lidmaatschap. Het is ook verwonderlijk dat zelfs actief lidmaatschap in extern georiënteerde organisaties geen extra effect heeft op actiebereidheid.

Uit model 2 blijkt dat in beide landen de algemene lidmaatschapvariabele een positief effect heeft op de actiebereidheid. Van hoe meer soorten organisaties men

lid is, hoe hoger de actiebereidheid neigt te zijn. Het effect van de lidmaatschappen is wel significant groter – bijna tweeënhalf maal – in Nederland dan in België. Als we in model 4 testen of de effecten van lidmaatschappen verschillen naargelang de categorie van verenigingen moeten we vaststellen dat het vooral de lidmaatschappen in belangenorganisaties zijn, d.w.z. in verticaal geïntegreerde en extern georiënteerde organisaties, die bijdragen aan de actiebereidheid. Opmerkelijk is ook dat het lidmaatschap in basisactiegroepen, in horizontaal geïntegreerde en extern georiënteerde organisaties, in Nederland wel een significant positief effect heeft op de actiebereidheid van de respondenten, maar in België niet.

Conclusie

Putnams *Bowling Alone* (2000) is de aanleiding geweest voor heel wat discussie binnen de sociale wetenschappen. In navolging van de Tocqueville (1967 [1835]) pleitte dit werk voor het belang van verenigingen voor de moderne democratie. Een afname van het verenigingsleven zou ook aan de wortels van de democratie knagen. Een van de kenmerken van een bruisende democratie is een actieve participatie van de burgers aan het politieke leven.

De resultaten die we hier presenteren tonen aan dat het effect van deelname aan het verenigingsleven op de actiebereidheid van de respondent in de verwachte richting is, maar toch vrij bescheiden blijft in vergelijking met de effecten van andere sociaal-demografische kenmerken.

Een eerste interessante observatie hierbij is dat het effect van lidmaatschappen op actiebereidheid verschilt naargelang het soort organisaties. In deze studie bleken alleen lidmaatschappen in extern georiënteerde organisaties een effect op actiebereidheid te hebben terwijl lidmaatschappen in intern georiënteerde verenigingen actiebereidheid niet significant beïnvloedden. Dit logenstraft de hypothese die stelt dat de aard en doelstellingen van de verenigingen geen rol spelen. Putnam (2000; 2001) veronderstelt dat sociaal kapitaal in de eerste plaats genereerd wordt in horizontaal geïntegreerde verenigingen met veel directe interactie tussen de leden en met democratische besluitvormingsprocessen. Ook dit wordt niet volledig gesteund door onze resultaten. In Nederland is het inderdaad zo dat leden van basisactiegroepen (extern georiënteerd, horizontaal geïntegreerd) meer actiebereid waren dan niet-leden, maar in België werd een dergelijk effect niet gevonden.

In beide landen steeg de actiebereidheid wel met het lidmaatschap in belangenorganisaties (extern georiënteerd, verticaal geïntegreerd). Dit laatste gaat in tegen de hypothese van Putnam daar in deze belangenorganisaties er maar weinig directe interactie tussen de leden is en dat de besluitname daar ook eerder hiërarchisch gebeurt. Socialisatie lijkt minder belangrijk voor politieke actiebereidheid. Politieke acties vinden trouwens overwegend plaats in georganiseerd verband, en dit geeft extern georiënteerde en verticaal geïntegreerde organisaties een voordeel ten opzichte van de anderen.

Aangezien Putnam c.s. het belang van directe interactie tussen de leden beklem-

tonen, was het ook eerder verwonderlijk dat we geen extra effect op actiebereidheid vonden voor de vrijwilligerswerk variabelen. De leden die vrijwillig actief zijn voor hun vereniging zijn ook diegenen waarvan men zou verwachten dat zij het meest sociaal kapitaal vergaren binnen de vereniging en dus ook het meeste de democratische cultuur zouden uitdragen en dus ook het meest actief zouden zijn. In onze analyses blijken deze variabelen echter niets bij te dragen tot de verklaring van actiebereidheid. Zelfs actief betrokken zijn bij extern georiënteerde verenigingen, d.w.z. politieke verenigingen, had geen extra effect op de actiebereidheid.

Betekent dit nu dat Putnam ongelijk had wanneer hij waarschuwde voor de gevolgen van de afname van het verenigingsleven voor de democratische instellingen. Deels wel, en het is inherent aan zijn attitudinale definitie van sociaal kapitaal. Volgens Putnam (1993; 2000; 2001) maakt participatie in een democratische cultuur deel uit van het sociaal kapitaal van een vereniging. In de praktijk kan men zich veel vragen stellen bij een dergelijke relatie. Alle verenigingen zijn inderdaad bronnen van sociaal kapitaal, voor de leden, de organisatie zelf, en voor de samenleving in zijn geheel. De relaties tussen de leden geven (beperkte en conditionele) toegang tot middelen. In niet alle gevallen echter leidt dergelijk sociaal kapitaal tot een pro-democratische houding of tot politieke participatie. Men kan vele voorbeelden van verenigingen bedenken waarin de promotie van democratische waarden vrij onwaarschijnlijk is. In bijvoorbeeld een fascistische vereniging zoals het NSV of het Vlaams Blok of in fundamentalistisch-religieuze organisaties (bijvoorbeeld SGP) krijgen democratische waarden weinig aandacht, en zal het sociaal kapitaal eerder de antidemocratische ideeën versterken. Andere voorbeelden zijn legio. Dit mag ook verklaren waarom intern georiënteerde verenigingen geen effect op de actiebereidheid hebben.

Volgens Putnam zou een democratische ingesteldheid ook een latent bijproduct zijn van het lidmaatschap in niet-politieke verenigingen. Hij negeert hierbij dat ook sociaal kapitaal in soorten komt en niet steeds universeel inzetbaar is. Het sociaal kapitaal dat men accumuleert in gezelligheidsverenigingen, laat zich bijvoorbeeld niet gebruiken voor politieke actie, maar kan wel aangewend worden voor sociale steun, het vinden van werk, dating, et cetera. Het sociale kapitaal vergaard in extern georiënteerde, d.w.z. politieke verenigingen steunt dan wel weer het politiek activisme. Verticale organisaties hebben hierbij een voordeel ten opzichte van de horizontale. Doordat verticale organisaties vaak op nationaal vlak actief zijn en netwerken vormen die een groot aantal individuen zwak met elkaar verbinden en doordat ze meer middelen binnen de organisatie concentreren, zijn ze beter geschikt voor mobilisatie dan horizontale organisaties. Hoewel informele socialisatie zoals door de Tocqueville en Putnam gezien voornamelijk plaatsvindt binnen de directe interacties in kleine horizontale organisaties, beschikken de verticale organisaties over meer middelen voor de formele socialisatie van hun leden. Het is in deze formele socialisatie (vorming) dat de leden in een bepaalde politieke cultuur gesocialiseerd worden en ook actievormen aangeleerd krijgen.

De Tocqueville (1967 [1835]) verwachtte ook reeds veel van lokale verenigingen.

In de samenleving die hij bestudeerde, het New England van begin negentiende eeuw, waren zijn observaties correct. In een directe lokale democratie spelen lokale horizontale verenigingen inderdaad een belangrijke rol. Vandaag echter is zulke directe democratie vervangen door een representatieve democratie. De 'political opportunity structure' van vroeg-negentiende-eeuwse gemeenten en staten in de Verenigde Staten verschilt grondig van die van de hedendaagse Belgische en Nederlandse samenlevingen. De eisen gesteld door de nationale representatieve democratie en de welvaartsstaat kunnen niet beantwoord worden door kleine horizontale verenigingen maar vergen grote nationale en verticale organisaties. Het zijn deze verticale organisaties die het effectiefst mediëren tussen het politiek bestel en de burger en die ook de context vormen waarbinnen de meeste politieke actie georganiseerd wordt.

Dan blijft er nog het verschil tussen België en Nederland. In Nederland heeft ook het lidmaatschap in basisactiegroepen een positief effect op de actiebereidheid, in België niet. Hier kunnen we alleen maar speculeren. Door het dominante protestantse karakter van de Nederlandse samenleving en de katholieke dominantie in België zou het kunnen dat in Nederland een meer horizontale organisatiecultuur gegroeid is, daar waar men in België meer zou geopteerd hebben voor een verticale organisatiecultuur. De verzuiling in België was alleszins meer centralistisch gestructureerd dan in Nederland, waar vooral binnen de protestantse zuil horizontale organisaties meer aan bod kwamen. Deze verschillende tradities kunnen ertoe geleid hebben dat men in Nederland meer dan in België vertrouwt op horizontale organisaties. Er is echter meer onderzoek nodig om hier een minder speculatief antwoord op te kunnen geven.

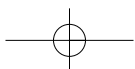
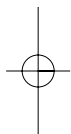
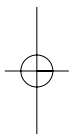
Literatuur

- Alexander, G. S. (1997). Civic Property. *Social and Legal Studies*, 6, 2, June, 217-234.
- Almond, G. A. & Verba, S. (1989). *The civic culture. Political attitudes and democracy in five nations*. Newbury Park, CA: Sage.
- Billiet, J. & Dobbelaere, K. (1976). *Godsdienst in Vlaanderen. Van kerks katolicisme naar sociaal-kulturele kristenheid* (Horizonreeks No. 33). Leuven: Davidsfonds.
- Boggs, C. (2001). Social Capital and Political Fantasy: Robert Putnam's *Bowling Alone*. *Theory and Society*, 30, 2, Apr, 281-297.
- Clawson, D. (2001). Union Density and Bowling Leagues: Declining Together? Review of Robert Putnam's *Bowling Alone*. *New Labor Forum*, 9, 73-77.
- Cohen, J. L. & Arato, A. (1992). *Civil society and political theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94 (supplement), S95-S120.
- De Hart, J. (2001). Religion and volunteering in the Netherlands. In P. Dekker, en E. M. Uslaner (eds.), *Social capital and participation in everyday life* (pp. 89-103). London: Routledge.

- De Hart, J. & Dekker, P. (1999). Kerkelijkheid en maatschappelijke participatie. *Nederland. Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), 367-394.
- de Tocqueville, A. (1967). *De la démocratie en Amérique* (Oeuvres, papiers et correspondances d'Alexis de Tocqueville No. 1). Paris: Gallimard.
- Dekker, P. & De Hart, J. (1999). Het sociaal kapitaal van de Nederlandse kiezer. *Tijdschrift Voor Sociologie*, 20(3-4), 303-332.
- Dekker, P. & Hooghe, M. (2003). De burger-nachtwaker: naar een informalisering van de politieke participatie van de Nederlandse en Vlaamse bevolking. *Sociologische Gids*, 50(2), 156-181.
- Deschouwer, K. & Lucardia, P. (2003). Partijen en partijsystemen in Nederland en Vlaanderen. *Sociologische Gids*, 50(2), 131-155.
- Edwards, B. & Foley, M. W. (1997). Social capital and the political economy of our discontent. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 669-678.
- Edwards, B. & Foley, M. W. (1998). Civil Society and Social Capital Beyond Putnam. *American Behavioral Scientist*, 42(1), 124-139.
- Elchardus, M., Hooghe, M. & Smits, W. (2001). De vormen van middenveldparticipatie. In M. Elchardus, L. Huyse en M. Hooghe (red.), *Het maatschappelijke middenveld in Vlaanderen* (pp.15-46). Brussel: VUB Press.
- Elchardus, M., Huyse, L. & Hooghe, M. (2001). Samenvatting en besluit. In M. Elchardus, L. Huyse & M. Hooghe (red.), *Het maatschappelijke middenveld in Vlaanderen* (pp. 211-238). Brussel: VUB Press.
- Foley, M. W. & Edwards, B. (1998). Beyond Tocqueville: Civil Society and Social Capital in Comparative Perspective – Editors' Introduction. *American Behavioral Scientist*, 42(1), 5-20.
- Grootaert, C. (2001). Social capital: the missing link? In P. Dekker & E. M. Uslaner (red.), *Social capital and participation in everyday life* (pp. 9-29). London: Routledge.
- Hooghe, M. (1999a). Inleiding: Verenigingen, democratie en sociaal kapitaal. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), 233-246.
- Hooghe, M. (1999b). Participatie en de vorming van sociaal kapitaal: Een exploratie van het causaal verband tussen participatie en maatschappelijke houdingen. *Sociologische Gids*, 46(6), 494-520.
- Hooghe, M. (2001). Waardencongruentie binnen vrijwillige verenigingen. Een Sociaal-Psychologisch Verklaringsmodel voor de Interactie van Zelfselectie en Socialisering. *Mens en Maatschappij*, 76(2), 102-120.
- Hooghe, M., Stolle, D. & Stouthuysen, P. (2004). Head start in politics. The recruitment function of youth organizations of political parties in Belgium (Flanders). *Party Politics*, 10(2), 193-212.
- Huyse, L. (1987). *De verzuiling voorbij*. Leuven: Kritak.
- Huyse, L. (1970). *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek*. Antwerpen: Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij.
- Jackman, R. W. & Miller, R. A. (1998). Social Capital and Politics. *Annual Review of Political Science*, 1, 47-73.
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Blackwell.

- Ladd, E. C. (1999). Bowling With Tocqueville: Civic Engagement and Social Capital. *Responsive Community*, 9, 2, Spring, 11-21..
- Li, Y., Savage, M., Tampubolon, G., Warde, A. & Tomlinson, M. (2002). Dynamics of Social Capital: Trends and Turnover in Associational Membership in England and Wales, 1972-1999. *Sociological Research Online*, <http://www.socresonline.org.uk/>; 2002, 7, 3, Oct
- Lin, N. (2001). *Social capital. A theory of social structure and action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- McAdam, D., McCarthy, J. D. & Zald, M. N. (1996). *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Minkoff, D. C. (1997). Producing social capital. National social movements and civil society. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 606-619.
- Newton, K. (1997). Social capital and democracy. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 575-586.
- Paxton, P. (1999). Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. *American Journal of Sociology*, 105, 1, 88-127.
- Paxton, P. (2002). Social capital and democracy: An interdependent relationship. *American Sociological Review*, 67(2), 254-277.
- Portes, A. & Landolt, P. (1996). The Downside of Social Capital. *American Prospect*, 26, 18-21.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (1999). The Decline of Social Capital in the United States; Le Declin Du Capital Social Aux Etats-Unis. *Lien-Social-Et-Politiques-Riac* 41(81), 13-22.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone*. New York: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D. (2001). Civic Disengagement in Contemporary America. *Government and Opposition*, 36, 2, 135-156.
- Rahn, W. M. & Transue, J. E. (1998). Social trust and value change: The decline of social capital in American youth, 1976-1995. *Political Psychology* 19(3), 545-565.
- Reed, M. (2001). Apathy and Its Discontents: Social Capital and Social Awkwardness in American Life. *New Political Science*, 23, 3, Sept, 443-452.
- Rice, T. W. (2001). Social Capital and Government Performance in Iowa Communities. *Journal of Urban Affairs*, 23(3-4), 375-389.
- Rueschemeyer, D., Rueschemeyer, M. & Wittrock, B. (1998). *Participation and democracy: East and West*. New York, NY: M.E. Sharpe.
- Schudson, M. (1998). *The Good Citizen: a History of American Civic Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Selle, P. & Strømsnes, K. (2001). Membership and democracy. In P. Dekker & E. M. Uslaner (eds.) *Social capital and participation in everyday life* (pp.134-147). London: Routledge.

- Stolle, D. (1998). Bowling Together, Bowling Alone: the Development of Generalized Trust in Voluntary Associations. *Political Psychology*, 19(3), 497-525.
- Stolle, D. (1999). Onderzoek naar sociaal kapitaal. Naar een attitudinale benadering. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), 247-282.
- Stolle, D. (2001). 'Getting to trust': an analysis of the importance of institutions, families, personal experiences and group membership. In P. Dekker & E. M. Uslaner (eds.) *Social capital and participation in everyday life* (pp. 118-133). London: Routledge.
- Thurlings, J. M. G. (1978). *De wankele zuil*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Turner, B. S. (2001). The Erosion of Citizenship. *British Journal of Sociology*, 52, 2, 189-209..
- Uslaner, E. M. (1998). Social capital, television, and the "mean world": Trust, optimism, and civic participation. *Political Psychology*, 19(3), 441-467.
- Van Gyes, G., Billiet, J. & De Witte, H. (1999). Nuances van sociaal kapitaal. Een analyse voor het bewegingsmilieu van de ACW-organisaties. *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(3-4), 531-554.
- Zald, M. N. & McCarthy, J. D. (1994). *Social Movements in an Organizational Society*. New Brunswick, NJ: Transaction.

Langetermijneffecten van jeugdparticipatie

Persistente effecten van deelname aan jeugdverenigingen in Nederland en de Verenigde Staten

129

René Bekkers, Marc Hooghe en Dietlind Stolle

Inleiding

In de bestaande onderzoeksliteratuur rond het voorkomen van socialiserende effecten van participatie, ligt de nadruk in sterke mate op onderzoek bij volwassenen. De verwachting binnen dergelijk neo-Tocquevilliaans onderzoek is dat vrijwillige participatie leidt tot de interiorisering en de versterking van een meer sociaal waardepatroon (Putnam, 1993; Warren, 2001). Het bestaande empirisch onderzoek laat echter toe enige twijfels te formuleren met betrekking tot zowel de kracht van dit socialisatie-effect, als het universeel karakter ervan (Gabriel et al., 2002; Hooghe, 2003a; Newton & Delhey, 2003; Bowler, Donovan & Hanneman, 2003). Newton (1999) oppert in dit verband dat de participatie-ervaring voor de meeste volwassenen te weinig intensief is om duidelijk waarneembare socialisatie-effecten te kunnen hebben. Voortbouwend op het algemeen-sociologische inzicht dat primaire socialisatieprocessen in de jeugdfase over het algemeen gepaard gaan met meer ingrijpende en persistente socialisatie-effecten dan de secundaire socialisatie in de latere levensfasen, stellen een aantal auteurs dat het daarom zinvol is in het onderzoek naar de vorming van sociaal kapitaal meer aandacht te besteden aan de effecten van jeugdervaringen (Sherrod, Flanagan & Youniss, 2002; Uslaner, 2002; Sears & Levy, 2003; Hooghe & Stolle, 2004; Stolle & Hooghe, 2004). De verwachting is dan dat ervaringen op een relatief jonge leeftijd ook later nog gepaard gaan met een significante verschuiving in het waardepatroon.

In deze bijdrage beperken we ons tot één mogelijke socialisatiecontext in de jeugdfase, namelijk de participatie aan jongerenverenigingen. Het meeste sociologisch en politicologisch onderzoek naar de vraag hoe prosociaal gedrag tijdens de jeugdfase kan worden aangeleerd, concentreert zich op de effecten van ouders en school. In beide contexten leren de meeste jongeren waarden en vaardigheden die maatschappelijk gewenst zijn (Jennings & Niemi, 1981; Sears & Levy, 2003). Vrijwillige verenigingen vormen echter een derde context waarin jongeren vaardigheden en waarden kunnen opdoen die maatschappelijk gewenste effecten hebben. Door in

verenigingen samen met anderen activiteiten te organiseren kunnen jongeren leren wat het nut is van samenwerking met anderen en van het nemen van eigen verantwoordelijkheid. Bovendien leren zij er de vaardigheden die daarvoor nodig zijn. Daarnaast kan participatie jongeren bereikbaar maken voor mobilisatienetwerken (Youniss, McLellan & Yates, 1997). We boeken vooruitgang op eerder onderzoek door te onderzoeken in welke mate de effecten van jeugdparticipatie op participatie in de volwassenheid verlopen via de ontwikkeling van prosociale waarden en/of door de bereikbaarheid voor mobilisatienetwerken. We willen daarom zowel weten of diegenen die actief waren in jeugdorganisaties later actiever blijven, en of ze een meer prosociaal waardepatroon huldigen.

Het is echter uitermate moeilijk aan te tonen wat de causale effecten zijn van jeugdparticipatie op maatschappelijke waarden en participatie in de volwassenheid. Het is onmogelijk en onwenselijk om onderzoekers te laten beslissen over de participatie van jongeren. De beslissing wel of niet actief te gaan worden in de jeugd is niet willekeurig verdeeld over twee experimentele groepen die over de levensloop gevolgd kunnen worden. Jongeren die participeren in verenigingen zijn een selectieve groep. De specifieke kenmerken van deze jongeren zien we later in de levensloop terug bij de volwassenen die actief zijn in verenigingen. De cruciale vraag is of participatie in de jeugd en in de volwassenheid simpelweg de gevolgen zijn van één gezamenlijke verzameling achterliggende variabelen, of dat jeugdparticipatie nog een zelfstandige invloed heeft op participatie in de volwassenheid als rekening gehouden wordt met de factoren die jeugdparticipatie beïnvloeden.

De ideale opzet voor een onderzoek naar de effecten van jeugdparticipatie is longitudinaal en bevat op een zo vroeg mogelijk levensmoment metingen van alle mogelijke factoren die later een rol gaan spelen bij de selectie van jongeren in verenigingen. Het nadeel van een niet-experimenteel onderzoek (beslissingen over participatie vallen buiten de controle van de onderzoekers) wordt dan ondervangen door het zichtbaar maken van de factoren die deze beslissingen bepalen. Een van de weinige onderzoeken die aan deze strenge criteria beantwoordt is het panelonderzoek dat in 1965 onder Amerikaanse scholieren werd gestart door M. Kent Jennings (Jennings & Niemi, 1981). Dezelfde respondenten werden daarbij bevraagd in 1973, 1982 en 1997. Voorlopig zijn alleen de resultaten van de eerste drie onderzoeksgolven beschikbaar voor secundair onderzoek, en die zullen in deze bijdrage worden aangewend. Het nadeel van dit panelbestand is echter dat een aantal vanuit theoretisch aspect cruciale variabelen niet in het onderzoek werden opgenomen, zodat we ook ander onderzoeksmateriaal zullen moeten aanboren om onze hypothesen op een meer bevredigende manier te toetsen.

Wat de Lage Landen betreft, ontbreekt dergelijk langlopend panelonderzoek, en daarom moeten we hier een beroep doen op de retrospectieve vragenlijstmethode. We vragen willekeurige steekproeven van de Nederlandse bevolking naar hun participatie in vrijwillige verenigingen toen ze jong waren. Bovendien proberen we rekening te houden met de selectiviteit van jeugdparticipatie door de respondenten te vragen naar een verzameling kenmerken van de ouders. Noch de Amerikaanse

panelstudie, noch de Nederlandse retrospectieve bevragingen bieden waterdichte garanties voor valide uitspraken. Het is altijd mogelijk om de gevonden 'effecten' van jeugdparticipatie – zo die er zijn – te zien als het resultaat van ongemeten factoren. Men moet dan echter wel een plausibele theorie hebben over de effecten van ongemeten factoren. In de discussie komen we hierop terug.

131

Theorie en hypothesen

Een van de oudste en meest constante bevindingen in het onderzoek naar participatie in maatschappelijke organisaties is dat deze deelname ongelijk is verdeeld over bevolkingscategorieën met verschillende statusposities, en dus met een verschillende toegang tot diverse maatschappelijke hulpbronnen. Vooral opleidingsniveau blijkt een doorslaggevende impact te hebben op participatie in verenigingen (Verba, Schlozman & Brady, 1995; Kraaykamp, 1996; Bekkers & De Graaf, 2002; Bekkers, 2004a). Inkomen is in Nederland en België, en dit in tegenstelling tot het onderzoek in de Verenigde Staten, geen factor van belang (Bekkers, 2004a; Hooghe, 2003a). De traditionele vaststelling dat vrouwen minder actief participeren aan het verenigingsleven wordt in meer recent onderzoek, althans voor bepaalde vormen van activiteit en in bepaalde landen, gerelativeerd (Hooghe & Stolle 2004).

De impact van de aanwezigheid van hulpbronnen op het participatieniveau kan enerzijds verklaard worden door de hulpbronnentheorie (Wilson & Musick, 1997) en anderzijds door de selectieve mobilisatietheorie (Brady, Schlozman & Verba, 1999). Beiden worden elders in dit nummer besproken (Bekkers, 2004b).

Participatie in verenigingen is niet alleen ongelijk verdeeld over bevolkingscategorieën met een verschillende sociale status, maar laat ook grote verschillen zien tussen groepen met een verschillende mate van sociale integratie. In Nederland en Vlaanderen is de participatie met name hoger onder kerkbezoekers (Dekker & De Hart, 2002; Bekkers, 2003; Hooghe, 2003b). De invloed van sociale integratie op participatie in maatschappelijke organisaties wordt doorgaans verklaard met afleidingen uit een op Durkheim geïnspireerde integratietheorie. De centrale aannames in deze theorie zijn (1) dat individuen in groepen met een hogere mate van integratie zich sterker zullen houden aan sociale normen over maatschappelijk gewenst gedrag, en (2) dat participatie in maatschappelijke organisaties als maatschappelijk gewenst gedrag wordt gezien. Een onderliggende gedachte bij deze tweede aanname is dat groepen nauwelijks verschillen in de normen die zij erop nahouden over participatie in maatschappelijke organisaties (Wilson & Musick, 1998). De invloed van sociale integratie op participatie kan ook begrepen worden met de hulpbronnen-theorie door te veronderstellen dat een hogere mate van sociale integratie een grotere toegang tot de hulpbronnen van anderen oplevert. Wat in de integratietheorie 'integratie' heet, wordt in de hulpbronnentheorie 'sociaal kapitaal' genoemd (Lin, 2001).

Een alternatieve versie van de integratietheorie wijst op de rol van maatschappelijke waarden en daarvan afgeleide opvattingen over wat maatschappelijk gezien

wenselijk is. Deze theorie bestrijdt de tweede aanname uit de integratietheorie, en stelt dat sociale groepen wel degelijk verschillen in de normen die zij erop nahouden over participatie in maatschappelijke organisaties. Volgens deze theorie zijn verschillen tussen sociale groepen in prosociaal gedrag verbonden met verschillen in opvattingen over wat maatschappelijk gewenst is. Niet alleen slagen sommige groepen er beter in dat hun leden zich de sociale normen van die groep eigen maken, zoals Parsons veronderstelt met zijn internaliseringshypothese, maar in sommige groepen worden sterker prosociale waarden aangehangen dan in andere groepen (Haslam, 2001; Hooghe, 2003a).

Een hypothese die eventueel verschillen tussen groepen kan verklaren in de normen die zij overbrengen op hun leden is afkomstig uit de figuratiesociologie. De veronderstelling is dat groepen die een hogere mate van wederzijdse afhankelijkheid kennen sterker geneigd zijn om zichzelf te beheersen en hun 'natuurlijke driften' en gevoelens onder controle te houden (Ultee, Arts & Flap, 2003: 567). Deze veronderstelling wordt de afhankelijkheidshypothese genoemd. Zelfbeheersing is een belangrijke factor in prosociaal gedrag (Bandura, 1977). Als we de afhankelijkheidshypothese generaliseren, luidt de hypothese dat groepen die een hogere mate van wederzijdse afhankelijkheid kennen hun leden hogere eisen stellen wat betreft prosociaal gedrag. Deze hypothese verklaart bijvoorbeeld waarom kleinere geloofsgroepen striktere normen opleggen aan hun leden, omdat groepen met een kleinere omvang een grotere mate van wederzijdse afhankelijkheid kennen.

De zojuist besproken theorieën over participatie gelden niet alleen voor participatie in de volwassenheid, maar ook voor jeugdparticipatie. Op basis van de hulpbronnentheorie verwachten we daarom dat jeugdparticipatie waarschijnlijker is onder kinderen van hoger opgeleiden. Op basis van de integratietheorie verwachten we dat jeugdparticipatie waarschijnlijker is onder kinderen van kerkleden, en met name onder kinderen van actieve kerkleden – tenminste voorzover die participatie volgens de normen van de groep gewenst is. Bekende uitzonderingen zijn de lagere participatie van protestants-christelijke kinderen in sport- en hobbyverenigingen, omdat die als te werelds werden beschouwd. Participatie daarin werd in sterker religieuze omgevingen juist ontmoedigd.

Voorzover de zojuist besproken drie theorieën over participatie volledig zijn, zouden zij ook moeten kunnen verklaren waarom jeugdparticipatie een invloed heeft op participatie in de volwassenheid. Uit de drie theorieën kunnen inderdaad verschillende hypothesen worden afgeleid die elkaar aanvullen. Als participatie een kwestie van de juiste hulpbronnen is, zoals in de hulpbronnentheorie wordt verondersteld, moet de invloed van jeugdparticipatie op participatie op latere leeftijd verklaard worden doordat jongeren via hun participatie vaardigheden opdoen die hun menselijk kapitaal vergroten. Deze verklaring kan getoetst worden door na te gaan of de invloed van jeugdparticipatie op participatie in de volwassenheid verminderd wanneer rekening gehouden wordt met het bereikte opleidingsniveau.

Op basis van de alternatieve versie van de integratietheorie verwachten we daarentegen dat jeugdparticipatie de internalisering van prosociale waarden bevordert

en dat deze waarden op hun beurt de participatie in maatschappelijke organisaties in de volwassenheid bevorderen. Deze verklaring kan getoetst worden door na te gaan of de invloed van jeugdparticipatie op participatie in de volwassenheid verminderd wanneer rekening gehouden wordt met de maatschappelijke waarden die verondersteld worden de participatie in verenigingen te bevorderen. Als de alternatieve versie van de integratietheorie correct is hebben degenen die in de jeugd in verenigingen geparticipeerd hebben later sterker prosociale waarden, en zijn deze prosociale waarden de reden dat jeugdparticipatie samenhangt met participatie op latere leeftijd.

De selectieve mobilisatietheorie ten slotte voorspelt dat jongeren die participeren in verenigingen later in hun leven een grotere kans lopen om gevraagd te worden om steun aan maatschappelijke organisaties. Dit heeft volgens de selectieve mobilisatietheorie twee oorzaken. Ten eerste zijn jongeren die in verenigingen hebben geparticipeerd later gemakkelijker bereikbaar voor mobilisatienetwerken. Wanneer maatschappelijke organisaties nieuwe vrijwilligers of donateurs zoeken, zullen ze daarbij een beroep doen op de netwerken van hun leden (Bekkers, 2004b; Brady, Schlozman & Verba, 1999). Het is waarschijnlijk dat degenen die tijdens hun jeugdjaren in verenigingen hebben geparticipeerd in netwerken blijven verkeren waarin meer vrijwilligers aanwezig zijn, vooral omdat ze in of via de vereniging een netwerk hebben opgebouwd.

Ten tweede wekken jongeren door jeugdparticipatie de indruk bereidwillig te zijn tot steun aan maatschappelijke organisaties. Zij zullen daardoor eerder geïdentificeerd worden als potentiële vrijwilligers of donateurs dan degenen die nog nooit enige verenigingsactiviteit aan de dag hebben gelegd. Deze verklaring kan getoetst worden door na te gaan of de invloed van jeugdparticipatie op participatie in de volwassenheid verminderd wanneer rekening gehouden wordt met de kans om gevraagd te worden om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke organisaties. Als de selectieve mobilisatietheorie juist is, hebben degenen die in de jeugd in verenigingen geparticipeerd hebben later een grotere kans om gevraagd te worden. Dit is de belangrijkste reden dat jeugdparticipatie samenhangt met participatie op latere leeftijd.

Data en methoden: retrospectief onderzoek in Nederland

In deze bijdrage worden gegevens gebruikt van het onderzoek 'Geven in Nederland' (GIN), enerzijds, en het Amerikaanse panelonderzoek (golven 1965, 1973 en 1982) anderzijds. Omdat het hier om twee sterk afwijkende vormen van datacollectie gaat, met daaraan gekoppeld afwijkende vormen van operationalisering en analyse, zullen we deze data, en de bijhorende analyseresultaten, opeenvolgend voorstellen.

Het GIN-onderzoek wordt elders in deze boekaflevering uitgebreid toegelicht (steekproeftrekking, de methode van dataverzameling en de meting van bijdragen aan maatschappelijke organisaties, zie Bekkers, 2004b). In GIN werd participatie in de jeugd gemeten met de vraag of de respondenten in hun jeugd (tot het achttiende

134

levensjaar) ooit lid waren geweest van (1) een sportvereniging (62.4%); (2) een jeugdvereniging (bijvoorbeeld padvinderij/scouting) (30.4%); (3) een activiteitencommissie op school (8.2%); (4) een hobbyvereniging (15.7%). Samen geven deze vragen geen compleet beeld van de jeugdparticipatie: er werd bijvoorbeeld niet gevraagd naar jongerenclubs op het gebied van natuur en milieu, de jongerenafdelingen van arbeidersverenigingen en politieke partijen en naar religieuze organisaties. Daarnaast is niet bekend hoe actief de participatie in de verschillende verenigingen was en weten we niet wat voor sport of hobby de respondenten beoefenden. Toch denken we met de vragen over participatie in deze vier verenigingen een redelijk beeld te hebben van het grootste gedeelte van de jeugdparticipatie in Nederland. Bovendien hebben we wel enigszins een idee van de intensiteit van participatie door het aantal verenigingen waarin de respondenten activiteit rapporteerden bij elkaar op te tellen. 21.4% rapporteerde geen enkele verenigingsactiviteit in de jeugd; 49.2% activiteit in één vereniging; 21.6% in twee, 6.9% in drie, en 0.9% in alle vier de verenigingen.

Om de effecten van ordinale en metrische variabelen met elkaar te kunnen vergelijken in logistische regressieanalyses werden deze variabelen omgezet in z-scores met een gemiddelde van 0 en een standaardafwijking van 1. Respondenten met ontbrekende waarden werden daarbij als 0 gerekend.

Resultaten: wie participeerde in de jeugd?

Tabel 1 laat de achtergronden van jeugdparticipatie zien in de vier verschillende verenigingen. De getoonde coëfficiënten zijn effecten van z-gestandaardiseerde vari-

Tabel 1: Achtergronden van jeugdparticipatie

	Sport	Jeugd	School	Hobby
Vrouw	0,92	0,97	0,88	1,31 *
Leeftijd	0,96 ***	1,01 ***	1,00	1,00
Opleiding ouders	1,12 **	1,11 (*)	1,61 ***	1,02
Katholieke ouders	1,51 *	1,70 **	1,37	1,61 *
Hervormde ouders	1,48 *	1,52 *	0,99	1,31
Gereformeerde ouders	1,05	2,09 **	0,91	1,11
Overige religie ouders	0,65	0,73	0,56	2,06 *
Gemengd huwelijk	1,10	0,96	1,13	1,33
Kerkgang ouders	0,73 ***	1,16 *	0,95	0,74 ***
Vrijwilligersactiviteit ouders	1,12 (*)	1,18 **	1,63 ***	1,27 ***
Chi kwadraat	247,1 ***	106,0 ***	80,9 ***	32,2 ***
Verklaarde variantie	,161	,074	,093	,028

Getoonde coëfficiënten zijn odds ratio's van z-gestandaardiseerde variabelen,

*** p<.001; ** p<.01; * p<.05; (*) p<.10

abelen in logistische regressieanalyses van het wel of niet geparticipeerd hebben in vier verschillende verenigingen in de jeugd. In de eerste plaats blijkt dat participatie in alle soorten verenigingen vaker voorkomt onder kinderen van ouders die zelf ook actief waren als vrijwilliger. Verder blijkt dat in de meeste soorten verenigingen participatie vaker voorkomt onder kinderen van kerkleden, met name onder kinderen van katholieke ouders. Intensieve kerkelijke betrokkenheid ontmoedigt participatie in sport- en hobbyclubs. Verder vinden we een oververtegenwoordiging van kinderen van hoger opgeleide ouders in activiteitencommissies op school en in mindere mate in sport- en jeugdverenigingen.

Effecten van jeugdparticipatie op maatschappelijke waarden

Beïnvloedt jeugdparticipatie de maatschappelijke waarden die mensen aanhangen? Tabel 2 vat de resultaten samen van een serie regressieanalyses van maatschappelijke waarden op ouderlijke kenmerken en jeugdparticipatie. Weergegeven zijn de samenhang van jeugdparticipatie (het aantal verenigingen waarin men participeerde in de jeugd) wanneer gecontroleerd wordt voor selectie-effecten en het ongecontroleerde verband (tussen haakjes weergegeven). De resultaten laten zien dat een grotere mate van jeugdparticipatie samengaat met sterker prosociale waarden in de volwassenheid. Degenen die actiever waren in verenigingen in de jeugd hebben later een groter vertrouwen in hun medemensen, hebben sterker altruïstische waarden, voelen zich meer verantwoordelijk voor het publiek welzijn, en zijn sterker geïnteresseerd in politiek. Met name het laatste verband is verrassend sterk. De

Tabel 2: Samenhangen van jeugdparticipatie met maatschappelijke waarden

	Vertrouwen	Altruïsme	Verantwoordelijkheid	Politieke interesse
Aantal lidmaatschappen in de jeugd	,057 *	,058 **	,069 ***	,150 ***
	(,073) ***	(,064) **	(,075) **	(,161) ***
Sportvereniging	,044	,013	,011	,011 ***
	(,021) (*)	(-,031)	(-,020)	(,076) ***
Jeugdvereniging	,032	,035	,003	,062 **
	(,057) *	(,073) **	(,030)	(,094) ***
Activiteitencommissie op school	,030	,025	,067 **	,076 **
	(,048) *	(,040) (*)	(,076) ***	(,101) ***
Hobbyclub	-,001	,034	,059 *	,030
	(,008)	(,041) (*)	(,064) **	(,027)

Samenhangen van het aantal verenigingen waarin men participeerde in de jeugd gecontroleerd voor kenmerken van de ouders (ongecontroleerde verbanden tussen haakjes weergegeven),

*** $p < ,001$; ** $p < ,01$; * $p < ,05$; (*) $p < ,10$

invloed van jeugdparticipatie is een stuk groter dan de invloed van het ouderlijk opleidingsniveau ($\beta = 0,090$, hier niet getoond; volledige resultaten verkrijgbaar bij de auteurs).

136

Verder blijkt dat participatie in afzonderlijke verenigingen in de meeste gevallen slechts zwakke verbanden vertoont met maatschappelijke waarden, als er al significante verbanden zijn. Dit suggereert dat participatie in de jeugd met name positieve effecten heeft als activiteiten in meerdere organisaties met elkaar gecombineerd worden. De uitzondering op deze regel is politieke interesse. Participatie in sportverenigingen, jeugdverenigingen en activiteitencommissies op school bevordert de politieke interesse. Van de overige drie maatschappelijke waarden blijkt alleen het maatschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel significant verbonden met specifieke vormen van jeugdparticipatie. Vooral degenen die op school actief waren in commissies voelen zich op latere leeftijd sterker maatschappelijk verantwoordelijk; in mindere mate geldt dit ook voor participatie in hobbyclubs.

Ten slotte blijkt dat de bivariate samenhang van jeugdparticipatie met maatschappelijke waarden in de meeste gevallen een stuk groter is dan de samenhang gecontroleerd voor ouderlijke kenmerken. Dit bevestigt het vermoeden dat er substantiële selectie-effecten optreden. Dit geldt voornamelijk voor jeugdverenigingen en activiteitencommissies op school. Degenen die in de jeugd participeerden in deze verenigingen hangen weliswaar in sterkere mate prosociale waarden aan, maar dat komt grotendeels door de invloed van de ouders. Vooral de kerkelijke betrokkenheid en de participatie van ouders in maatschappelijke organisaties vergroten de instemming met prosociale waarden onder hun kinderen.

Effecten van jeugdparticipatie op participatie in de volwassenheid

Verhoogt jeugdparticipatie de kans om als volwassene tijd of geld bij te dragen aan maatschappelijke organisaties, en zo ja, hoe kan die invloed verklaard worden? Deze invloed kan zowel te maken hebben met de interiorisering van waarden, het verwerven van participatorische vaardigheden, als met de integratie in mobiliseerbare netwerken. Tabellen 3 tot en met 5 beantwoorden deze vragen voor vrijwilligersactiviteit (tabel 3 en 4) en het totaalbedrag gegeven aan maatschappelijke doelen in 2001 (tabel 5). Ook deze analyses verlopen stapsgewijs. De analyses in tabel 3 en 5 zijn op dezelfde wijze opgebouwd als de analyses van maatschappelijke waarden in de voorgaande tabellen. Hiermee worden de effecten van de mate van participatie en de effecten van participatie in specifieke verenigingen zichtbaar, gecontroleerd voor eventuele selectie-effecten.

Tabel 4 beantwoordt de vraag hoe de effecten van jeugdparticipatie verklaard kunnen worden. In model 1 van tabel 4 wordt de invloed van maatschappelijke waarden op vrijwilligersactiviteit en vrijgevigheid in de volwassenheid onderzocht. Vergelijking met model 3 van tabel 3 en 5 leert in welke mate effecten van jeugdparticipatie zijn toe te schrijven aan de in verenigingen opgedane maatschappelijke

Tabel 3: Jeugdparticipatie en vrijwilligersactiviteit in het afgelopen jaar

Vrouw	1,23 *	1,24 *	1,10	
Leeftijd	1,35 ***	1,40 ***	1,30 ***	
Opleiding ouders	0,92	0,89 *	0,85 **	
Katholieke ouders	1,41 *	1,31 (*)	1,29	
Hervormde ouders	1,49 *	1,42 *	1,33	
Gereformeerde ouders	2,02 ***	1,94 ***	1,66 *	
Overige religie ouders	1,93 *	2,04 *	1,68 (*)	
Gemengd huwelijk	0,95	0,93	0,88	
Kerkgang ouders	0,97	0,99	0,94	
Vrijwilligersactiviteit ouders	1,56 ***	1,47 ***	1,36 ***	
Jeugdparticipatie		1,37 ***		
Sportvereniging			1,03	0,82 *
Jeugdvereniging			1,39 **	1,70 ***
Schoolcommissie			1,79 **	1,88 ***
Hobbyclub			1,44 **	1,53 ***
Chi kwadraat	133,7 ***	163,0 ***	269,0 ***	62,7 ***
Verklaarde variantie	,091	,110	,176	,043

Getoonde coëfficiënten zijn odds ratio's van z-gestandaardiseerde variabelen,

*** $p < ,001$; ** $p < ,01$; * $p < ,05$; (*) $p < ,10$

waarden. In model 2 van tabel 4 wordt rekening gehouden met relevante hulpbronnen. Als de invloed van jeugdparticipatie in dit model geen stand houdt hebben we een aanwijzing dat jeugdparticipatie een invloed heeft op participatie in de volwassenheid door de vaardigheden die zijn opgedaan. In model 3 ten slotte wordt de invloed bekeken van mobilisatiepogingen en de sociale druk om bij te dragen aan maatschappelijke organisaties. Als de invloed van jeugdparticipatie vermindert in dit model, hebben we een aanwijzing dat participatie in de jeugd mensen later gemakkelijker bereikbaar maakt voor mobilisatienetwerken.

Tabel 3 laat zien dat vrijwilligerswerk overgaat van ouders op kinderen, en in het bijzonder van kerkelijke ouders op kinderen. Deze bevinding is in overeenstemming met eerder onderzoek naar de overdracht van vrijwilligerswerk in Nederland (Bekkers, 2004a). De invloed van de kerkelijke verbondenheid van de ouders vermindert als rekening wordt gehouden met de jeugdparticipatie van kinderen. Drie van de vier vormen van jeugdparticipatie bevorderen de participatie op latere leeftijd. Met name activiteiten in commissies op school bevorderen de participatie in de volwassenheid; participatie in jeugdverenigingen en hobbyclubs doen dat in mindere mate. Activiteit in de jeugd in sportverenigingen draagt niet bij aan de kans om later vrijwilligerswerk te doen.

Tabel 4: Verklaringen van effecten van jeugdparticipatie op vrijwilligersactiviteit in het afgelopen jaar

138	Vrouw	1,10		1,11		1,19	
	Leeftijd	1,32	***	1,35	***	1,27	***
	Opleiding ouders	0,85	**	0,83	**	0,85	*
	Katholieke ouders	1,32		1,23		1,23	
	Hervormde ouders	1,35	(*)	1,18		1,08	
	Gereformeerde ouders	1,65	*	1,35		1,13	
	Overige religie ouders	1,70	(*)	1,35		1,13	
	Gemengd huwelijk	0,91		0,87		0,85	
	Kerkgang ouders	0,95		0,89		0,88	(*)
	Vrijwilligersactiviteit ouders	1,35	***	1,28	***	1,22	**
	Sportvereniging	1,02		1,04		0,97	
	Jeugdvereniging	1,37	**	1,32	*	1,26	*
	Schoolcommissie	1,81	***	1,67	**	1,55	*
	Hobbyclub	1,42	*	1,40	*	1,49	**
	Vertrouwen	1,06		1,03		1,03	
	Altruïsme	1,67	***	1,60	***	1,38	***
	Verantwoordelijkheid	1,08		1,07		1,08	
	Politieke interesse	1,06		1,05		1,05	
	Opleidingsniveau			1,14	*	1,16	*
	Eigen huis			1,07		1,01	
	Urbanisatiegraad			1,15	*	1,09	
	Kerkbezoek			1,30	***	1,18	***
	Gevraagd als vrijwilliger					1,94	***
	Sociale druk					1,56	***
	Persoonlijk gevraagd om donatie					1,18	**
	Onpersoonlijk gevraagd om donatie					1,01	
	Chi kwadraat	278,9	***	313,4	***	435,7	***
	Verklaarde variantie	,183		,204		,275	

Getoonde coëfficiënten zijn odds ratio's van z-gestandaardiseerde variabelen,

*** $p < ,001$; ** $p < ,01$; * $p < ,05$; (*) $p < ,10$

Model 1 van tabel 4 laat zien dat maatschappelijke waarden geen belangrijke factoren zijn die het effect van jeugdparticipatie op vrijwilligersactiviteit in de volwassenheid verklaren. Altruïstische waarden bevorderen weliswaar sterk de kans om vrijwilligerswerk te doen, maar de effecten van jeugdparticipatie blijven nagenoeg gelijk vergeleken met model 3 van tabel 3. Hulpbronnen vormen wel een gedeeltelijke verklaring voor effecten van jeugdparticipatie (zie model 2). Met name de

invloed van activiteit in jeugdverenigingen en schoolcommissies vermindert door rekening te houden met het kerkbezoek en het behaalde opleidingsniveau op latere leeftijd. Nadere analyse (verkrijgbaar bij de auteurs) wijst uit dat dit komt doordat degenen die in jeugdverenigingen hebben geparticipeerd later vaker de kerk bezoeken en degenen die op school actief waren in activiteitencommissies later een hoger opleidingsniveau halen. In de discussie gaan we hier nader op in.

Uit de resultaten in model 3 blijkt dat de meeste invloeden van jeugdparticipatie nog verder verminderen als rekening gehouden wordt met de kans om gevraagd te worden en de sociale druk uit de omgeving om bij te dragen aan maatschappelijke organisaties. Overigens laat model 3 nog andere interessante resultaten zien: de invloeden van leeftijd, kerkbezoek en altruïstische waarden op vrijwilligerswerk verminderen substantieel door rekening te houden met mobilisatiepogingen en sociale druk. Ouderen, kerkbezoekers en degenen met sterker altruïstische waarden zijn vaker actief als vrijwilliger omdat ze daarvoor vaker benaderd worden en een grotere sociale druk tot participatie uit de omgeving ondervinden. Deze resultaten bevestigen eerder onderzoek (Bekkers, 2000, 2003) en vormen een aanvulling op bevindingen elders in deze boekaflevering (Bekkers, 2004b). Deze bevinding kan verklaard worden vanuit een selectieve mobilisatiehypothese: organisaties die op zoek zijn naar nieuwe vrijwilligers zullen eerder mensen benaderen van wie zij een grotere bereidwilligheid tot participatie verwachten, en bovendien blijken ze in staat die bereidheid op een relatief realistische wijze in te schatten.

In tabel 5 bekijken we de invloed van jeugdparticipatie op giften aan maatschappelijke organisaties. In de eerste plaats blijkt dat een intensievere betrokkenheid van ouders bij maatschappelijke organisaties in de jeugd samenhangt met hogere donaties door hun kinderen aan maatschappelijke organisaties in de volwassenheid (zie model 1). Participatie door de ouders in maatschappelijke organisaties in de vorm van vrijwilligerswerk gaat over in participatie in maatschappelijke organisaties door hun kinderen in de vorm van geldelijke donaties. Verder blijkt dat naarmate het opleidingsniveau en de kerkelijke betrokkenheid van de ouders in de jeugd hoger waren kinderen later meer geld geven aan 'goede doelen'. Ook blijkt dat kinderen van ouders die lid van een protestantse kerk waren in de volwassenheid meer geven aan maatschappelijke organisaties. Kinderen uit een gemengd huwelijk geven ook iets meer dan kinderen van twee onkerkelijke ouders.

Een intensievere participatie in verenigingen in de jeugd gaat samen met hogere giften aan maatschappelijke organisaties op latere leeftijd (zie model 2). De invloed van jeugdparticipatie bemiddelt een gedeelte van de invloed van de vrijwilligersactiviteit van de ouders. Door de invloed van participatie in de vier verenigingen afzonderlijk te bezien (zie model 3) blijkt dat met name activiteiten in jeugdverenigingen samengaan met hogere donaties. De relatie van participatie in activiteitencommissies op school met donaties is kleiner. Sportparticipatie en deelname aan hobbyclubs in de jeugd hebben geen verband met het bedrag dat jaarlijks geschon-

Tabel 5: Jeugdparticipatie en giften aan 'goede doelen' in het afgelopen jaar

140	Vrouw	,006		,007		,009	
	Leeftijd	,283 ***		,290 ***		,281 ***	
	Opleiding ouders	,083 ***		,075 ***		,073 ***	
	Katholieke ouders	-,041		-,054		-,054	
	Hervormde ouders	,143 ***		,136 ***		,136 ***	
	Gereformeerde ouders	,213 ***		,207 ***		,203 ***	
	Overige religie ouders	,120 ***		,122 ***		,123 ***	
	Gemengd huwelijk	,069 *		,066 *		,067 *	
	Kerkgang ouders	,152 ***		,164 ***		,157 ***	
	Vrijwilligersactiviteit ouders	,141 ***		,126 ***		,124 ***	
	Jeugdparticipatie			,087 ***			
	Sportvereniging					,023	-,106 ***
	Jeugdvereniging					,072 ***	,149 ***
	Schoolcommissie					,052 *	,071 **
	Hobbyclub					,012	,004
	Chi kwadraat	55,5 ***	52,3 ***	41,5 ***	16,9 ***		
	Verklaarde variantie	,253	,260	,261	,038		

Getoonde coëfficiënten zijn gestandaardiseerde betacoëfficiënten in een regressie van de natuurlijke logaritme van het gegeven bedrag onder gevers,

*** $p < ,001$; ** $p < ,01$; * $p < ,05$; (*) $p < ,10$

ken wordt aan 'goede doelen'. Overigens blijkt dat de positieve invloed van participatie in jeugdverenigingen en schoolcommissies overschat wordt wanneer geen rekening gehouden wordt met selectie-effecten. Zonder controle op ouderlijke kenmerken lijkt sportparticipatie een negatief verband te hebben met donaties.

In tabel 6 onderzoeken we hoe jeugdparticipatie donaties op latere leeftijd beïnvloedt. In tegenstelling tot de analyse van deelname aan vrijwilligerswerk in tabel 4 blijkt dat de sterker prosociale waarden van jeugdparticipanten wel degelijk een verklaring vormen voor hun hogere donaties aan maatschappelijke doelen (vergelijk model 1 van tabel 6 met model 3 van tabel 5). De relatie van participatie in jeugdverenigingen en schoolcommissies met de jaarlijkse donaties verzwakt wanneer we rekening houden met de sterker prosociale waarden van participanten in deze verenigingen. Verder blijkt dat ook het grotere bezit van of de toegang tot hulpbronnen bijdraagt aan de invloed van jeugdparticipatie (zie model 3). Nadere analyse wijst uit dat het vooral om het behaalde opleidingsniveau gaat. Kinderen die participeerden in een vereniging, behaalden later een hoger opleidingsniveau en geven daarom in de volwassenheid meer geld aan 'goede doelen'. De relatie van participatie in jeugdverenigingen vermindert nog verder wanneer we rekening houden met de grotere kans om gevraagd te worden om benaderd te worden voor bijdragen aan maatschappelijke doelen.

Tabel 6: Verklaringen van het effect van jeugdparticipatie op giften aan 'goede doelen' in het afgelopen jaar

Vrouw	-,022		-,026		-,027	141
Leeftijd	,247 ***		,254 ***		,244 ***	
Opleiding ouders	,058 **		,022		,022	
Katholieke ouders	-,059 (*)		-,095 ***		-,097 ***	
Hervormde ouders	,125 ***		,079 **		,070 **	
Gereformeerde ouders	,175 ***		,100 ***		,092 ***	
Overige religie ouders	,109 ***		,060 **		,056 *	
Gemengd huwelijk	,062 *		,052 *		,049 *	
Kerkgang ouders	,145 ***		,080 ***		,082 ***	
Vrijwilligersactiviteit ouders	,088 ***		,046 *		,040 (*)	
Sportvereniging	,010		,015		,015	
Jeugdvereniging	,058 **		,038 (*)		,028	
Schoolcommissie	,037 (*)		,005		,006	
Hobbyclub	-,002		-,001		-,004	
Vertrouwen	,064 **		,039 (*)		,036 (*)	
Altruïsme	,198 ***		,163 ***		,139 ***	
Verantwoordelijkheid	,092 ***		,078 ***		,074 ***	
Politieke interesse	,035		,016		,012	
Opleidingsniveau			,126 ***		,121 ***	
Eigen huis			,294 ***		,278 ***	
Urbanisatiegraad			,093 ***		,086 ***	
Kerkbezoek			,005		,001	
Gevraagd als vrijwilliger					-,006	
Sociale druk					,039 (*)	
Persoonlijk gevraagd om donatie					,043 (*)	
Onpersoonlijk gevraagd om donatie					,073 ***	
F-waarde	44,1 ***		52,4 ***		45,9 ***	
Verklaarde variantie	,327		,414		,422	

Getoonde coëfficiënten zijn gestandaardiseerde bèta-coëfficiënten in een regressie van de natuurlijke logaritme van het gegeven bedrag onder gevers,

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,01$; * $p < 0,05$; (*) $p < 0,10$

Paneldata: de Verenigde Staten

Bij de vorige analyses hebben we telkens gebruikgemaakt van cross-sectionele surveygegevens, waarbij volwassen respondenten op een retrospectieve manier bevraagd werden over hun deelname aan het verenigingsleven in hun jeugdfase. Hoewel de

Tabel 7: Bivariate verhoudingen tussen jeugd- (1965) en volwassenenparticipatie (1982)

142

Soort jeugdorganisatie	% lid van deze org.	niet-lid van deze org.	leden van deze jeugdorganisatie
School of studentengroep	30,1	1,25	1,23
Hobbygroep	17,6	1,24	1,26
Schoolgroep rond specifiek thema	33,2	1,21	1,32
Specifieke doelgroep	36,8	1,27	1,21
Buurtgroepen***	33,4	1,16	1,43
Kerken***	71,3	1,05	1,33
Scouts*	29,8	1,19	1,40
Atletiek club***	34,7	1,14	1,46
Muziek/cultuur	29,4	1,22	1,31
Debatteams	8,1	1,25	1,27
Verantwoordelijke functie in jeugdorganisatie***	57,8	1,06	1,39

Eenheden zijn het aantal gerapporteerde lidmaatschappen in 1982, opgedeeld naargelang de jeugdactiviteit in 1965. n=1040 panelrespondenten, in 1965 en 1982. Specifieke doelgroep: club voor jonge landbouwers, wetenschappers, et cetera.

Significanties op basis van Anova: *p<,05; **p<,01; ***<,001

ervaring met dergelijke bevragingen over het algemeen wijst op een relatief hoge graad van betrouwbaarheid (Need & De Graaf, 1996), blijft uiteraard altijd het risico bestaan dat respondenten zich laten leiden door sociale wenselijkheid, dat er fouten worden gemaakt bij de rapportering, of dat respondenten die nu nog actief zijn in het verenigingsleven vaker geneigd zullen zijn zich ook de deelname in hun jeugdfase actiever te herinneren. Daarom hebben we ervoor geopteerd de analyse te vervolledigen door gebruik te maken van paneldata, waarbij dezelfde respondenten dus over langere termijn gevolgd worden.

Een van de bekendste voorbeelden van een dergelijk panelonderzoek is het Amerikaanse *Political Socialization*-onderzoek, dat in 1965 werd opgestart met respondenten die toen overwegend tussen de 16 en de 18 jaar oud waren. Deze respondenten werden opnieuw geïnterviewd in 1973, 1982 en 1997. Tot dusver kunnen we echter enkel beschikken over de eerste drie onderzoeksgolven (Jennings, Markus & Niemi, 1983). Nadeel van deze studie is dan weer dat we uiteraard een beroep moeten doen op de vragen zoals die in 1965 werden opgesteld, en die niet altijd beantwoorden aan onze hedendaagse theoretische concepten en hypothesen. We menen echter dat een combinatie van deze Amerikaanse data en het reeds eerder besproken Nederlandse onderzoek ons een zo adequaat mogelijk beeld geeft van de relatie tussen jeugdparticipatie en volwassen indicatoren.

Een eerste verkenning van de data van de panelstudie wijst reeds op het nume-

riek belang van deze vorm van participatie: meer dan 70 procent van de ondervraagde scholieren rapporteerde in 1965 een lidmaatschap van een kerkgenootschap, en meer dan 50 procent had een verantwoordelijke functie binnen een school-gerelateerde organisatie. Als we kijken naar de bivariate verdeling, dan merken we, net zoals bij de Nederlandse gegevens op dat het lidmaatschap van sommige soorten jeugdorganisaties gepaard gaat met een hogere participatiegraad, in dit geval zeventien jaar later, als de respondenten in dit onderzoek gemiddeld 34 jaar oud zijn.

Na deze eerste verkenning zullen we vervolgens door middel van een regressieanalyse nagaan in hoeverre jeugdparticipatie-ervaringen een impact hebben op de participatieniveaus op volwassen leeftijd, en op de houdingen van de respondenten, als ze eenmaal de volwassenheid hebben bereikt. Bij deze multivariate toets dienen we uiteraard de nodige controlevariabelen op te nemen, waarvan de meeste in 1982 werden gemeten. Het gaat dan om de variabelen opleidingsniveau, inkomen, geslacht, religieuze denominatie, het eigenaar zijn van een eigen woning, het hebben van betaald werk, en het leven binnen een huwelijksband. Tevens werd de mate van kerkpraktijk van de respondent mee opgenomen als onafhankelijke variabele. Wat betreft betaald werk werd een onderscheid gemaakt tussen de respondenten die een betaalde functie bekleden op de arbeidsmarkt (in eender welke vorm) en diegenen die dat niet doen. Ook het bezit van een eigen woning, of het hebben van een huwelijkse band (en beiden kunnen fungeren als indicatoren voor een zekere vorm van maatschappelijke integratie, zeker in het Verenigde Staten van de jaren tachtig van de twintigste eeuw) werden op dezelfde wijze gecodeerd. Als indicator voor de mate van integratie binnen een lokale leefgemeenschap nemen we ook het aantal verhuisbewegingen sinds 1965 mee in de analyse.

Een van de unieke kenmerken van deze panelstudie is echter dat in 1965 niet alleen de respondenten zelf werden bevraagd, maar ook ten minste één van de ouders van de respondent. Bij het GIN-onderzoek kan nog terecht de bedenking worden geopperd dat de mate waarin kinderen op de hoogte zijn van het participatiepatroon van hun ouders ook een zekere mate van vertekening oplevert. In sommige gevallen zullen kinderen immers wel belangstelling hebben voor dergelijke sociale activiteiten van hun ouders, en in andere gevallen zal dat niet zo zijn. Deze panelstudie omzeilt dit bezwaar doordat in 1965 rechtstreeks informatie werd ingewonnen bij de ouders zelf. Meer specifiek hebben we informatie over de vrijwillige activiteiten van de ouders, hun mate van kerkelijke betrokkenheid, en hun veralgemeend maatschappelijk vertrouwen. Deze laatste indicator werd opgenomen omdat veralgemeend vertrouwen beschouwd kan worden als de belangrijkste attitudele component van de notie sociaal kapitaal (Uslaner, 2002; Stolle, 2002). Tevens beschikken we over informatie met betrekking tot het opleidingsniveau van zowel de vader als de moeder van de respondent.

Bij de analyse van de gegevens van het Amerikaanse panelonderzoek volgen we ongeveer dezelfde werkwijze als we gevolgd hebben bij het Nederlandse onderzoek.

Tabel 8: Jeugdparticipatie en volwassen houdingen en gedrag

144

Onafhankelijke variabelen	I Participatie 1982	II Participatie 1982 (incl, jeugdpart,)	III Vertrouwen 1982	IV Vertrouwen 1982 (incl, jeugdpart,)
Constante	,549 (.432)	,396 (.440)	1,296 (.782)	,745 (.794)
Achtergrondkenmerken				
Opleidingsniveau	,098 (.026)***	,098 (.027)***	,014 (.048)	,008 (.048)
Inkomen	,033 (.015)*	,026(.015)	,045 (.026)	,032 (.026)
Geslacht	-,291 (.141)*	-,334 (.142)*	,308 (.255)	,142 (.256)
Religie (dummy): katholiek	,022 (.145)	-,005 (.146)	,273 (.262)	,260 (.263)
joods	,326 (.322)	,381 (.316)	-,725 (.598)	-,650 (.584)
protestant	-,182 (.128)	-,172 (.128)	-,080 (.233)	-,092 (.231)
Huiseigenaar	,350 (.143)*	,340 (.142)*	,526 (.259)*	,555 (.256)*
Betaald werk	-,193 (.174)	-,213 (.173)	,045 (.315)	,057 (.313)
Huwelijkse status	,021 (.152)	,049 (.151)	,195 (.275)	,210 (.273)
Verhuisbewegingen sinds '65	-,013 (.031)	-,008 (.031)	,030 (.056)	,050 (.056)
Kerksheid in 1982	,240 (.039)***	,237 (.039)***	,022 (.072)	,027 (.071)
Kenmerken ouders				
Opleidingsniveau vader	-,009 (.057)	-,004 (.057)	,139 (.103)	,148 (.102)
Opleidingsniveau moeder	,045 (.067)	,012 (.067)	,266 (.122)*	,258 (.121)*
Participatieniveau ouders	,080 (.051)	,070 (.051)	,008 (.092)	,000 (.092)
v.d. respondent				
Kerksheid ouders in 1965	,012 (.054)	,005 (.053)	,091 (.097)	,094 (.096)
Vertrouwen ouders in 1965	,051 (.090)	,007 (.089)	,234 (.163)	,122 (.162)
Variabelen 1965				
Vertrouwen respondent	—	,318 (.161)*	—	,381(.073)***
Lidmaatschappen 1965	—	,067 (.034)*	—	-,002 (.061)
Adj. r ²	,15	,15	,04	,09

Eenheden zijn ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten (OLS) en standaardafwijkingen. Afhankelijke variable, resp. participatieniveau in 1982 (mod. I en II) en veralgemeend vertrouwen in 1982 (mod. III en IV). Participatieniveau, kerksheid en vertrouwen ouders rechtstreeks gemeten bij ouders van de respondent. Significanties: *p<,05; **p<,01; ***p<,001. Databestand: Jennings, Markus & Niemi, 1983.

In een eerste model hanteren we vooral achtergrondvariabelen, die we vervolgens uitbreiden met indicatoren voor jeugdparticipatie, zodat we kunnen nagaan wat de jeugdparticipatie precies bijdraagt aan de verklaring van fenomenen op volwassen leeftijd. Eerst gaan we na hoe we participatie op volwassen leeftijd kunnen verklaren, en zoals te verwachten viel blijken vooral opleidingsniveau en kerksheid hierop een belangrijke invloed uit te oefenen. Vrouwen blijken significant minder vaak te

participeren dan mannen, terwijl anderzijds de verschillen tussen de verschillende religieuze groepen niet significant blijken te zijn. Het hebben van een eigen woning blijkt een matige positieve invloed uit te oefenen op het participatieniveau.

Als we vervolgens in model II zowel het participatieniveau in 1965 als het vertrouwensniveau van die tijd toevoegen, dan zien we dat beiden licht significant zijn. De totale verklaarde variantie stijgt echter slechts in zeer geringe mate door deze toevoeging, zodat we kunnen besluiten dat de variabelen die in 1965 wel een zekere bijdrage leveren aan de verklaring van volwassen participatieniveaus, maar dat deze bijdrage zeker niet mag worden overschat.

Nadat we op deze manier een gedragsvariabele hebben proberen te verklaren, nemen we in model III een attitudinale component van sociaal kapitaal als afhankelijke variabele, namelijk de mate van veralgemeend vertrouwen. Onze eerste poging is eerder onbevredigend te noemen, met een geringe verklaarde variantie. Ook hier blijkt status een impact te hebben, wat zich uit in de significante scores van zowel het eigenaarschap als het opleidingsniveau van de moeder. In deze analyse leidt het opnemen van de jeugdvariabelen (model IV) wel tot een belangrijke verbetering van het model. We zien dat er geen verband optreedt tussen jeugdparticipatie en volwassen vertrouwensniveau, maar er is daarentegen wel een heel sterk verband tussen vertrouwen in 1965, en vertrouwen gemeten in 1982. De opname van deze indicator verzwakt in aanzienlijke mate het verband met het vertrouwen van de ouders van de respondent.

Hoewel de relatie tussen vertrouwen gemeten in 1965 en vertrouwen gemeten in 1982 op het eerste gezicht hoog te noemen is, valt ze zwakker uit dan we hadden kunnen verwachten op grond van de literatuur die stelt dat veralgemeend vertrouwen een stabiel persoonlijkheidskenmerk is. De mate van stabiliteit is echter niet zo hoog: de betacoëfficiënt van .23 is substantieel lager dan de betrouwbaarheidscoëfficiënten van minstens .60 die in de psychologie over vergelijkbare periodes voor persoonlijkheidskenmerken gevonden worden (Ardelt, 2000).

Ook dit model verandert echter niets aan het feit dat er absoluut geen relatie blijkt te bestaan tussen jeugdparticipatie en veralgemeend vertrouwen op latere leeftijd. De socialisatiehypothese wordt in dit onderzoek dus niet ondersteund. Wel dienen we hierbij op te merken dat de respondenten op het ogenblik van de eerste onderzoeksgolf in 1965 gemiddeld reeds 17 jaar oud waren, en men zou kunnen stellen dat ze daardoor reeds te oud zijn om de socialisatie-effecten van jeugdparticipatie nog adequaat te meten. We verwachten immers dat deze effecten vooral in een vroegere leeftijdsfase het sterkst zijn (Sears & Levy, 2003). We beschikken echter niet over een databestand om deze veronderstelling te kunnen toetsen.

Conclusie en discussie

De vraag die in deze bijdrage centraal stond was hoe participatie in verenigingen in de jeugd verbonden is met participatie op latere leeftijd. Om de invloed van jeugdparticipatie niet te overschatten hebben we rekening gehouden met kenmerken van

146

de ouders die participatie van jongeren in verenigingen beïnvloeden. Er bleken substantiële selectie-effecten op te treden: de relaties van jeugdparticipatie met volwassen participatie, vrijwilligerswerk en donaties aan 'goede doelen' op latere leeftijd bleken vaak kleiner als gecontroleerd wordt voor ouderlijke kenmerken. Niettemin vonden we substantiële effecten van jeugdparticipatie, zij het vooral op basis van retrospectieve vragen: de teruggevonden relaties in het panelonderzoek waren over de hele lijn zwakker. Wie in de jeugd intensiever actief was in verenigingen is ook later in het leven vaker actief als vrijwilliger en geeft meer aan goede doelen. Echter, niet alleen het participatiepatroon van de jongeren zelf bleek een zekere invloed uit te oefenen, maar ook het participatiepatroon van de ouders. Blijkbaar nemen kinderen vanuit het gezin van herkomst ook een zekere participatiecultuur over (Bekkers, 2004a).

Vervolgens richtte de aandacht zich op de vraag hoe de invloed van jeugdparticipatie verklaard kon worden, waarbij voorspellingen getoetst werden uit de sociale integratietheorie, de hulpbronnentheorie en de selectieve mobilisatietheorie. Volgens de sociale integratietheorie is jeugdparticipatie verbonden met participatie op latere leeftijd omdat de maatschappelijke waarden van jongeren die actief zijn geweest in verenigingen prosociaal zijn. In het panelonderzoek bleek deze invloed helemaal afwezig, in het retrospectieve onderzoek was ze eerder zwak te noemen. Deze verklaring bleek niet op te gaan voor het effect van jeugdparticipatie op vrijwilligerswerk, maar wel enige houdbaarheid te hebben voor donaties aan 'goede doelen'. Dat maatschappelijke waarden verschillende effecten hebben op vrijwilligerswerk en donaties is niet verwonderlijk, omdat donaties anoniemer zijn. Geven aan goede doelen is minder vatbaar voor invloed van de sociale omgeving dan deelname aan vrijwilligerswerk. Deze conclusie sluit aan bij eerder onderzoek waaruit bleek dat de invloed van kerkelijke betrokkenheid op geldelijke bijdragen eveneens sterker in maatschappelijke waarden gelegen is dan de invloed op deelname aan vrijwilligerswerk (Bekkers, 2003).

Volgens de hulpbronnentheorie doen jongeren door jeugdparticipatie vaardigheden op die hun menselijk kapitaal vergroten, waardoor zij later effectiever en tegen geringere kosten kunnen bijdragen aan maatschappelijke organisaties. Ook deze verklaring bleek gedeeltelijk van toepassing, en wel in iets sterkere mate dan de integratietheorie. Zowel voor deelname aan vrijwilligerswerk als voor geldelijke donaties vonden we dat de effecten van jeugdparticipatie gedeeltelijk verklaard worden door het kerkbezoek en het behaalde opleidingsniveau op latere leeftijd. Deze bevinding past bij de hypothese uit de hulpbronnentheorie dat jeugdparticipatie het menselijk en sociaal kapitaal vergroot door de aangeleerde vaardigheden en de opgedane sociale contacten. Natuurlijk is hiermee niet aangetoond dat participatie in jeugdverenigingen en schoolcommissies ook daadwerkelijk het kerkbezoek op latere leeftijd verhogen en het behaalde opleidingsniveau verhogen. Men kan altijd volhouden dat zowel jeugdparticipatie als kerkbezoek en het behaalde opleidingsniveau het gevolg zijn van ongemeten achterliggende variabelen. Tevens dient hier de invloed van ouderlijke kenmerken meer nadrukkelijk onderzocht te worden.

Ook onderzochten we de houdbaarheid van de selectieve mobilisatietheorie, die beweert dat jeugdparticipatie de participatie op latere leeftijd bevordert omdat zij de kans verhoogt om later in het leven om steun aan maatschappelijke organisaties gevraagd te worden. Ook deze verklaring bleek van toepassing op bijdragen van zowel geld als tijd aan maatschappelijke organisaties. In de paneldata waren helaas geen gegevens beschikbaar om de selectieve mobilisatietheorie te toetsen.

Tezamen bieden de integratietheorie, de hulpbronnentheorie en de selectieve mobilisatietheorie een sluitende verklaring van de invloed van jeugdparticipatie op donaties aan 'goede doelen'. Voor de verklaring van de invloed van jeugdparticipatie op vrijwilligerswerk is dat echter niet het geval. Zelfs als gecontroleerd wordt voor maatschappelijke waarden, hulpbronnen, mobilisatiepogingen en sociale druk blijft er een significant positief verband bestaan tussen jeugdparticipatie en vrijwilligerswerk en participatie op latere leeftijd. We kunnen hieruit dan ook concluderen dat jeugdparticipatie een autonome invloed heeft op latere participatie, controlerend voor deze variabelen, en dat deze invloed beduidend groter is dan de impact op latere prosociale houdingen en waarden. Deze conclusie is duidelijk, zij het met een verschillende mate van gradatie, zowel in het retrospectieve onderzoek als in het panelonderzoek.

Ten slotte willen we de beperkingen van de gebruikte gegevens opnieuw onder de aandacht brengen. Retrospectieve vragen over de activiteiten van de ouders en de respondent zelf in de jeugd zijn nooit volledig betrouwbaar. Er kunnen allerlei vertekeningen optreden. Herinneringen kunnen selectief zijn: wellicht reconstrueren respondenten de omgeving waarin ze zijn opgegroeid mede aan de hand van het verloop van hun latere leven en herinneren huidige vrijwilligers zich de vrijwilligersactiviteit van hun ouders beter dan degenen die op dit moment niet actief zijn als vrijwilliger. Het feit dat de verbanden die we terugvinden via de panelmethode, systematisch zwakker blijken te zijn, zou een aanwijzing kunnen zijn in deze richting. Hierbij moeten we echter meteen aantekenen dat een aantal metingen in het Amerikaanse panelonderzoek minder adequaat onze theoretische concepten dekken. In de eerste plaats betreft dit de afhankelijke variabele: het aantal lidmaatschappen. In de retrospectieve analyses zijn vrijwilligerswerk en giften de afhankelijke variabelen. Dit zijn minder vrijblijvende vormen van participatie.

Bovendien is het zo dat de eerste meting plaatsvond op het ogenblik dat de respondenten reeds de leeftijd van zeventien jaar hadden bereikt. Op basis van deze vergelijking kunnen we dan ook geen definitieve conclusies trekken met betrekking tot de validiteit van de retrospectieve bevragingsmethode.

Daarnaast heeft een paneldesign het nadeel van uitval van respondenten. De meerwaarde van paneldata is omgekeerd evenredig met de mate van selectiviteit in de uitval. Het is zeker dat er een aanzienlijke uitval is geweest in de paneldata van Jennings, Niemi en Markus (32% van 1965 tot 1982). Helaas is onbekend hoe selectief die uitval is: het databestand die toegankelijk is voor secundaire analyse bevat enkel de respondenten die in alle golven meededen. Het is onwaarschijnlijk dat de uitval compleet toevallig is. Het ligt bijvoorbeeld voor de hand dat degenen die vaker ver-

148

huisd zijn vaker uit het oog verloren zijn. Dit kan het niet-significante effect van het aantal verhuisbewegingen verklaren. Het is ook denkbaar dat de paneldata waarschijnlijk selectief zijn naar participatie in verenigingen, de afhankelijke variabele. Het ligt voor de hand dat degenen die in 1965 sterker participeerden in met name lokale verenigingen sterker aan hun gemeenschap gebonden zijn en daardoor minder vaak zijn uitgevallen in 1982. Het is niet ondenkbaar dat een stuk van het effect van jeugdparticipatie verloren is gegaan door selectieve uitval. Retrospectieve gegevens zijn op dit punt een voordeel: daarin zal geen of weinig selectie zitten naar aantal verhuisbewegingen of mate van jeugdparticipatie.

Een mogelijk probleem in de retrospectieve gegevens waar we wel een antwoord op hebben, is de stelling dat het verband tussen prosociale waarden en jeugdparticipatie verloopt van waarden naar gedrag in plaats van andersom. Het ligt voor de hand dat jongeren die sterker prosociale waarden hebben over het algemeen meer geïnteresseerd zullen zijn in verenigingsparticipatie. Deze mogelijkheid ligt voor de hand omdat ouders bij het uitkiezen van een club voor het kind niet alleen maar op hun eigen wensen afgaan, maar ook vaak rekening houden met de voorkeuren van hun kinderen. De achterliggende variabelen in dit scenario zijn de prosociale waarden en de interesses van het kind in de jeugd. Als dit scenario zich zou hebben voorgedaan, moet de invloed van maatschappelijke waarden op bijdragen van geld en tijd groter zijn wanneer geen rekening wordt gehouden met de invloed van jeugdparticipatie. Dit blijkt niet of nauwelijks het geval te zijn (resultaten verkrijgbaar bij de auteurs).

Een laatste mogelijk probleem waar we op ingaan is dat er ongemeten achterliggende variabelen zijn die zowel van invloed zijn op jeugdparticipatie als op andere relevante factoren in de analyses. Dit zouden bijvoorbeeld aangeboren cognitieve competenties kunnen zijn, emotionele intelligentie, of andere stabiele persoonlijkheidskenmerken waarop zowel in verenigingen als in de schoolcarrière geselecteerd wordt. Zoals in nagenoeg elk sociologisch onderzoek hebben we geen metingen van dergelijke kenmerken beschikbaar. Uit het weinige onderzoek dat persoonlijkheidskenmerken tegelijk met sociaaldemografische kenmerken in verband brengt met prosociaal gedrag is echter bekend dat persoonlijkheidskenmerken geen grote invloed uitoefenen (Bekkers, 2004a). Wellicht nog belangrijker is de constatering dat de invloed van persoonlijkheidskenmerken nagenoeg onafhankelijk is van de invloed van de toegang tot hulpbronnen. Bovendien blijkt dat de invloed van vrijwilligersactiviteiten van de ouders op die van kinderen niet verdwijnt als rekening wordt gehouden met de persoonlijkheidskenmerken van de kinderen. Dit betekent dat persoonlijkheidskenmerken die overgedragen worden van ouders op kinderen geen verklaring zijn voor de gelijkens tussen ouders en kinderen in hun mate van inzet voor maatschappelijke organisaties.

Literatuur

- Ardelt, M. (2000). Still Stable After All These Years? Personality Stability Theory Revisited. *Social Psychology Quarterly*, 63(4), 392-405.
- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bekkers, R. (2000). Religieuze betrokkenheid en participatie in vrijwilligerswerk: Een kwestie van psychologische dispositie of sociale organisatie? *Sociologische Gids*, 47, 268-292.
- Bekkers, R. (2003). De bijdragen der kerckelijken. In T. Schuyt (red.) *Geven in Nederland 2003: Giften, Legaten, Sponsoring en Vrijwilligerswerk* (pp. 141-172). Houten/Mechelen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Bekkers, R. (2004a). *Giving and Volunteering in the Netherlands: Sociological and Psychological Perspectives*. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Bekkers, R. (2004b). 'Nee heb je, ja kun je krijgen': de effectiviteit van fondsenwerings- en rekruteringsstrategieën van maatschappelijke organisaties. *Mens en Maatschappij*, te verschijnen.
- Bekkers, R. & De Graaf, N. D. (2002). Verschuivende achtergronden van verenigingsparticipatie in Nederland, *Mens en Maatschappij*, 77(4), 338-360.
- Bowler, S., T. Donovan & Hanneman, R. (2003). Art for Democracy's Sake? Social Group Membership and Civic Engagement in Europe, *Journal of Politics*, 65(4), 1111-1129.
- Brady, H., Verba, S. en Schlozman, K. (1995). Beyond Ses: A Resource Model of Political Participation, *American Political Science Review*, 89, 271-294.
- Brady, H., Schlozman, K. & Verba, S. (1999). Prospecting for Participants: Rational Expectations and the Recruitment of Political Activists. *American Political Science Review*, 93, 153-169.
- Dekker, P. & De Hart, J. (2002). Het zout der aarde: Een analyse van de samenhang tussen godsdienstigheid en sociaal kapitaal in Nederland. *Sociale wetenschappen*, 45-61.
- Durkheim, E. (1897). *Le Suicide: Étude De Sociologie*. Paris: PUF.
- Gabriel, O. et al. (2002). *Sozialkapital und Demokratie. Zivilgesellschaftliche Ressourcen im Vergleich*. Wien: Universitätsverlag.
- Haslam, S.A. (2001). *Psychology in Organizations. The Social Identity Approach*. London: Sage.
- Hooghe, M. (2003a). *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Verenigingen en democratische politieke cultuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hooghe, M. (2003b). Value Congruence and Convergence within Voluntary Associations. Ethnocentrism in Belgian Organizations, *Political Behavior*, 25(2), 151-175.
- Hooghe, M. & Stolle, D. (2004). Good Girls go to the Polling Booth, Bad Boys go Everywhere. Gender Differences in Anticipated Political Participation among US 14 Year Olds, *Women and Politics*, 26(3), (in press).
- Jennings, M.K., Markus, G. & Niemi, R. (1983). *Youth-Parent Socialization Panel Study, 1965-1982: Three Waves Combined*. Ann Arbor: Inter-university Consortium for Political and Social Research.

- Jennings, M.K. & Niemi, R. (1981). *Generations and Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Kraaykamp, G. (1996). Ontwikkelingen in De Sociale Segmentering Van Vrijtijdsbesteding; Toenemende Exclusiviteit of Evenredige Participatie? In H. B. G. Ganzeboom & W. Ultee (red.), *De Sociale Segmentatie Van Nederland in 2015* (pp. 171-203), Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Lin, N. (2001). *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindeman, E. (1995). *Participatie in vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Thela Thesis.
- Need, A. & De Graaf, N.D. (1996). Losing my religion. A Dynamic Analysis of Leaving the Church in the Netherlands, *European Sociological Review*, 12(1), 87-99.
- Newton, K. (1999). Social and Political Trust in Established Democracies. In P. Norris (ed.) *Critical Citizens* (pp. 169-187). Oxford: Oxford University Press.
- Newton, K. & Delhey, J. (2003). Who Trusts? The Origins of Social Trust in Seven Nations. *European Societies*, 5(2), 1-45.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Schuyt, T. (2001). *Geven in Nederland: Giften, Legaten, Sponsoring en Vrijwilligerswerk*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Schuyt, T. (2003). *Geven in Nederland: Giften, Legaten, Sponsoring en Vrijwilligerswerk*. Houten/Mechelen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Sears, D. & Levy, S. (2003). Childhood and Adult Political Development, In D. Sears, L. Huddy & R. Jervis (eds.), *Oxford Handbook of Political Psychology* (pp. 60-109). Oxford: Oxford University Press.
- Sherrod, L., Flanagan, C. & Youniss, J. (2002). Dimensions of Citizenship and Opportunities for Youth Development, *Applied Developmental Science*, 6(4), 264-272.
- Snow, D., Zurcher, L., & Ekland-Olson, S. (1980). Social Networks and Social Movements: A Microstructural Approach to Differential Recruitment, *American Sociological Review*, 45, 787-801.
- Stolle, D. (2002). Trusting Strangers. The Concept of Generalized Trust in Perspective, *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 7(4), 397-412.
- Stolle, D. & Hooghe, M. (2004). Inaccurate, exceptional, one-sided or irrelevant? The debate about the alleged decline of social capital and civic engagement in western societies. *British Journal of Political Science*, 34(4), 703-721.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (2003). *Sociologie: Vragen, Uitspraken, Bevindingen*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Uslaner, E. (2002). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verba, S., Schlozman, K.L. & Brady, H.. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MS: Harvard University Press.
- Warren, M. (2001). *Democracy and Association*. Princeton: Princeton University Press.

- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215-240.
- Wilson, J. & Musick, M. (1997). Who Cares? Toward an integrated theory of volunteer work *American Sociological Review*, 62, 694-713.
- Wilson, J. & Musick, M. (1998). The contribution of social resources to volunteering. *Social Science Quarterly*, 79, 799-814.
- Youniss, J., McLellan, J. & Yates, M. (1997). What we Know about Engendering Civic Identity. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 620-631.

151

Appendix

In het Geven in Nederland-onderzoek (voor de volledige vragenlijst zie Schuyt, 2003) werd participatie van de ouders in verenigingen gemeten met de vraag 'Waren uw ouders actief voor een maatschappelijke organisatie (bijvoorbeeld religieuze vereniging, politieke partij, vakbond, culturele vereniging, in de hulpverlening of gezondheidszorg) toen u ongeveer 15 jaar oud was?'. Er werd apart gevraagd naar vrijwilligersactiviteit van de vader en de moeder. 19.1% antwoordde dat alleen de vader actief was, 8.3% alleen de moeder, 13.8% rapporteerde vrijwilligersactiviteit van beide ouders en 58.8% herinnerde zich van beide ouders geen activiteiten in verenigingen. In de analyses wordt in eerste instantie gekeken naar het aantal ouders dat actief was als vrijwilliger. In aparte analyses is nog gekeken of de invloed van vaders en moeders verschilt, en of die invloed anders is op zonen en dochters.

Omdat participatie in verenigingen altijd sterk verbonden is geweest met kerkelijkheid, werd gevraagd naar de kerkelijke betrokkenheid van de ouders. Eerst werd gevraagd: 'Behoorden uw ouders tot een bepaalde kerk of geloofsgemeenschap toen u opgroeide? Zo ja, welke was dat?' Vervolgens werd gevraagd: 'Hoe vaak bezochten uw ouders diensten of vieringen van een kerk of geloofsgemeenschap toen u ongeveer 15 jaar oud was?' Beide vragen werden apart beantwoord voor de vader en de moeder. Op de vraag over kerklidmaatschap van de vader antwoordde 25.3% onkerkelijk, 33.1% katholiek, 20.0% hervormd, 12.8% gereformeerd, 4.7% overig en 4.1% wist het niet meer; bij de vraag over kerklidmaatschap van de moeder waren deze percentages respectievelijk 20.6%, 34.7%, 23.0%, 13.5%, 5.4% en 2.8%. Op de vraag over kerkgang van de vader antwoordde 37.6% nooit, 9.3% een of enkele malen per jaar, 4.2% ongeveer één keer per maand, 28.2% ongeveer 1 keer per week, en 11.5% vaker dan één keer per week; 9.3% wist het niet; voor de moeder waren deze percentages respectievelijk 31.8%, 12.9%, 5.9%, 31.1%, 11.8% en 6.4%.

De antwoorden op de vragen over de kerkgang van de vader en de moeder hingen sterk met elkaar samen ($r=.760$) en werden samengevoegd in een factorscore (Eigenwaarde 1.76, 87.9 % verklaarde variantie, en met ladingen van .938 van beide variabelen). Ook de informatie over het kerklidmaatschap van de ouders werd samengevoegd. Van de respondenten had 20.9% twee onkerkelijke ouders, 30.4% twee katholieke, 17.2% twee hervormde, 11.6% twee gereformeerde, 3.8% twee ouders met dezelfde overige religieuze denominatie, en 16.1% had ouders uit verschillende denominaties, had één kerkelijke en één onkerkelijke ouder of zei het van minstens één ouder niet te weten.

Ten slotte is bekend wie van de ouders de hoogste opleiding had (onder 47.2% van de respondenten was dit de vader; onder 11.8% de moeder, 29.9% had ouders met gelijke opleidingsniveaus en 11.0% wist het niet) en hoe hoog dat opleidingsniveau was. Onder de respondenten die informatie gaven over de hoogste opleiding van hun ouders had 19.1% ouders die alleen op de lagere school hadden gezeten, 31.8% had een vakschool, huishoudschool of avondschoon afgemaakt; 19.5% mulo, 3-jarige hbs, mavo, of handelschool; 8.2% mbo; 13.4% hbs, havo, vwo, lyceum, gymnasium, kweekschool, of atheneum; 7.9% had ouders met een hbo-diploma of hoger.

Veralgemeend vertrouwen werd gemeten als de gemiddelde score op twee stellingen: 'In het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen' en 'Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met andere mensen' (met antwoordcategorieën variërend van 1 – 'helemaal oneens' tot 5 'helemaal eens'). De twee stellingen correleren -.42 met elkaar. Altruïsme is het gemiddelde van acht stellingen als 'Ik vind het belangrijk mij in te spannen voor anderen', die tezamen een betrouwbare schaal vormen ($\alpha = .81$). Verantwoordelijkheid is de gemiddelde score op een vijf puntsschaal van drie items: 'Wij moeten de wereld voor de volgende generatie goed achterlaten', 'De maatschappij komt in gevaar omdat mensen zich steeds minder van elkaar aantrekken' en 'De wereld vraagt om verantwoordelijke burgers'. Politieke interesse werd gemeten met de vraag 'Zou u van uzelf zeggen dat u geïnteresseerd in politiek bent?' in vijf categorieën variërend van 'helemaal niet geïnteresseerd' tot 'sterk geïnteresseerd'.

Het Political Socialization Panelonderzoek wordt uitvoerig beschreven in Jennings en Niemi (1981), en we beperken ons hier dan ook tot een korte technische uiteenzetting. Het onderzoek begon in 1965 bij 1669 laatstejaarsleerlingen van het secundair onderwijs (toevalstrekking via scholen). Hiervan werden er 1348 opnieuw bereikt in 1973 en 1040 in 1982. De publiek toegankelijke dataset bevat enkel deze 1040 respondenten. Bij 1562 respondenten werd in 1965 ook rechtstreeks informatie ingewonnen bij ten minste één ouder. De selectiemethode van deze studie heeft als nadeel dat diegenen die nooit het laatste jaar van het secundair onderwijs hebben gevolgd niet in deze panelstudie worden opgenomen. Belangrijkste afhankelijke variabele in dit onderzoek is het aantal groepen waarbij men actief betrokken is in 1982 (gemid. 1.25). De notie veralgemeend vertrouwen werd gemeten door een combinatie van drie vragen: 'Generally speaking, would you say that most people can be trusted or that you can't be too careful in dealing with people', 'Would you say that most of the time people try to be helpful or that they are mostly looking out for themselves', 'Do you think most people would try to take advantage of you if they got a chance or would they try to be fair?'

‘Nee heb je, ja kun je krijgen’

153

De effectiviteit van fondsenwervings- en rekruteringsstrategieën van maatschappelijke organisaties

René Bekkers

Inleiding

Nederlanders zijn – vergeleken met inwoners van andere landen – vaak lid of donateur van maatschappelijke organisaties zoals vakbonden, politieke partijen, levensbeschouwelijke organisaties, natuur-, milieu- en mensenrechtenorganisaties, sportverenigingen, hobbyclubs, en doen daar vaak onbetaald vrijwilligerswerk voor. Het niveau van deelname in Nederland behoort met dat van de Verenigde Staten, Canada, en de Scandinavische landen tot het hoogste in de wereld (Baer, Curtis & Grabb, 2001).

Deelname aan maatschappelijke organisaties is ongelijk verdeeld over de bevolking (Kraaykamp, 1996; Bekkers & De Graaf, 2002). Degenen die over meer hulpbronnen beschikken zijn vaker en intensiever betrokken (Kraaykamp, 1996), net als in de Verenigde Staten (Brady, Verba & Schlozman, 1995; Wilson, 2000). Het gaat dan niet alleen over hulpbronnen in de vorm van financieel en menselijk kapitaal, maar ook over sociaal kapitaal (Coleman, 1990; Putnam, 2000). Een groter arsenaal aan deze drie vormen van kapitaal gaat niet alleen samen met een grotere betrokkenheid in de vorm van lidmaatschappen en vrijwilligerswerk, maar ook in de vorm van geldelijke bijdragen (Bekkers, 2004).

Doorgaans wordt de rol van hulpbronnen verklaard vanuit de afweging die de burger maakt bij een verzoek om een bijdrage. Het is eenvoudiger om een bijdrage te leveren met een groter arsenaal aan financieel, menselijk en sociaal kapitaal achter de hand (Wilson, 2000). Een tweede verklaring voor het belang van hulpbronnen gaat niet uit van de afweging die de burger maakt, maar van de afweging die de maatschappelijke organisatie maakt bij het zoeken naar burgers die een bijdrage willen leveren (Brady, Schlozman & Verba, 1999). Deze verklaring staat centraal in de nu volgende bijdrage. In een grote meerderheid van de gevallen gaat immers aan een bijdrage een inspanning van een maatschappelijke organisatie vooraf. De 200 grootste ‘goede doelen’ in Nederland, waarvan de boeken meegelezen worden door het Centraal Bureau Fondsenwerving (CBF), besteedden in 2002 zo’n € 135,6 miljoen

aan fondsenwerving (CBF, 2003). Dat is 14.9 procent van de totale opbrengst (€ 912,9 miljoen). Er is weinig bekend over de manier waarop deze gelden besteed worden, en hoe effectief de gebruikte fondsenwervingstrategieën zijn. Nog minder is bekend over wat maatschappelijke organisaties doen om aan vrijwilligerskrachten te komen, omdat daar geen administratie van bijgehouden wordt. Zeker is wel dat een meerderheid van de vrijwilligers niet op eigen initiatief aan vrijwilligerswerk begon, maar daarvoor gevraagd werd (Bekkers, 2002). Het ligt voor de hand dat maatschappelijke organisaties proberen om de bijdragen te maximaliseren tegen zo laag mogelijke kosten. Daarom zullen maatschappelijke organisaties proberen hun verzoeken om bijdragen te richten op degenen waarvan ze steun verwachten, en die gemakkelijk bereikbaar zijn. Het ligt voor de hand dat organisaties daarvoor de netwerken van hun leden en vrijwilligers gebruiken.

Deze bijdrage onderzoekt de rol van maatschappelijke organisaties in het totstandkomen van sociale ongelijkheid in participatie. In welke mate kan de invloed van toegang tot financieel, menselijk en sociaal kapitaal op participatie in maatschappelijke organisaties verklaard worden door de selectieve mobilisatiestrategieën van maatschappelijke organisaties? Deze verklaringsvraag veronderstelt dat maatschappelijke organisaties actief zijn in het werven van donateurs en vrijwilligers en dat zij hun wervingsacties richten op burgers die sterker geneigd zijn tot participatie en waardevoller zijn voor de organisatie. Daarom wordt in het empirische gedeelte van deze bijdrage eerst een beschrijving gegeven van de strategieën die maatschappelijke organisaties gebruiken om nieuwe vrijwilligers te rekruteren en om fondsen te werven, hoe effectief deze strategieën zijn, en hoe selectief ze worden toegepast. Voordat deze empirische vragen aan de orde komen, wordt een beschrijving gegeven van twee theorieën die de rol van hulpbronnen voor participatie in maatschappelijke organisaties verklaren.

De hulpbronnentheorie

De hulpbronnentheorie van Wilson en Musick (1997; Wilson, 2000) verklaart waarom steun aan maatschappelijke organisaties vaker wordt gegeven door degenen die over meer hulpbronnen beschikken. De centrale hypothese in deze verklaring luidt als volgt: hoe groter het arsenaal aan hulpbronnen dat beschikbaar is, hoe kleiner de kosten van een bijdrage aan een maatschappelijke organisatie zijn, en hoe groter de kans is dat een bijdrage geleverd wordt. Bijkomende veronderstellingen in de hulpbronnentheorie zijn dat financieel, sociaal en cultureel kapitaal belangrijke hulpbronnen zijn. De beschikbaarheid van financieel kapitaal door een hoger inkomen verlaagt bijvoorbeeld de materiële kosten van een donatie. Een donatie van € 25 aan een goed doel is kostbaarder voor een huishouden met een modaal inkomen dan voor huishoudens die het dubbele verdienen.

Hetzelfde geldt voor vrijwilligerswerk: wie met betaald werk per uur € 50 verdient is minder geneigd zijn arbeid gratis ter beschikking te stellen van een maatschappelijke organisatie dan wie de helft daarvan verdient (Lindeman, 1995). Door-

gaans zijn de materiële kosten van participatie groter dan de materiële opbrengsten omdat er simpelweg geen materiële opbrengsten zijn, tenminste niet op korte termijn. Het hogere niveau van participatie in maatschappelijke organisatie onder hoger opgeleiden is in tegenspraak met een theorie die alleen naar materiële hulpbronnen kijkt, omdat een hogere opleiding doorgaans gepaard gaat met een hoger uurloon (Freeman, 1997). Daarom beschouwt de hulpbronnentheorie niet alleen financieel en menselijk kapitaal als relevante hulpbronnen, maar ook sociaal en cultureel kapitaal (Wilson & Musick, 1997).

De veronderstellingen over sociaal kapitaal in de hulpbronnentheorie bouwen voort op oude inzichten over normconform gedrag, zoals die vervat zijn in de integratietheorie van Durkheim (1897; Ultee, Arts & Flap, 2003; Van Tubergen, Te Grotenhuis & Ultee, 2004). Individuen in hechtere gemeenschappen ondervinden meer nadeel van het veronachtzamen van plichten jegens de gemeenschap. Participatie in maatschappelijke organisaties wordt doorgaans als een plicht gezien (Dekker, 1999). De grotere activiteit van kerkelijken in maatschappelijke organisaties is grotendeels toe te schrijven aan de sociale druk die gepaard gaat met de hogere mate van integratie (Bekkers, 2000, 2003; Dekker & De Hart, 2002).

De integratiehypothese verklaart niet alleen verschillen tussen religieuze denominaties op het meso-niveau, maar kan ook op het individuele niveau toegepast worden. Naarmate de bindingen tussen degene die een verzoek doet om participatie en de gevraagde persoon sterker zijn, is de kans groter dat de gevraagde zal instemmen met het verzoek (Bekkers, 2004, Snow et al., 1980). Verzoeken om participatie worden vaker gehonoreerd wanneer zij via sterke bindingen gedaan worden omdat een afwijzing bedreigend kan zijn voor de relatie met de vrager. Dit geldt naar verwachting nog sterker wanneer het verzoek gedaan wordt in een omgeving waarin vrijwilligerswerk sterk gewaardeerd wordt.

De hulpbronnentheorie is problematisch op het punt van de rol van het cultureel kapitaal. Wilson en Musick (1997) definiëren voorkeuren voor het helpen van anderen als een vorm van cultureel kapitaal. Het is echter onduidelijk hoe deze voorkeur een individuele hulpbron is die de kosten van participatie vermindert. Het ligt meer voor de hand om individuele voorkeuren voor participatie als exogene factoren te beschouwen die de hoogte van de opbrengsten bepalen. Ook de operationalisatie van cultureel kapitaal door religieuze participatie is problematisch. De invloed van religie op vrijwilligerswerk verloopt juist grotendeels niet via opvattingen over maatschappelijke plichten, maar via de sociale druk om deze opvattingen om te zetten in daadwerkelijke participatie (Bekkers, 2000, 2003).

De selectieve mobilisatietheorie

Een andere theorie die verklaart waarom hulpbronnen van belang zijn voor participatie in maatschappelijke organisaties gaat uit van de inspanningen die maatschappelijke organisaties verrichten om steun te verwerven. De centrale hypothese in deze verklaring luidt: naarmate burgers over een groter arsenaal aan hulpbron-

156

nen beschikken, zijn ze aantrekkelijker als sympathisanten voor een maatschappelijke organisatie, en zullen maatschappelijke organisaties grotere inspanningen verrichten om hen te werven (en te behouden) als sympathisanten. Bovendien zijn mensen met meer hulpbronnen in veel gevallen gemakkelijker te mobiliseren, omdat participatie voor hen lagere kosten met zich meebrengt. Ten slotte zijn burgers met een groter arsenaal aan sociaal kapitaal eenvoudiger te bereiken voor maatschappelijke organisaties.

Maatschappelijke organisaties zullen bij de mobilisatie van sympathisanten rationeel te werk gaan: zij zullen tegen zo laag mogelijke kosten de steun van burgers met veel hulpbronnen proberen te verwerven (en te behouden). Dit betekent dat organisaties hun inspanningen richten op degenen die gemakkelijk te mobiliseren zijn omdat zij sterker geneigd zijn tot participatie en op degenen die waardevoller zijn voor de organisatie. Het beschikken over meer hulpbronnen en een grotere mate van toegang tot hulpbronnen van anderen vergroot beide zaken. Het inzetten van reeds actieve vrijwilligers om nieuwe vrijwilligers en geldelijke bijdragen te verwerven is in veel gevallen de goedkoopste manier van mobilisatie: hiermee worden geen of nauwelijks kosten gemaakt voor personeel, en een persoonlijke benadering is effectiever dan een onpersoonlijke. Ook vrijwilligers besparen weer op zoekkosten in hun pogingen nieuwe vrijwilligers te vinden: ze zullen over het algemeen beginnen met zoeken in hun eigen netwerk. Wie zich in een netwerk bevindt waarin meer vrijwilligers te vinden zijn, zal vaker gevraagd worden (Bekkers, 2000). Dit geeft aanleiding tot de verwachting dat mensen met grotere sociale netwerken meer kans lopen om gevraagd te worden: zij zijn immers gemakkelijker bereikbaar voor mobilisatienetwerken (Klandermans, 1987).

Verder kan verondersteld worden dat mensen die een partner hebben die vrijwilligerswerk doet of die dezelfde kenmerken hebben als reeds actieve vrijwilligers een grotere kans lopen om gevraagd te worden, omdat het principe van homofilie vaak de vorming van sociale netwerken regeert: mensen zoeken graag gelijkgestemden op (McPherson, Smith-Lovin & Cook, 2001). De netwerken van reeds actieve vrijwilligers zijn hierdoor ook een beperkende factor. Het zoeken in het eigen netwerk leidt wellicht niet tot een optimale identificatie van potentiële nieuwe vrijwilligers met zoveel mogelijk hulpbronnen. Huis-aan-huiscollectanten zullen wellicht rationeler te werk gaan: zij kunnen eenvoudig potentiële donateurs identificeren met veel hulpbronnen door in wijken met veel (half-)vrijstaande huizen te collecteren, en wijken met flats te mijden. Hoewel persoonlijke verzoeken om geldelijke giften in huis-aan-huiscollectes naar verwachting vaker gehonoreerd worden dan onpersoonlijke verzoeken per brief, worden in huis-aan-huiscollectes over het algemeen kleinere bedragen gegeven dan per acceptgiro.

De selectieve mobilisatietheorie en de hulpbronnentheorie zijn geen elkaar uitsluitende alternatieven, maar vullen elkaar aan in de verklaring van sociale ongelijkheid in participatie. Volgens de selectieve mobilisatietheorie is het niet alleen zo dat de beschikking over hulpbronnen ertoe leidt dat participatie voor een individu minder kostbaar wordt, maar ook dat de beschikking over hulpbronnen de aan-

Figuur 1: Drie stadia van participatie in maatschappelijke organisaties

Selectieve mobilisatietheorie	Hulpbronnentheorie	
1. Gevraagd worden	2. Wel of niet participeren	3. Mate van participatie
Ja ⇒	Ja ⇒	Veel of weinig
Nee	Nee ⇓	
⇒ Geen bijdrage	⇒ Geen bijdrage	

dacht trekt van maatschappelijke organisaties die op zoek zijn naar donateurs en vrijwilligers. Individuen die sterker bereid zijn om bij te dragen aan maatschappelijke organisaties en die in staat zijn om meer bij te dragen, zullen daardoor een grotere kans maken om gevraagd te worden om een bijdrage. De twee theorieën wijzen op de rol van hulpbronnen in diverse stadia van participatie (zie figuur 1).

De hulpbronnentheorie gaat over de beslissing om wel of niet te participeren, en met name over de mate van participatie. De selectieve mobilisatietheorie vestigt de aandacht op de rol van hulpbronnen voordat de eigenlijke participatie begonnen is.

De Amerikaanse politicologen Brady, Schlozman en Verba (1999) hebben de selectieve mobilisatietheorie getoetst voor politieke participatie in de Verenigde Staten. Zij vonden sterke bevestigingen voor de theorie. Hoger opgeleiden zijn niet alleen beter in staat en sterker bereid om politiek actief te zijn, maar worden daardoor ook vaker gevraagd. Mensen met hogere inkomens worden vaker om geldelijke bijdragen gevraagd, en geven ook meer. Mobilisatiestrategieën van politieke organisaties in de Verenigde Staten versterken daardoor de ongelijkheid in politieke participatie.

De selectieve mobilisatietheorie is niet eerder getoetst voor andere soorten maatschappelijke organisaties, en ook niet eerder in Nederland. Enerzijds ligt het voor de hand dat selectieve mobilisatie in Nederland een kleinere rol speelt dan in de Verenigde Staten, omdat participatie in maatschappelijke organisaties in ons land minder sterke ongelijkheden kent (Verba, Nie & Kim, 1978). Anderzijds zijn er aanwijzingen dat maatschappelijke organisaties wel degelijk nieuwe leden selecteren via sociale netwerken. In Nederland is vooral onderzoek gedaan naar rekruteringsstrategieën van specifieke organisaties, zoals vakbonden en pacifistische bewegingen (Klandermans, 1987; Visser & Klandermans, 1993). Dit onderzoek is meestal gebaseerd op enquêtes onder leden of sympathisanten, soms aangevuld met een enquête onder een willekeurige steekproef van de bevolking.

Het Nederlandse onderzoek bevestigt de bevinding uit Amerikaans onderzoek

158

(Snow, Zurcher & Ekland-Olson, 1980) dat sociale netwerken cruciaal zijn voor de rekrutering van sympathisanten en vrijwilligers. Het is echter onduidelijk wat de consequenties zijn van selectieve mobilisatiestrategieën voor de ongelijkheid in de participatie in maatschappelijke organisaties. Is het zo dat lager opgeleiden minder vaak participeren in maatschappelijke organisaties omdat ze ook minder vaak gevraagd worden? Daarnaast is onduidelijk of de mechanismen die spelen bij politieke organisaties ook werkzaam zijn bij andere organisaties, en hoe wijdverspreid mobilisatiepogingen eigenlijk zijn. Deze bijdrage richt zich op die vragen.

Data en methode

Data

In deze bijdrage worden gegevens gebruikt van het onderzoek 'Geven in Nederland' (voortaan afgekort als GIN; voor een beschrijving van het onderzoeksprogramma zie Schuyt, 2003). Dit onderzoek wordt elke twee jaar gehouden door de Vrije Universiteit. De gebruikte gegevens zijn in mei 2002 verzameld onder een steekproef van 1.964 Nederlanders uit de ruim 72.000 personen van 18 jaar en ouder die deelnemen aan het *Capi@home*-panel van TNS/NIPO. De groep van 1.964 respondenten bestaat uit een aselechte steekproef van 1.707 Nederlanders – die representatief is voor de Nederlandse bevolking naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau en woonplaats – en een extra groep van 257 protestants-christelijke Nederlanders. We hebben de oververtegenwoordiging van deze groep gecompenseerd door een wegingsfactor toe te passen waar dat nodig was, om uitspraken te kunnen doen over de gehele Nederlandse bevolking. De ondervraagden hebben op hun eigen computer een enquête ingevuld die hun door het NIPO was toegezonden. Omdat hierbij geen interviewer aanwezig was, zoals wel het geval is bij een persoonlijk ('face-to-face') interview of een telefonische enquête, is de kans op sociaal wenselijke antwoorden kleiner.

De meting van bijdragen aan maatschappelijke en goede doelen

Het in kaart brengen van bijdragen aan maatschappelijke en goede doelen is niet eenvoudig. Wat geldt als een 'maatschappelijk' of 'goed doel' is wellicht onduidelijk, zowel als het gaat om giften van geld als om vrijwilligerswerk. Bij vragen over geldelijke giften is de kans groot dat kleine giften (bijvoorbeeld in huis-aan-huiscollectes) niet gerapporteerd worden als eenvoudigweg gevraagd wordt wat men in het afgelopen jaar heeft gegeven (zoals in Bekkers, 2004).

Om het geheugenprobleem wat betreft geldelijke giften te verminderen zijn twee methoden gebruikt. De eerste methode is het aanbieden van de vragenlijst in een aantal weekenden in de maand mei. Normaal gesproken hebben Nederlanders hun belastingaangifte voor 1 april ingeleverd en in mei van de Belastingdienst weer teruggekregen. Dit zal voornamelijk degenen die grote giften doen en deze giften

hebben opgevoerd als aftrekpost bij hun aangifte, helpen om zich hun giften preciezer te herinneren. Bovendien wordt de vragenlijst in een weekend aangeboden. De vragenlijst hoeft niet in één keer te worden ingevuld. Dit schept de mogelijkheid om navraag te doen bij overige leden van het huishouden en bankafschriften en/of de belastingaangifte te bekijken.

De tweede methode om het geheugenprobleem te verminderen is het gebruik van uitgebreide lijsten van doelen en methoden waarop geld ingezameld wordt. In de GIN-vragenlijst wordt de respondenten eerst een lijst van 24 manieren voorgelegd waarop zij wellicht geld gegeven hebben in het afgelopen kalenderjaar (2001). Vervolgens wordt aan de respondenten een lijst van tien sectoren getoond waarin 'goede doelen' actief zijn, en wordt voor elke sector een aantal voorbeelden gegeven van maatschappelijke organisaties. Voor elke sector wordt gevraagd of men aan organisaties in die sector gegeven heeft in het afgelopen kalenderjaar, en zo ja, hoeveel. Wanneer respondenten geen bedrag noemen, worden deze 'giften' in de berekening van de jaarlijkse giften niet meegeteld omdat het waarschijnlijk om kleine bedragen gaat of om sociaal wenselijke antwoorden.

Onderzoek naar methodes om geefgedrag te meten in de Verenigde Staten (Rooney, Steinberg & Schervish, 2001) heeft duidelijk gemaakt dat deze uitgebreide manier van vragen meer rapportages van donaties oplevert en hogere gegeven bedragen dan de eenvoudige vraag of men in het afgelopen jaar iets gegeven heeft, en zo ja hoeveel dan. Bovendien blijkt dat minder uitgebreide vraagmethodes tot een onderschatting van feitelijk gegeven bedragen leiden: mensen vergeten vooral kleine giften te rapporteren. Door de lijst met methoden waarop mensen donaties gedaan kunnen hebben eerst af te nemen worden respondenten geholpen zich hun giften in herinnering te brengen.

Om onduidelijkheid over wat meetelt als een 'maatschappelijk of goed doel' te verminderen bij de vraag over geldelijke giften, worden in de lijst met sectoren namen van concrete organisaties genoemd. Bovendien worden bijdragen uitgesloten die winst kunnen opleveren (loterijen) of die rechtstreeks betalingen vormen voor diensten (zoals contributies voor sportverenigingen en ouderbijdragen aan scholen). In de inleiding bij de vragen over vrijwilligerswerk wordt vrijwilligerswerk gedefinieerd als 'onbetaalde werkzaamheden die u verricht ten behoeve van een organisatie of een groep. Het is niet voldoende om alleen maar lid te zijn van een organisatie of groep, wat telt is dat u in uw vrije tijd onbetaald werk verricht voor zo'n organisatie of groep. Met onbetaalde werkzaamheden bedoelen we werkzaamheden waarvoor u geen salaris of loon ontvangt maar eventueel wel een kleine onkostenvergoeding (bijvoorbeeld reiskostenvergoeding).'

In de analyses in de volgende paragraaf worden als 'gevers' gerekend: degenen die in minstens één sector een maatschappelijk doel zegden te steunen en daarbij een bedrag wisten te noemen. Volgens deze definitie gaf in 2001 82.1 procent van de huishoudens aan 'goede doelen'. Het gegeven bedrag is de som van alle in de lijst met sectoren genoemde bedragen. Het gemiddelde in 2001 gegeven bedrag was onder alle respondenten €215, onder de gevers €265. Giften zijn echter sterk rechts-

160

scheef verdeeld: de mediaan onder alle respondenten was slechts €50, onder de gevers €75. Om een normale verdeling te verkrijgen werd een natuurlijke logaritmetransformatie toegepast. Met een kleine gift wordt bedoeld: gevers die giften rapporteerden onder de mediaan. De respondenten die kleine giften deden worden ook wel 'kleine gevers' genoemd. Grote gevers zijn de respondenten die in 2001 'grote giften' deden van meer dan €75 in totaal. Om benaderingspogingen te meten werd aan de respondenten een lijst voorgelegd met de dertien meest voorkomende manieren waarop in 1999 gegeven werd (Schuyt, 2001) en werd gevraagd of men in de afgelopen twee weken op die manier was benaderd voor een bijdrage, en zo ja, of men ook iets gegeven had.

Als 'vrijwilligers' worden beschouwd: degenen die in minstens één sector onbetaald werk rapporteerden in de afgelopen twaalf maanden (d.w.z. van mei 2002 tot mei 2003). Ook incidentele vrijwilligers (degenen die minder dan eenmaal per maand vrijwilligerswerk deden) zijn meegeteld, waardoor het percentage vrijwilligers vrij hoog uitkomt (55%). Nog eens 15.3 procent zei in het verleden vrijwilligerswerk te hebben gedaan. De overige 29.7 procent zei nog nooit vrijwilligerswerk te hebben gedaan. Op de vraag 'Bent u ooit gevraagd om vrijwilligerswerk te gaan doen?' antwoordde 41.1 procent met 'ja'. Degenen die zeiden ooit gevraagd te zijn, werd vervolgens gevraagd door wie ze gevraagd waren (antwoordmogelijkheden: door hun partner, een familielid, een vriend/kennis, collega, iemand anders, weet niet meer). Ook werd gevraagd of zijzelf én degene die het verzoek deed destijds lid waren van de vereniging waarvoor vrijwilligers gevraagd werden.

Onafhankelijke variabelen

Voor de toegang tot hulpbronnen werden de volgende indicatoren gebruikt in de analyse van benaderingspogingen en bijdragen aan maatschappelijke organisaties. Voor menselijk kapitaal wordt de hoogst voltooide opleiding gebruikt, gemeten in zeven categorieën, van lagere school tot wetenschappelijk onderwijs. Voor de beschikking over financieel kapitaal wordt het bruto huishoudinkomen gebruikt, oorspronkelijk gemeten in 29 categorieën en later hergecodeerd naar klassen gemiddelde, waarbij inkomens boven - 300,000 zijn afgekapt. In de analyse van geldelijke giften werd een natuurlijke logaritmetransformatie toegepast om de inkomenselasticiteit van giften te bepalen.

Daarnaast is bekend of de respondenten een eigen huis bezitten (een dummyvariabele, geen eigen huis=0, wel=1). Eigen huisbezit duidt op het bezit van vermogen en financiële zekerheid in de toekomst. Clotfelter (1997) vond in de Verenigde Staten dat macro-economische fluctuaties in giften niet zozeer samenhangen met fluctuaties in inkomen, maar in vermogensrendementen. Daarnaast kan eigen huisbezit ook gezien worden als een indicator van het belang bij cohesie in de lokale gemeenschap. Huisbezitters zullen sterker geneigd zijn dan huurders om te investeren in contacten in de eigen woonomgeving om de economische waarde van het huis te beschermen.

Als indicatoren voor toegang tot sociaal kapitaal worden gemeentegrootte, kerkbezoek en religieuze verbondenheid gebruikt. Helaas bevat het GIN-onderzoek van 2002 geen directe metingen van sociaal kapitaal in de vorm van vragen over sociale netwerken. In plaats daarvan wordt verondersteld dat inwoners van kleinere gemeenten, frequente kerkbezoekers en kerkelijke Nederlanders de beschikking hebben over meer sociaal kapitaal. Stedelingen hebben naar verwachting minder hechte netwerken waarin minder sociale controle bestaat, dan plattelandsbewoners (Flap, 1999). Gemeentegrootte werd gemeten in duizenden inwoners. Kerkbezoekers worden ook geacht geïntegreerd te zijn in hechtere netwerken. Eerder onderzoek (Bekkers, 2000, 2003) toonde aan dat relaties van kerkbezoek met deelname aan vrijwilligerswerk en donaties aan maatschappelijke organisaties gedeeltelijk zijn terug te voeren op netwerkmechanismen zoals het gevraagd zijn en de sociale druk uit de omgeving. Kerkbezoek werd gemeten in vijf categorieën (vrijwel nooit, één of enkele malen per jaar, ongeveer één keer per maand, ongeveer één keer per week, vaker dan één keer per week). Sociale druk om bij te dragen aan maatschappelijke organisaties werd gemeten met de vraag 'In mijn sociale omgeving is het vanzelfsprekend dat je vrijwilligerswerk doet', met vijf antwoordmogelijkheden variërend van 'helemaal oneens' tot 'helemaal eens'. Religieuze verbondenheid werd gemeten met de zogenaamde tweetrapsvraagstelling, waarbij eerst gevraagd werd of de respondent zich beschouwde als lid van een kerk of geloofsgemeenschap, en zo ja welke dat was. Er werden achttien verschillende (sub)denominaties genoemd, die later werden hergecodeerd in de dummyvariabelen katholiek, hervormd, gereformeerd, en overig. Onkerkelijken vormen de referentiecategorie.

In de multivariate analyses wordt gecontroleerd voor geslacht (man=0, vrouw=1) en leeftijd (gemeten in jaren). Alle variabelen met minimaal ordinaal meetniveau zijn getransformeerd in z-scores om hun effecten in de diverse regressiemodellen onderling te kunnen vergelijken.

Analyse

De keuze van een passend regressiemodel voor de analyse van giften aan goede doelen is niet zo eenvoudig. Het probleem (naast het probleem van de niet-normale verdeling van gegeven bedragen) is dat er eigenlijk sprake is van twee beslissingen: ten eerste de beslissing om wel of niet te geven, en ten tweede, indien tot een donatie besloten wordt, de beslissing hoeveel gegeven wordt. De factoren die in deze twee beslissingen een rol spelen zijn niet noodzakelijkerwijs hetzelfde, en voorzover ze hetzelfde zijn, is het niet noodzakelijk dat ze in de twee beslissingen hetzelfde gewicht hebben. Voor vrouwen is de kans om iets gegeven te hebben bijvoorbeeld waarschijnlijk groter dan voor mannen omdat zij vaker thuis zijn als collectanten aanbellen, maar er is geen reden te veronderstellen dat vrouwen ook een groter bedrag geven aan een collectant dan mannen.

Een ander voorbeeld is het effect van inkomen. Volgens de hulpbronnentheorie zou het inkomen een sterkere invloed moeten hebben op de hoogte van het gegeven

162

bedrag dan op het wel of niet geven (Brady, Schlozman & Verba, 1999). Een laatste voorbeeld is het gevraagd worden om een donatie. Het ligt voor de hand dat gevraagd zijn een grote invloed zal hebben op het wel of niet geven, maar dat er geen invloed is op de hoogte van het gegeven bedrag.

Het apart analyseren van deze beslissingen is geen ideale oplossing, omdat de effecten van de beslissing om wel of niet bij te dragen niet doorwerken in de analyse van het gegeven bedrag. Het tweestaps-regressiemodel voorgesteld door Heckman (1979) is wel een goede oplossing om de twee beslissingen tegelijkertijd te analyseren (Smith, Kehoe & Cremer, 1995). Het model van Heckman is een specifieke vorm van het algemene Tobit-regressiemodel (Chay & Powell, 1991) dat weergegeven kan worden als $y = d \cdot (x' \beta + \varepsilon)$, waarin y het gegeven bedrag voorstelt, d een dummy-variabele is voor positieve observaties, x een vector van onafhankelijke variabelen, en β een vector van regressiecoëfficiënten. In dit model worden in een eerste stap de effecten geschat voor het wel of niet behoren bij een groep van positieve observaties (in dit geval: de groep gevers) volgens het model $d^* = d(Z, v)$, waarbij geldt $d = 1$ als $d^* > 0$ en $d = 0$ als $d^* < 0$. Vervolgens wordt bij het schatten van de effecten in de tweede stap (in dit geval: de hoogte van het gegeven bedrag) rekening gehouden met selectieve kansen uit stap 1 volgens het model $D = D(X, u)$, dat alleen geldt voor positieve observaties. D is hierin het gegeven bedrag, Z en X zijn vectoren van verklarende variabelen, v en u zijn de errortermen in de eerste en tweede stap, en d^* is een latente variabele.

Resultaten

Beschrijvende analyses

In het GIN-onderzoek zegt iets meer dan vier op de tien Nederlanders (41,1%) zich te herinneren ooit in hun leven gevraagd te zijn om vrijwilligerswerk te gaan doen. Zoals verwacht blijkt er inderdaad een duidelijke relatie te zijn tussen ooit gevraagd zijn en het daadwerkelijk actief zijn als vrijwilliger. Van degenen die nog nooit vrijwilligerswerk hebben gedaan, is 90 procent ook nooit gevraagd. Onder vrijwilligers en ex-vrijwilligers was slechts 46 procent nog nooit gevraagd. Tussen vrijwilligers en ex-vrijwilligers was geen verschil. De kans om ooit gevraagd te zijn is meer dan vijf keer zo groot onder (ex-)vrijwilligers dan onder degenen die nooit vrijwilligerswerk hebben gedaan. Hier zit waarschijnlijk een vertekening door selectieve herinnering in – vrijwilligers zullen zich beter herinneren dat ze ooit gevraagd zijn – maar het is onwaarschijnlijk dat het verschil louter aan selectieve herinnering te wijten is. We komen hier in de discussie op terug. Vooralsnog is les 1 voor vrijwilligersorganisaties: 'Wie niet waagt, die niet wint'.

Tabel 1 laat zien dat het nogal uitmaakt wie een potentiële vrijwilliger benadert. In het algemeen geldt dat verzoeken tot participatie via sterke bindingen effectiever zijn. Degenen die verzoeken om participatie afwezen, werden vaker gevraagd door

Tabel 1: Relaties met vragers naar vrijwilligersactiviteit onder degenen die ooit gevraagd zijn
(bron: GIN, gewogen resultaten, n=1707)

	Verzoek afgewezen	Intussen gestopt	Nog steeds actief
Partner	1,9	2,9	3,7
Familie	3,7	4,3	8,2
Vriend/kennis	24,1	36,4	33,9
Collega	9,3	5,0	6,9
Iemand anders	46,3	47,9	44,9
Weet niet meer	14,8	3,6	2,4
N	54	140	510

163

Tabel 2: Verbondenheid (in percentages) met de organisatie van potentiële vrijwilligers en vragers onder degenen die ooit gevraagd zijn (bron: GIN, gewogen resultaten, n=1707)

	Verzoek afgewezen	Intussen gestopt	Nog steeds actief
Gevraagde was zelf lid, vrager niet	11,3	10,7	12,8
Gevraagde was zelf geen lid, vrager wel	34,0	46,4	41,3
Gevraagde en vrager waren allebei lid	15,1	25,7	24,8
Gevraagde en vrager waren allebei geen lid	39,6	17,1	21,2

collega's en minder vaak door vrienden dan huidige en ex-vrijwilligers. Degenen die intussen gestopt zijn met vrijwilligerswerk, werden minder vaak gevraagd door familieleden dan degenen die nog steeds actief zijn als vrijwilliger. Deze resultaten kloppen met de hypothese dat verzoeken om participatie via sterke bindingen vaker gehonoreerd worden. Deze hypothese werd ook bevestigd in eerder onderzoek naar bereidheid tot het verrichten van vrijwilligerswerk in hypothetische situaties (Bekkers, 2004). Ook daaruit bleek dat verzoeken tot participatie effectiever zijn wanneer zij gedaan worden door mensen die een sterkere binding hebben met degene die gevraagd wordt. Les 2 voor vrijwilligersorganisaties is dus: 'Laat vrijwilligers hun vrienden en familie benaderen'.

Tabel 2 laat zien dat het bovendien nogal uitmaakt hoe sterk de binding was van de vrager en de potentiële vrijwilliger met de organisatie die vrijwilligers zoekt. Onder degenen die ooit gevraagd zijn om vrijwilligerswerk te doen, zijn degenen die op verzoeken tot participatie niet ingegaan zijn, vaker gevraagd door mensen die zelf geen lid waren van de organisatie, terwijl de potentiële vrijwilligers zelf ook geen lid

'NEE HEB JE, JA KUN JE KRIJGEN'

Tabel 3: Verzoeken om geldelijke bijdragen in de afgelopen twee weken (bron: GIN, gewogen resultaten, n=1707)

164

Gevraagd	Gegeven	
<i>Persoonlijke verzoeken</i>		
Huis-aan-huis-collecte	42,5	93,6
Collecte in de kerk	18,1	96,8
Loten kopen voor goed doel	12,0	69,6
Sponsoractie	9,3	85,6
Collecte op straat	6,8	65,8
Goederen kopen aan de deur	6,4	70,0
Collecte in vereniging	2,2	76,9
Collecte tijdens manifestatie	2,2	57,4
Collecte op het werk	1,3	85,6
Minstens één persoonlijk verzoek	a 61,8	a 56,6
Aantal persoonlijke verzoeken	a 1,01	a 0,87
<i>Onpersoonlijke verzoeken</i>		
Brief met acceptgiro	25,4	28,4
Via advertentie	5,9	4,7
In televisieactie	2,3	2,9
Via internet/e-mail	2,3	7,7
Minstens één onpersoonlijk verzoek	a 28,4	a 7,6
Aantal onpersoonlijke verzoeken	a 0,36	a 0,08
<hr/>		
Minstens één van alle bovenstaande manieren	a 68,2	a 58,7
Totaal aantal manieren benaderd	a 1,37	a 0,94

a Onder alle respondenten (n=1964)

waren. Een verzoek om participatie is het effectiefst wanneer zowel de potentiële vrijwilliger als degene die het verzoek doet een binding heeft met de organisatie. Les 3 voor maatschappelijke organisaties is: 'Zoek nieuwe vrijwilligers in eigen kring'.

Hoe vaak worden Nederlanders benaderd voor een geldelijke bijdrage aan goede doelen? In de twee weken voorafgaand aan het GIN-onderzoek werd iets meer dan vier op de tien Nederlanders gevraagd om een bijdrage in een huis-aan-huiscollecte (zie de eerste kolom van tabel 3). Andere veelvuldig voorkomende fondsenwervingsstrategieën zijn de brief met acceptgiro (genoemd door een kwart), de collecte in de kerk (genoemd door iets minder dan een vijfde), en het aanbieden van loten in een loterij (genoemd door iets meer dan een tiende van de Nederlanders).

Wanneer we veronderstellen dat de weken in mei waarin het GIN-onderzoek gehouden werd representatief zijn voor de rest van het jaar, en dat genoemde benaderingswijzen slechts eenmaal voorkwamen, wordt de gemiddelde Nederlander per

Tabel 4: Benaderingspogingen naar geefgedrag in 2001 (bron: GIN, gewogen resultaten, n=1707)

	Geen gift	Kleine gift	Grote gift
Minstens één benadering	55,1	61,9	80,2
Persoonlijk verzoek	50,5	56,1	72,5
Onpersoonlijk verzoek	21,0	20,5	39,7
N	305	704	698

165

jaar zo'n 36 keer benaderd voor bijdragen aan goede doelen en ontvangt hij elf keer een schriftelijk verzoek van goede doelen. Deze aantallen zijn waarschijnlijk een onderschatting omdat de veronderstelling dat de maand mei representatief is voor de rest van het jaar erg voorzichtig is, met name voor schriftelijke verzoeken. Deze vinden vaker plaats in de maand december. Ook als rekening gehouden wordt met een onderschatting blijft het aantal benaderingspogingen in Nederland een stuk lager dan in de Verenigde Staten. Daar werden in 1995 zo'n 14 miljard brieven verstuurd door goede doelen (Press, 1995). Dit komt neer op zo'n zeventig brieven per jaar (gerekend over een bevolking van 194 miljoen inwoners van achttien jaar en ouder; U.S. Census Bureau, 2001).

De tweede kolom van tabel 3 laat zien dat ook bij het geven van geld, net als bij het geven van tijd, de manier waarop om een bijdrage gevraagd wordt een groot verschil maakt voor het daadwerkelijk bijdragen. Persoonlijke verzoeken om bijdragen worden veel vaker gehonoreerd dan verzoeken waarbij geen persoonlijk contact plaatsvindt tussen de vrager en de gevraagde. Deze bevinding past echter niet zomaar bij de hypothese dat verzoeken via sterke bindingen vaker gehonoreerd worden. Bij een huis-aan-huiscollecte wordt het verzoek om een bijdrage in de regel door een vreemde gedaan en leverde dat in 94 procent van de gevallen succes op, terwijl verzoeken om bijdragen per brief, die evenmin door bekenden gedaan worden, slechts in 28 procent van de gevallen succesvol waren. Een verzoek door een bekende uit een vereniging waar de respondent lid van is boekt zelfs nog minder vaak succes (70%) dan de huis-aan-huiscollecte. Interessant is ook dat het aanbod tot het kopen van spullen aan de deur minder vaak succes heeft (70%) dan het 'aanbod' in een huis-aan-huiscollecte om geld zonder enige tegenprestatie van het goede doel weg te geven.

Net als bij participatie in vrijwilligerswerk geldt voor het geven van geld dat degenen die geen bijdrage deden minder vaak verzoeken om bijdragen kregen (zie tabel 4). Van degenen die over het jaar 2001 geen giften aan 'goede doelen' rapporteerden, werd 55 procent in de twee weken voorafgaand aan het GIN-onderzoek op minstens één manier benaderd voor een bijdrage aan een goed doel. Onder degenen die over 2001 een kleine gift (beneden €75) rapporteerden was dit 62 procent, en

onder de grote gevers (boven €75) werd 80 procent benaderd om een bijdrage. Grote gevers werden anderhalf keer zo vaak persoonlijk benaderd dan niet-gevers. Onpersoonlijke verzoeken werden ongeveer twee keer zo vaak gerapporteerd door grote gevers (40%) dan door niet-gevers en kleine gevers (beide 21%). Dat er geen verschil is tussen niet-gevers en kleine gevers suggereert dat onpersoonlijke verzoeken niet effectief zijn om bijdragen te genereren van kleine gevers. Persoonlijke verzoeken kunnen kleine gevers wel over de streep halen (56% tegen 51%).

Multivariate analyses

In de voorgaande analyses zijn beschrijvingsvragen beantwoord. In de nu volgende analyses komt aan de orde in hoeverre selectieve mobilisatie een zinvolle aanvulling is op de hulpbronnentheorie in de verklaring van sociale ongelijkheid in participatie in maatschappelijke organisaties. Allereerst wordt in tabel 5 onderzocht welke sociaaldemografische factoren de kans om gevraagd te zijn als vrijwilliger verhogen (model 1), of dit dezelfde factoren zijn die samenhangen met feitelijk vrijwilligerswerk (model 2), en of het gevraagd zijn een verklaring vormt voor de relaties van sociaaldemografische factoren met feitelijk vrijwilligerswerk (model 3). De selectieve mobilisatietheorie veronderstelt dat toegang tot hulpbronnen niet alleen verbonden is met feitelijke vrijwilligersactiviteit – zoals ook de hulpbronnentheorie voorspelt – maar dat meer hulpbronnen ook de kans vergroten om gevraagd te worden. Bovendien voorspelt de selectieve mobilisatietheorie dat de grotere kans om gevraagd te zijn onder degenen met meer hulpbronnen een de invloed van hulpbronnen op de feitelijke participatie versterkt. Dit betekent dat de invloed van hulpbronnen kleiner zou moeten zijn wanneer gecontroleerd wordt voor mobilisatiepogingen (model 3). Later (tabel 6) herhalen we deze analyse voor het geven van geld.

In overeenstemming met de selectieve mobilisatietheorie blijkt dat ouderen, bezitters van een eigen huis, frequente kerkbezoekers, hervormden en gereformeerde protestanten, en degenen die in een sociale omgeving verkeren waarin vrijwilligerswerk vanzelfsprekender is, een grotere kans hebben om ooit gevraagd te zijn als vrijwilliger. Met name de vanzelfsprekendheid van vrijwilligerswerk in de omgeving heeft een sterke relatie met de kans om gevraagd te worden. Sociale druk uit de omgeving gaat hand in hand met een hogere kans om gevraagd te worden. Sociale druk blijkt ook een gedeelte van de invloed van leeftijd en kerkbezoek te verklaren: in een model waarin sociale druk uit de analyse is gelaten, hadden leeftijd en kerkbezoek een sterker verband met de kans om gevraagd te worden (odds ratio voor leeftijd was 1.14, $p < .008$; voor kerkbezoek 1.26, $p < .001$). In tegenstelling tot de selectieve mobilisatietheorie blijkt echter dat de kans om gevraagd te worden als vrijwilliger niet hoger is naarmate de opleiding en het inkomen hoger is. Vrijwilligers uit deze categorieën brengen meer hulpbronnen mee de vereniging in en zouden daardoor aantrekkelijker moeten zijn. Toch worden ze niet vaker gevraagd. Maatschappelijke organisaties kunnen hun mobilisatiestrategieën verbeteren door zich meer op deze groepen te richten.

Tabel 5: Logistische regressieanalyses van gevraagd zijn om vrijwilligerswerk te doen (kolom 1) en vrijwilligerswerk in het afgelopen jaar (kolom 2 en 3) (bron: GINPS01, n=1954)

	Gevraagd		Vrijwilligerswerk		167
Vrouw	0,95		1,11	1,12	
Leeftijd	1,10 (*)		1,05	1,03	
Opleiding	1,05		1,25 ***	1,25 ***	
Inkomen	1,00		0,89 *	0,88 *	
Eigen huis	1,38 ***		1,41 ***	1,31 *	
Gemeentegrootte	0,83 ***		0,87 **	0,90 (*)	
Kerkbezoek	1,21 **		1,35 ***	1,30 **	
Katholiek	1,06		1,44 *	1,43 *	
Hervormd	1,45 *		1,42 (*)	1,32	
Gereformeerd	1,62 *		2,17 ***	1,96 ***	
Overig	0,88		3,63 ***	3,76 ***	
Sociale druk	1,29 ***		1,97 ***	2,15 ***	
Gevraagd				2,93 ***	
Gevraagd * sociale druk				0,77 *	
Constante	0,60 ***		0,98	0,66 ***	
Chi kwadraat	144 ***		396 ***	507 ***	
R kwadraat	,095		,247	,308	

Getoonde coëfficiënten zijn odds ratio's voor gestandaardiseerde onafhankelijke variabelen
Referentiecategorie: onkerkelijk

De veronderstelling uit de selectieve mobilisatietheorie dat rekruteringspogingen waarschijnlijker zijn onder degenen die sterker geneigd zijn tot participatie wordt grotendeels bevestigd door de resultaten in model 2. Die laten zien dat het grotendeels dezelfde hulpbronnen zijn die samenhangen met het feitelijk uitvoeren van vrijwilligerswerk als met de kans om gevraagd te worden. Ouderen, bezitters van een eigen huis, frequente kerkbezoekers, degenen die in een omgeving verkeren waarin vrijwilligerswerk meer vanzelfsprekend is, en protestanten worden niet alleen vaker gevraagd, maar zijn ook vaker daadwerkelijk actief als vrijwilliger. Er zijn echter ook uitzonderingen: een hogere opleiding, een lager inkomen en het zich katholiek noemen of een andere godsdienst aanhangen komt vaker voor onder vrijwilligers, ondanks dat deze kenmerken niet samenhangen met de kans om gevraagd te worden. De afwezigheid van relaties met deze kenmerken in model 1 geeft aan dat maatschappelijke organisaties in deze categorieën niet optimaal zoeken naar vrijwilligers. Ook in model 2 leidt het weglaten van sociale druk uit de analyse tot een sterker verband met leeftijd (was 1.15, $p < .007$) en kerkbezoek (was 1.46, $p < .000$).

168

De voorspelling uit de selectieve mobilisatietheorie dat benaderingspogingen de invloed van hulpbronnen op feitelijke participatie versterkt wordt getoetst in model 3. De resultaten laten zien dat het ooit gevraagd zijn om vrijwilligerswerk te doen de kans sterk verhoogd om vrijwilligerswerk te doen – ongeveer drie keer. De relaties van toegang tot hulpbronnen met vrijwilligerswerk verzwakken echter niet erg sterk door rekening te houden met de kans om gevraagd te worden. De relaties van gemeentegrootte, kerkbezoek, en huisbezit met vrijwilligerswerk worden iets minder sterk maar blijven redelijk overeind. Alleen het verschil tussen hervormden en onkerkelijken, dat al niet erg groot was in model 2, verdwijnt door rekening te houden met de kans om gevraagd te worden. Dit betekent dat de grotere kans om gevraagd te worden niet de verklaring is dat katholieken, gereformeerden en overige religieuze Nederlanders en degenen die blootstaan aan een grotere sociale druk vaker actief zijn als vrijwilliger dan onkerkelijken. Voor de oververteenwoordiging van kerkgangers, huisbezitters, en inwoners van kleinere gemeenten onder de vrijwilligers is de grotere kans om gevraagd te worden wel een gedeeltelijke verklaring – maar zeker geen volledige.

Verder blijkt dat gevraagd zijn minder vaak samengaat met vrijwilligersactiviteit onder respondenten die zich in een omgeving bevinden waarin vrijwilligerswerk positiever gewaardeerd wordt. Dit staat in tegenspraak tot de verwachting. Wellicht is er in dergelijke omgevingen sprake van een overaanbod (er zijn genoeg vrijwilligers beschikbaar om weigeringen op te kunnen vangen) en/of anticiperen mensen op verzoeken (en melden zij zich op eigen initiatief aan).

Giften van geld

Tabel 6 laat zien dat vrouwen, ouderen, eigen huisbezitters, inwoners van kleinere plaatsen, en degenen die in een omgeving verkeren waarin vrijwilligerswerk vanzelfsprekender is, vaker gevraagd worden om een bijdrage aan goede doelen. Net als bij de mobilisatie van vrijwilligers blijkt dat maatschappelijke organisaties niet optimaal zoeken naar donateurs. Volgens de selectieve mobilisatietheorie zouden een hogere opleiding en een hoger inkomen de kans moeten verhogen om gevraagd te worden om een donatie, maar dit blijkt niet zo te zijn. Bovendien blijkt dat wie ooit gevraagd werd om vrijwilliger te worden ook vaker om geld gevraagd werd. Dit bevestigt de stelling van Robert Putnam (2000: 121) dat verzoeken om bijdragen zich concentreren bij een selecte groep mensen: 'Once on the list of usual suspects, I'm likely to stay there'.

Er blijken enkele verschillen tussen degenen die vaker persoonlijk benaderd werden en degenen die vaker onpersoonlijk benaderd werden. Ouderen, hoger opgeleiden, hervormden en gereformeerden worden wel vaker onpersoonlijk benaderd, maar niet persoonlijk. Persoonlijke verzoeken concentreren zich bij vrouwen, huisbezitters, inwoners van kleinere gemeenten, kerkbezoekers, katholieken, bij mensen die onder grotere sociale druk staan om vrijwilligerswerk te doen, en bij mensen die vaker gevraagd worden om vrijwilligerswerk te doen, terwijl zij niet vaker onpersoonlijk worden benaderd.

Tabel 6: Logistische regressieanalyse van gevraagd zijn om een bijdrage aan goede doelen
(bron: GINPS01, n=1954)

	Gevraagd	Onpersoonlijk	Persoonlijk
Vrouw	1,30 *	1,17	1,27 *
Leeftijd	1,19 **	1,38 ***	1,07
Opleiding	1,06	1,29 ***	0,94
Inkomen	1,06	1,09	1,04
Eigen huis	1,29 *	1,28 *	1,37 **
Gemeentegrootte	0,81 ***	1,08	0,73 ***
Kerkbezoek	1,54 ***	1,08	1,81 ***
Katholiek	1,34	1,19	1,35 (*)
Hervormd	1,41	2,04 **	1,26
Gereformeerd	1,90 (*)	1,93 *	1,75
Overig	1,57	1,44	0,92
Sociale druk	1,26 ***	1,16 *	1,20 ***
Gevraagd als vrijwilliger	1,28 *	1,02	1,40 **
Constante	1,60 ***	0,27 ***	1,18
Chi kwadraat	183 **	120 ***	240 ***
R kwadraat	,143	,097	,179

Getoonde coëfficiënten zijn odds ratio's voor gestandaardiseerde onafhankelijke variabelen
Referentiecategorie: onkerkelijk

De tweestaps-regressie van geldelijke bijdragen in tabel 7 analyseert eerst de kans om tot de groep gevers te behoren (stap 1). Die kans is groter voor eigen huisbezitters, inwoners van kleinere gemeenten, kerkbezoekers, katholieken, hervormden, gereformeerden, en degenen die in een omgeving verkeren waarin een grotere sociale druk is om bij te dragen aan maatschappelijke organisaties. Deze relaties zijn in overeenstemming met de selectieve mobilisatietheorie. Een hogere opleiding en een hoger inkomen gaan niet samen met een hogere kans om iets gegeven te hebben. Dit is in tegenspraak met de selectieve mobilisatietheorie.

De resultaten van de tweede stap laten zien dat het gegeven bedrag hoger is naarmate mensen ouder zijn, hoger opgeleid, een hoger inkomen hebben, een eigen huis bezitten, vaker de kerk bezoeken, hervormd of gereformeerd zijn of een andere godsdienst aanhangen, en onder grotere sociale druk staan om bij te dragen. Deze resultaten zijn in overeenstemming met de hulpbronnentheorie. Degenen die beschikken over meer financiële hulpbronnen (een hoger inkomen, een eigen huis), menselijk kapitaal (opleiding) en sociaal kapitaal (een religieus netwerk) geven meer. De inkomenselasticiteit van giften aan goede doelen is .30: een toename van het inkomen met tien procent leidt tot een toename van de giften met drie procent.

'NEE HEB JE, JA KUN JE KRIJGEN'

Tabel 7: Tweestaps regressieanalyse van totaalbedrag gegeven in het afgelopen jaar (bron: GINPS01, n=1954; 1618 positieve waarnemingen)

170

	Model 1		Model 2	
	Stap 1	Stap 2	Stap 1	Stap 2
Vrouw	-,07 (.07)	-,02 (.06)	-,08 (.07)	-,03 (.06)
Leeftijd	-,04 (.04)	,42 (.03) ***	-,05 (.04)	,41 (.03) ***
Opleiding	,06 (.04)	,26 (.03) ***	,05 (.04)	,24 (.03) ***
Inkomen (ln)	,05 (.06)	,30 (.06) ***	,05 (.06)	,29 (.06) ***
Eigen huis	,30 (.07) ***	,18 (.07) **	,29 (.07) ***	,16 (.07) *
Gemeentegrootte	-,09 (.03) **	-,01 (.03)	-,09 (.03) *	-,01 (.03)
Kerkbezoek	,15 (.06) **	,39 (.04) ***	,13 (.06) *	,37 (.04) ***
Katholiek	,36 (.12) **	,07 (.10)	,36 (.12) **	,06 (.10)
Hervormd	,30 (.13) *	,85 (.11) ***	,28 (.14) *	,79 (.11) ***
Gereformeerd	,28 (.17) (*)	1,15 (.13) ***	,24 (.17)	1,11 (.13) ***
Overig	,04 (.20)	1,41 (.16) ***	,03 (.20)	1,39 (.16) ***
Sociale druk	,10 (.05) *	,14 (.04) ***	,09 (.05) (*)	,13 (.04) **
Gevraagd als vrijwilliger	,11 (.07)	,00 (.06)	,10 (.07)	-,00 (.06)
Gevraagd * sociale druk	-,11 (.07)	-,03 (.06)	-,11 (.07)	-,04 (.06)
Persoonlijk benaderd			,05 (.04)	,06 (.03) (*)
Onpersoonlijk benaderd			,12 (.06) *	,20 (.05) ***
Constante	,57 (.18) ***	3,25 (.20) ***	,52 (.18) ***	3,18 (.20) ***
Chi kwadraat	946	***	964	***
Rho	,03		,00	

Onafhankelijke variabelen zijn z-gestandaardiseerd; standaardfouten tussen haakjes,
Referentiecategorie: onkerkelijk

Deze elasticiteit is een stuk kleiner dan in de Verenigde Staten, waar de schattingen uiteenlopen van .40 tot .80 (Clotfelter, 1997).

Een vergelijking van tabel 6 met model 1 van tabel 7 laat zien dat de factoren die samenhangen met het wel of niet geven (stap 1) vaak dezelfde factoren zijn die samenhangen met het benaderd zijn op een persoonlijke manier (gemeentegrootte, kerkbezoek, katholiek zijn, huisbezit en sociale druk) en dat de factoren die samenhangen met het totaal gegeven bedrag (stap 2) vaak dezelfde factoren zijn die samenhangen met het benaderd zijn op een onpersoonlijke manier (leeftijd, opleiding, wederom huisbezit, hervormd of gereformeerd zijn, en sociale druk). Deze bevinding past bij het patroon uit tabel 4 dat persoonlijke verzoeken vooral kleine giften opleveren, en onpersoonlijke verzoeken grotere giften.

Model 2 laat zien dat noch het persoonlijk noch het onpersoonlijk benaderd zijn een belangrijke verklaring is voor de relaties van menselijk en sociaal kapitaal met

geefgedrag. Het onpersoonlijk benaderd zijn vergroot de kans om tot de groep gevers te behoren en gaat ook samen met een hoger gegeven bedrag, maar verklaart niet waarom mensen met de beschikking over een groter arsenaal aan hulpbronnen vaker en meer geven.

171

Discussie en conclusie

Bij de zojuist gepresenteerde resultaten kunnen enkele methodologische kanttekeningen worden geplaatst. Die betreffen de causale volgorde en vertekening door sociaal wenselijke antwoorden en selectiviteit in retrospectieve rapportage.

Een eerste methodisch probleem betreft de causale volgorde van sommige relaties in de multivariate analyses. De meting van benaderingspogingen voor geldelijke giften verwijst naar gebeurtenissen die plaatsvonden na de giften over het jaar 2001. Benaderingen voor bijdragen aan maatschappelijke doelen in de periode april-mei 2002 kunnen deels het resultaat zijn van giften in 2001. Dit zal echter voor de meeste vormen van mobilisatie niet gelden. Het is onwaarschijnlijk dat degenen die in 2001 meer geld zijn gaan geven, in mei 2002 vaker collectanten aan de deur kregen dan voorheen. Voor onpersoonlijke verzoeken per brief is het niet onwaarschijnlijk dat geefgedrag in het verleden tot een groter aantal mobilisatiepogingen leidde. Maatschappelijke organisaties vragen hun reguliere donateurs vaker om een extra gift dan incidentele gevers.

Een tweede causaliteitsprobleem speelt bij de meting van sociale druk uit de omgeving om vrijwilligerswerk te doen. Deze is gedeeltelijk ook het resultaat van het verrichten van vrijwilligerswerk. Wie vrijwilligerswerk gaat doen, komt in een netwerk terecht waarin positiever aangekeken wordt tegen onbetaald werk. Met de nu beschikbare gegevens is het moeilijk een uitspraak te doen over de causaliteitsrichting. Omdat de respondenten uit 2002 opnieuw benaderd zullen worden voor een tweede golf van GIN (in mei 2004), wordt het in de toekomst mogelijk uitspraken te doen over oorzaken van veranderingen in geefpatronen en deze mogelijk omgekeerde causaliteit nader te onderzoeken. Waarschijnlijk is de invloed van sociale druk nu overschat.

Een tweede methodisch probleem is dat sociaal wenselijke antwoorden de invloed van gevraagd zijn op het feitelijk verrichten van vrijwilligerswerk en de gegeven bedragen misschien groter hebben doen lijken dan zij in feite is. Wellicht geven mensen die nog nooit vrijwilligerswerk hebben gedaan niet graag toe dat ze wel ooit gevraagd zijn, omdat dit impliceert dat ze geweigerd hebben. Hetzelfde geldt voor verzoeken om geldelijke bijdragen. Degenen die geweigerd hebben geld te geven aan een goed doel liegen misschien liever dat ze niet gevraagd zijn dan dat ze toegeven dat ze geweigerd hebben. Omdat de vragenlijst via internet is afgenomen, zonder aanwezigheid van een interviewer, is deze kans in ieder geval kleiner dan in een persoonlijke interviewsituatie of in een telefonische enquête.

Een derde methodisch probleem is de mogelijke selectiviteit in retrospectieve rapportages over benaderingspogingen. Dit probleem speelt vooral bij de meting

172

van mobilisatiepogingen voor vrijwilligers. Het is waarschijnlijk dat (ex-)vrijwilligers zich beter herinneren dat ze benaderd zijn om vrijwilligerswerk te gaan doen. Hun vrijwilligerswerk is een deel van hun leven geworden (of geweest). Vrijwilligers zullen met anderen vaker spreken over hoe ze actief geworden zijn als vrijwilliger dan dat niet-vrijwilligers met anderen praten over hoe ze niet actief geworden zijn. Het probleem van selectieve herinnering zal in mindere mate gelden voor de meting van verzoeken om geldelijke bijdragen omdat die over een veel kortere en recentere periode ging (de afgelopen twee weken in plaats van 'ooit').

Als de problemen met de causale volgorde, sociale wenselijkheid en selectieve herinnering zich hebben voorgedaan, wat onwaarschijnlijk is, dan hebben zij de kansen op bevestiging van de selectieve mobilisatietheorie waarschijnlijk vergroot. Dat niettemin weinig bevestiging is gevonden voor de rol van selectieve mobilisatie in de totstandkoming van sociale ongelijkheid in participatie in maatschappelijke organisaties, versterkt het vermoeden dat deze rol niet erg groot is.

De resultaten van de analyses wijzen erop dat selectieve mobilisatie in Nederland geen grote factor is in de totstandkoming van sociale ongelijkheid in de participatie in maatschappelijke organisaties. Al met al blijken hulpbronnen sterker verbonden te zijn met de kans om feitelijk vrijwilligerswerk te doen dan met de kans om gevraagd te worden voor vrijwilligerswerk. Als maatschappelijke organisaties rationeel te werk zouden gaan bij het zoeken naar vrijwilligers en donateurs, dan zouden zij hun inspanningen sterker richten op degenen die meer hulpbronnen met zich meebrengen dan zij nu doen. Nederlanders met een hogere opleiding en een hoger inkomen worden niet vaker gevraagd om vrijwilligerswerk of een donatie te doen, maar – eenmaal gevraagd – geven zij wel flink meer geld.

Hoewel een vergelijking met de resultaten van Brady, Schlozman en Verba (1999) moeilijk is, lijkt het erop dat het effect van selectieve mobilisatie in de Verenigde Staten een stuk groter is dan in Nederland. Dit is niet verbazingwekkend omdat de sociale ongelijkheid in verenigingsparticipatie al sinds jaar en dag in Nederland een stuk kleiner is dan in de Verenigde Staten (Verba, Nie & Kim, 1978). Het ligt daarom voor de hand dat in ons land de rol van hulpbronnen in de mobilisatiestrategieën van maatschappelijke organisaties ook kleiner is. De verklaring van sociale ongelijkheid in participatie in verenigingen in Nederland lijkt weinig baat te hebben bij de selectieve mobilisatietheorie die ontwikkeld is in politicologisch onderzoek in de Verenigde Staten, en ligt waarschijnlijk eerder in de verschillende kosten en opbrengsten die deze groepen waarnemen. In toekomstig onderzoek zouden deze verschillende afwegingen expliciet zichtbaar gemaakt moeten worden.

Literatuur

Baer, D., Curtis, J. & Grabb, E. (2001). Has Voluntary Association Activity Declined? Cross-National Analyses for Fifteen Countries. *Canadian Review of Sociology & Anthropology*, 38, 249-75.

- Bekkers, R. (2000). Religieuze betrokkenheid en participatie in vrijwilligerswerk: Een kwestie van psychologische dispositie of sociale organisatie? *Sociologische Gids*, 47, 268-292.
- Bekkers, R. (2002). Secularisering en veranderende motieven voor vrijwilligerswerk. In G. J. Buijs & T. J. Van der Ploeg (eds.), *Pro Deo: Geïnspireerd Blijven in Vrijwilligerswerk* (pp. 14-29). Zoetermeer: Boekencentrum.
- Bekkers, R. (2003). De bijdragen der kerckelijken. In: Schuyt, T.N.M. (red.), *Geven in Nederland 2003: Giften, Legaten, Sponsoring en Vrijwilligerswerk* (pp. 141-172). Houten/Mechelen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Bekkers, R. (2004, te verschijnen). Giving and Volunteering in the Netherlands: Sociological and Psychological perspectives. Dissertatie Universiteit Utrecht.
- Bekkers, R. & De Graaf, N.D. (2002). Verschuivende achtergronden van verenigingsparticipatie. *Mens en Maatschappij*, 77, 338-60.
- Brady, H.E., Verba, Sidney & Schlozman, Kay Lehman (1995). Beyond Ses: A Resource Model of Political Participation. *American Political Science Review*, 89, 271-294.
- Brady, H.E., Schlozman, K.L. & Verba, Sidney (1999). Prospecting for Participants: Rational Expectations and the Recruitment of Political Activists. *American Political Science Review*, 93, 153-169.
- CBF (2003). Jaarverslag 2002. Amsterdam: Centraal Bureau Fondsenwerving.
- Chay, K.Y. & Powell, J.L. (2001). Semiparametric censored regression models. *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 29-42.
- Clotfelter, C. T. (1997). The Economics of Giving. In J. W. Barry & V. Manno (eds.), *Giving Better, Giving Smarter*. Washington, D.C.: National Commission on Philanthropy and Civic Renewal.
- Coleman, J.S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Dekker, P. (1999). Vrijwilligerswerk in Europa: waardering en deelname. In P. Dekker (red.), *Vrijwilligerswerk vergeleken* (pp. 95-124). Den Haag: SCP.
- Dekker, P. & De Hart, J. (2002). Het zout der aarde: Een analyse van de samenhang tussen godsdienstigheid en sociaal kapitaal in Nederland. *Sociale wetenschappen*, 45-61.
- Durkheim, E. (1897). *Le Suicide: Étude De Sociologie*. Paris: PUF.
- Flap, H.D. (1999). Buurt of gemeenschap: meeting of mating. In B. Völker & R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten. Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en sociale geografie* (pp. 11-34). Amsterdam: SISWO.
- Freeman, R.B. (1997). Working for Nothing: The Supply of Volunteer Labor. *Journal of Labor Economics*, 15, S140-S166.
- Heckman, J. (1979). Sample selection bias as specification error. *Econometrica*, 47, 153-62.
- Klandermans, B. (1987). Mobiliseren door sociale bewegingen. In B. Klandermans & E. Seydel (red.), *Overtuigen en activeren: publieksbeïnvloeding in theorie en praktijk* (pp. 77-94). Assen: Van Gorcum.
- Kraaykamp, G. (1996). Ontwikkelingen in De Sociale Segmentering Van Vrijtijdsbesteding. Toenemende Exclusiviteit of Evenredige Participatie? In H. B. G. Ganze-

- boom & W. Ultee (red.) *De Sociale Segmentatie Van Nederland in 2015* (pp. 171-203). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Lindeman, E. (1995). *Participatie in vrijwilligerswerk*. Amsterdam: Thela Thesis.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L. & Cook, J.M. (2001). Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415-44.
- Press, A. (1995). 'The more we give ...' *Newsweek*, dec. 18, 1995, pp. 56-57. Geciteerd in W.D. Diamond & S. Gooding-Williams. (2002). Using advertising constructs and methods to understand direct mail fundraising appeals. *Nonprofit Management en Leadership*, 12(3), 225-42.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rooney, P.M., S. Steinberg, S. & Schervish, P.G. (2001). A Methodological Comparison of Giving Surveys: Indiana as a Test Case. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 30, 551-568.
- Schuyt, T.N.M. (2001). *Geven in Nederland: Giften, Legaten, Sponsoring en Vrijwilligerswerk*. Houten/Dieghem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Schuyt, T.N.M. (2003). *Geven in Nederland: Giften, Legaten, Sponsoring en Vrijwilligerswerk*. Houten/Mechelen: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Smith, V.H., Kehoe, M.R. & Cremer, M.E. (1995). The Private Provision of Public Goods: Altruism and Voluntary Giving. *Journal of Public Economics*, 58, 107-26.
- Snow, D.A., Zurcher, L.A. & Eklund-Olson, S. (1980). Social Networks and Social Movements: A Microstructural Approach to Differential Recruitment. *American Sociological Review*, 45, 787-801.
- Ultee, W., Arts, W. & Flap, H. (2003). *Sociologie: Vragen, Uitspraken, Bevindingen*. Groningen: Wolters Noordhoff (derde editie).
- US Census Bureau (2001). Resident Population Estimates of the United States by Age and Sex. <http://eire.census.gov/popest/archives/national/nation2/intfile2-1.txt>
- Van Tubergen, F., Te Grotenhuis, M. & Ultee, W. (2001). De invloed van religie en godsdienstige samenstelling van gemeenten op de kans op zelfmoord in Nederland. *Mens en maatschappij*, 76(4) <http://www.mensenmaatschappij.nl/vol76/nro4/a05>.
- Verba, S., Nie, N.H. & Kim, J.O. (1978). *Participation and political equality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Visser, J. & Klandermans, B. (1993). *De vakbeweging na de welvaartsstaat*. Assen: Van Gorcum.
- Verba, S., Schlozman, K.L. & Brady, H.E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge, MS: Harvard University Press.
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, ## paginanummers???
- Wilson, J. & Musick, M. (1997). Who Cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American Sociological Review*, 62, 694-713.

Over de auteurs

175

Chris Baerveldt is socioloog en werkt als onderzoeker en docent aan de Universiteit Utrecht. Hij doet onderzoek naar (jeugd)criminaliteit, sociale netwerken, interetnische relaties en sociale bewegingen. Tevens ontwerpt hij wetenschappelijke hulpmiddelen voor de ondersteuning van veranderingsprocessen. Zie ook www.chrisbaerveldt.nl.

René Bekkers studeerde sociologie en filosofie in Nijmegen en promoveerde in 2004 bij ICS/Sociologie Utrecht. De titel van zijn proefschrift luidt: *"Giving and volunteering in the Netherlands. Sociological and psychological perspectives"*. Hij werkt thans als postdoc onderzoeker bij hetzelfde instituut. Sinds 2000 is hij betrokken bij het 'Giving in the Netherlands Panel Survey' dat georganiseerd wordt door de werkgroep Filantropie van de Vrije Universiteit Amsterdam.

AnneBert Dijkstra was tot voor kort werkzaam bij de disciplinegroep sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen en werkt nu voor de Inspectie van het Onderwijs.

Henk Flap is hoogleraar sociologie bij de capaciteitsgroep sociologie van de Universiteit Utrecht; hij is tevens verbonden aan de onderzoeksschool ICS. Zijn onderzoeksinteresse betreft het onderzoek van sociale netwerken, organisatiesociologie, arbeidsmarktonderzoek en buurtonderzoek. Hij publiceert over de sociaal-kapitaaltheorie die hij op de eerdergenoemde onderzoeksterreinen toepast. Samen met Wout Ultee en Wil Arts schreef hij een handboek in de sociologie: *Sociologie. Problemen, Uitspraken, Bevindingen*. Martinus Nijhoff, Groningen 2003, (herziene, derde editie).

Marc Hooghe doceert politieke wetenschappen aan de universiteit van Leuven. Hij is doctor in de politieke wetenschappen (Brussel) en in de sociologie (Rotterdam). Zijn meest recente boek is *Sociaal kapitaal in Vlaanderen* (Amsterdam University Press, 2003).

Henk van der Kolk is als universitair docent politicologie werkzaam aan de Universiteit Twente. Hij promoveerde in 1997 op een onderzoek naar de relatie tussen lokale verkiezingen en het gedrag van gemeenteraadsleden. Hij publiceerde recentelijk onder andere over lokale en nationale kiesstelsels, over de gekozen burgemeester in Nederland, Duitsland en Engeland en over lokale en nationale verkiezingen.

Herman Lelieveldt werkt als postdoc politicologie aan de Universiteit Twente en doet daar onderzoek naar het grotestedenbeleid en de politieke en maatschappelijke participatie van burgers en hun organisaties. Hij promoveerde in 1999 op de toegang van het maatschappelijke middenveld tot lokale politieke participatie.

Jules Peschar is hoogleraar onderwijssociologie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Ronan van Rossem is als onderzoeksprofessor verbonden aan de Vakgroep Sociologie van de Universiteit Gent. Zijn interesse richt zich op netwerkonderzoek, HIV-preventie en sociale bewegingen.

Dietlind Stolle doceert politieke wetenschappen aan de McGill University, Montreal, Canada. Zij behaalde haar doctoraat politieke wetenschappen aan de Princeton University (2000). Haar meest recente boek is *Generating Social Capital* (redactie samen met Marc Hooghe, Palgrave, 2003).

René Veenstra is als onderzoeker verbonden aan de disciplinegroepen sociologie en sociale psychiatrie van de Rijksuniversiteit Groningen en de onderzoeksschool ICS. Hij promoveerde in 1999 op prestaties van leerlingen in het voortgezet onderwijs.

Beate Völker is senior onderzoeker bij de capaciteitsgroep sociologie en de onderzoeksschool ICS Utrecht. Haar onderzoeksinteresse ligt op het gebied van sociale settings als condities voor het ontstaan van netwerken en gemeenschappen alsmede op het gebied van effecten van netwerken op individueel gedrag of welzijn op het werk en in buurten. Samen met Henk Flap is ze editor van *Creation and Returns of Social Capital. A new research program* (London: Routledge, 2004).

Herman G. van de Werfhorst is universitair docent bij de afdeling Sociologie en Antropologie van de Universiteit van Amsterdam. Hij is tevens verbonden aan de Amsterdam School for Social Science Research (ASSR) en het Amsterdams Instituut voor ArbeidsStudies (AIAS). Hij promoveerde aan de Universiteit Nijmegen en bij de onderzoeksschool ICS. Tevens was hij verbonden als Prize Research Fellow aan Nuffield College, Oxford. Zijn interesses gaan uit naar sociale ongelijkheden in onderwijsbeslissingen, alsmede naar de rol van kwalificaties op de arbeidsmarkt. Hij publiceerde in Nederlandse en internationale wetenschappelijke tijdschriften over deze onderwerpen.